

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Individer och omgivning

Studier av serviceutnyttjandets mekanismer

Göran Lundin

INSTITUTET FÖR BYGGDOKUMENTATION	
Accnr	81-1188
Plac	<i>Ser</i>

k

R75:1981

INDIVIDER OCH OMGIVNING

Studier av serviceutnyttjandets mekanismer

Göran Lundin

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 760067-4 från Statens råd för byggnadsforskning till Tekniska högskolan i Lund, LTH.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R75:1981

ISBN 91-540-3530-9

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

LiberTryck Stockholm 1981 153882

INNEHÅLL

	Sid.
INLEDNING	1
UPPLÄGGNING	3
I. SERVICEBETEENDE, OMGIVNINGSKUNSKAPER OCH TIDSORGANISATION	5
1. TEORETISKA ÖVERVÄGANDEN	5
1.1 Behov och handlande	5
1.2 Möjligheter och begränsningar	8
1.3 Rutiner	10
2. ANALYSANSATS	11
2.1 Frågeställningar	11
2.2 Analysgång	12
3. UNDERSÖKNINGEN	14
3.1 Besöksvanor	15
3.2 Förplanering	20
3.3 Överensstämmelse mellan tilltänkta och genomförda aktiviteter	21
Innehåll	21
Sekvens	21
Tidpunkt	22
Tidsåtgång	22
Rumslig överensstämmelse	23
Sammanfattning	23
3.4 Omgivningskunskaper	24
3.5 Analys av dagsprogram	29
Förutsättningar	29
Resultat	30
4. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER	36
4.1 Fysisk tillgänglighet - omgivningsstruktur	36
4.2 Omgivningskunskaper	37
4.3 Faktiskt beteende	39
II. SERVICEBETEENDE, TILLGÄNGLIGHET OCH INDIVIDBUNDNA FAKTORER	40
1. INLEDNING	40
2. METODDISKUSSION	41
2.1 Registrering av servicebeteende	42
2.2 Omgivningskunskaper	43
2.3 Bakgrundsfaktorer	44

3. ALLMÄNT OM OMGIVNINGSSTRUKTUR, POPULATION OCH BESÖKSFREKVENSER	44
3.1 Omgivningsstruktur	44
3.2 Population	46
3.3 Besöksfrekvenser	47
4. BESÖKSFREKVENSER KONTRA AVSTÅND OCH INDIVIDUELLA BAKGRUNDS- FAKTORER	49
4.1 Besöksfrekvens och ortsstorlek	50
4.2 Besöksfrekvens och utbildning	51
4.3 Besöksfrekvens och ålder	52
4.4 Besöksfrekvens och hushållsstruktur	53
4.5 Besöksfrekvens och kön	55
4.6 Besöksfrekvens och bilinnehav	56
4.7 Enkla gruppkriterier. Sammanfattning	57
5. BESÖKSFREKVENSER I SUCCESSIVT RENODLADE GRUPPER	58
5.1 Besöksfrekvens och bostadsortens storlek	58
5.2 Besöksfrekvens och utbildning	62
5.3 Besöksfrekvens och ålder	65
5.4 Besöksfrekvens och civilstånd	68
5.5 Besöksfrekvens och bilinnehav	70
5.6 Besöksfrekvens och kön	71
6. SAMMANFATTNING	73
III. EN DETALJSTUDIE AV BESÖKSVANOR OCH AVSTÅND	77
1. INLEDNING	77
1.1 Population	77
1.2 Enkäten	77
2. BESÖKSFREKVENSN OCH FÖRFLYTTNINGSTIDER	79
3. SUBJEKTIVA MÅTT	84
3.1 Värdering av tidsavstånd	84
3.2 Daglig omgivning	88
4. SAMMANFATTNING	91
IV. SLUTSATSER OCH UTBLICKAR	92
1. SLUTSATSER, ERFARENHETER OCH SPEKULATIONER	92
2. MOT ETT VIDGAT PERSPEKTIV	98
LITTERATURFÖRTECKNING	100

INLEDNING

Föreliggande rapport bör ses mot bakgrund av de tidigare arbeten kring serviceåtkomlighet som gjorts inom Forskargruppen i ekonomisk geografi vid Lunds Universitet (se bl.a. Olander, L-O., Persson, T.: Hushåll och omgivning. En metod för inomregionala studier av transporter och åtkomlighet. Stockholm 1976). Intresset har i dessa arbeten huvudsakligen riktats mot den fysiska tillgängligheten till service, dvs. individens/hushållets möjligheter att under specifika tidsgeografiska förutsättningar nå omgivningens utbud av service.

Dessa möjligheter har setts som produkten av ett samspel mellan lokaliseringen av bostäder och serviceutbud, individens tidsorganisation och serviceutbudens öppethållande samt de förflyttningsmöjligheter transportsystemet erbjuder. En sådan ansats leder naturligt till att det blir följandet komponenter som framstår som viktiga: förekomsten av institutionella servicefunktioner och närheten mellan individ och utbud uttryckt i tidrumstermer. I någon mån kan denna inriktning sägas avspegla den praktiska "planeringsfilosofi" som varit rådande under 60- och (större delen av) 70-talen. En av planeringens främsta uppgifter var att fördela bostäder, arbetsplatser, serviceenheter och kommunikationssystem på ett sådant sätt att den fysiska åtkomligheten blev den i någon mening "bästa möjliga". I bakgrunden kan ett rättvisekrav skönjas: skillnaderna i servicestandard mellan olika ortstyper, mellan glesbygd och tätort borde utjämnas. Denna målsättning grundar sig i sin tur på föreställningen att närhet till ett rikt och varierat serviceutbud är en viktig välfärdskomponent.

Utan att alltför mycket försöka vända upp och ned på dessa värderingar kan det dock hävdas att planeringen möjligen alltför ensidigt kommit att ägna sig åt att manipulera fysiska strukturer. Att sörja för ett närbeläget och mångfacetterat serviceutbud har axiomatiskt ansetts vara lika med att höja individernas välfärd, som i stor utsträckning definierats i konsumtionstermer.

Servicekonsumtion är emellertid bara en del av välfärdsspektrum. Även om man inom detta spektrum begränsar sig till att enbart betrakta vad som kan kallas omgivningskvaliteter, är rimligtvis tillgången till olika slags service fortfarande en del av en betydligt större helhet. En av utgångspunkterna för detta projekt har därför varit att försöka placera in begreppet servicetillgänglighet i ett sådant vidare perspektiv.

Även om man står kvar vid uppfattningen att (möjligheter till) ett högt serviceutnyttjande är ett viktigt välfärds mål, är det inte givet att fysisk tillgänglighet är den enda eller ens viktigaste faktorn som påverkar individernas serviceutnyttjande.

En grundläggande frågeställning i projektet har varit att undersöka hur servicebeteendet påverkas av olika förhållanden både i omgivningen och hos individerna själva. Är det den fysiska omgivningsstrukturen, dvs. den relativa lokaliseringen av bostäder, transportsystem och serviceutbud som är mest avgörande? Är det individernas kunskaper och uppfattning om omgivningen? Är det individernas tidsorganisation och förmåga/möjlighet att planera sina aktiviteter, eller är det djupare liggande olikheter mellan individer, olikheter som kan hänföras till skilda livsstilar och därav följande skilda förhållningssätt gentemot utnyttjande av service?

Svaren på dessa och andra frågor sökes i undersökningen genom en individorienterad, stegvis genomförd analys av faktiskt servicebeteende. Variationerna i serviceutnyttjande, även under likartade tillgänglighetsmässiga förhållanden, studeras i syfte att belysa hur de eventuellt samvarierar med en rad faktorer som kan tas som indikatorer på skilda livsstilar hos olika individer och individkategorier. Dessa faktorer uppfattas mindre som restriktioner än som förhållanden som i samverkan bidrar till att konstituera olika servicebeteenden.

Värderingen att ett "maximalt" serviceutnyttjande är något i sig eftersträvansvärt har övergetts. I ett sådant perspektiv behöver inte ett relativt lägre serviceutnyttjande hos någon/några individer tas som uttryck för en sämre servicestandard eller rent av mindre välfärd. Sådana skillnader kan lika gärna vara resultat av en medveten prioritering mellan serviceutnyttjande och andra aktiviteter, åtminstone så länge det inte kan påvisas att omgivningsstrukturen reser några oöverstigligen hinder i vägen. En misstanke är att de institutionella servicefunktionernas lokalisering och åtkomlighet inte generellt har den stora betydelse man vanligtvis tillmäter dem. Bland alla de förhållanden i individens omgivning och livsförlopp som tillsammans skapar välfärd eller ofärd, får kanske servicetillgängligheten rent av en ganska tillbakadragen position.

Att placera in servicetillgängligheten i ett heltäckande välfärdsperspektiv har inte varit möjligt inom ramen för denna undersökning, som trots allt använder ett konventionellt och begränsat angreppssätt. De resultat som presenteras bör därför främst ses som fragment som pekar i riktning

mot ett större sammanhang: ett mera samlat grepp kring individens välfärdssituation och samhällets och planeringens möjligheter att påverka denna. I rapportens avslutande kapitel kommer några tankar kring en sådan vidareutveckling att presenteras.

UPPLÄGGNING

Rapportens och arbetets uppläggning avspeglar den explorativa karaktär som undersökningen i viss utsträckning fått. I strävan att söka och vinna förståelse för väsentliga faktorer bakom individernas servicebeteende har delvis olika ansatser prövats.

Rapporten innehåller tre huvuddelar som representerar tre steg i undersökningen. I den första delen (kapitel I) riktas intresset mot de mikroförhållanden som i vardagliga situationer kan tänkas konstituera individens servicebeteende; främst omgivningskunskaper, tidsorganisation och aktivitetsplanering. Studien baseras på ett fåtal individer. Avsikten är att testa några enkla, principiella föreställningar om hur enskilda handlingar och rutiner växer fram. Avsnittet är av mera teoretisk natur, och kan delvis ses som en grund för de följande analyserna.

Mot bakgrund av resultaten från denna mikrostudie vidgas perspektivet i steg två (kapitel II). Här ställs det faktiska serviceutnyttjandet i relation till en rad faktorer knutna till individ och omgivning. De individanknutna faktorerna som är av socioekonomisk karaktär ses som indikatorer på tänkbara olikheter i livsmönster, som eventuellt kan återspeglas i servicebeteendet. Mot dessa individuella bakgrundsdata ställs den fysiska omgivningsstrukturen, i detta steg grovt approximerad till en enkel storleksklassificering av bostadsorter. Analyserna i kapitel II bygger på ett större material men är fortfarande individorienterade.

I kapitel III redovisas undersökningens tredje steg, en detaljstudie av ett antal individer ur det stora materialet. Ett bredare spektrum av service- och andra aktiviteter analyseras. Avståndets inverkan på servicebeteendet studeras utifrån resultaten i kapitel II mera i detalj.

Teori- och metoddiskussionen förs av praktiska skäl i anslutning till varje huvudavdelning, men bör åtminstone vad gäller teorin ses som gemensam för hela undersökningen.

Sammanfattningen av de tre delarna sker huvudsakligen i det avslutande, fjärde kapitlet. Här sammanfattas viktigare resultat och erfarenheter, som en grund för vidareutveckling utifrån de studier som presenterats.

I. SERVICEBETFENDE, OMGIVNINGSKUNSKAPER OCH TIDSORGANISATION

1. TEORETISKA ÖVERVÄGANDEN

För att uppnå en ökad realism i analyserna av individers och hushålls servicemöjligheter och beteende, är det nödvändigt att tillämpa ett integrerat synsätt, där ramverket av yttre, fysiska villkor för handlandet så långt möjligt kompletteras med sådana begränsande eller styrande faktorer som är att hänföra till individers inre egenskaper. Det är också nödvändigt att i största möjliga utsträckning försöka ta hänsyn till alla de villkor som faktiska situationer kan ställa upp, exempelvis av typ inter-venterande händelser.

I detta kapitel kommer främst individernas omgivningskunskaper och tidsorganisation att undersökas. En analys av detta slag blir med nödvändighet starkt individ- och situationsbunden. Två individer har aldrig exakt samma kunskaper om omgivningen, två situationer eller händelsekedjor är aldrig lika. Likafullt torde det finnas vissa fundamentala principer för hur individer uppfattar, strukturerar och tolkar omgivningen, och för hur samspelet mellan fysiska och psykiska restriktioner och processer definierar villkoren för faktiska beteendens och händelsers uppkomst.

Syftet blir därför primärt att söka förståelse för sådana principer, som en bakgrund till analyserna i följande delar av undersökningen.

1.1 Behov och handlande

I det följande presenteras en första schematiserad bild av hur samspelet mellan fysiska och mentala restriktioner och processer kan tänkas forma villkoren för individens handlingsmöjligheter. Resonemanget bör inte ses som en beskrivning av dessa processer som de faktiskt sker, utan som en principmodell med syfte att göra förloppet hanterligt och överblickbart. Modellen är ett försök till en enkel formalisering av erfarenhetsmässiga, vardagliga iakttagelser, och bör därför inte betraktas i ett strikt betevetenskapligt perspektiv.

Framställningen bygger på en rad förenklingar och renodlingar. Vi kommer enbart att betrakta de överväganden och processer som ligger bakom en enda handling hos en enda individ. Denna individ antas handla uteslutande utifrån egna behov och intentioner, utan påverkan eller styrning av andra. Dock

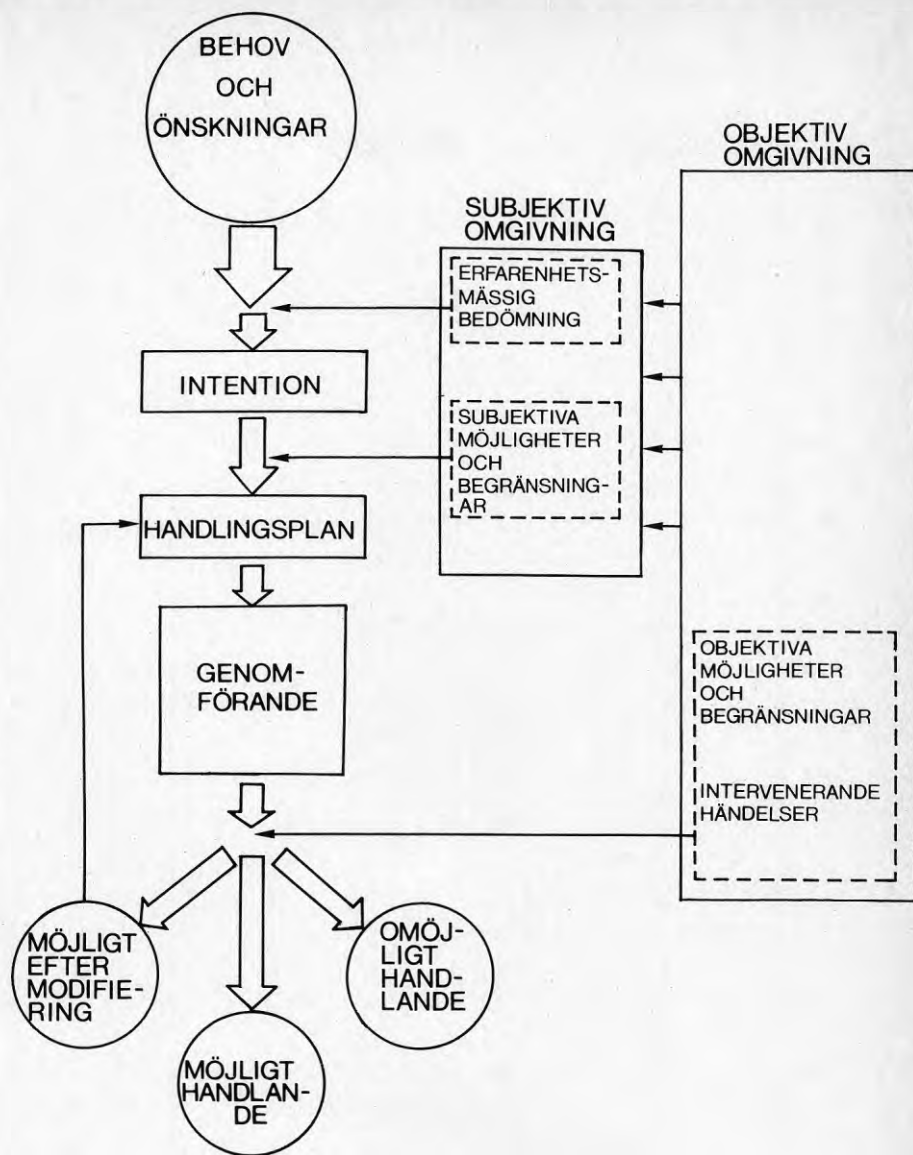
tas hänsyn till eventuella intervenerande händelser. Dessa anses ligga helt utanför modellindividens påverkan och uppträder ur hans/hennes perspektiv i stort sett utan föregående varning.

Vidare förutsätts att vår individ går in i handlingsprocessen utan några färdigutformade rutiner för hur olika behov ska mötas, utan i stället förutsättningslöst prövar de möjligheter som situationen erbjuder. En sammanfattning av förloppet återfinns i figur 1.

Alla medvetna handlingar hos vår ensamme modellindivid kan spåras till vad som överst i figuren betecknas som behov. På denna nivå är behoven av elementär och inte särskilt välspecifierad natur. De kan exempel vara av typen mat, vila, sysselsättning, utlopp för kreativitet, sociala kontakter, kunskap etc. Utan att närmare gå in på hur sållningsprocessen går till, kan vi konstatera att individen i ett visst ögonblick väljer att prioritera något av dessa behov. En faktor kan tänkas vara den upplevda angelägenhetsgraden, frikopplad från yttre situation och omgivning, en annan är en grov erfarenhetsmässig uppskattning av vad som just nu kan vara genomförbart.

Redan här kommer alltså individens bedömning av omgivningens och situationens spelrum in i bilden. Bedömningen baseras på de kunskaper individen har om sin omgivning. Med omgivningskunskaper kommer i fortsättningen att avses den rena faktainformationen om förekomst och belägenhet hos företeelser i omgivningen. Teoretiskt kan man tänka sig att denna faktainformation tar sig uttryck i en subjektiv bild av den spelplan som omgivningen utgör. Spelplanen kan naturligtvis prövas och utnyttjas helt förutsättningslöst genom något slags trial-and-error-procedur, men så är knappast någonsin fallet, ens i en obekant omgivning. Individen har förutom de rena faktakunskaperna också kunskap om erfarenhetsmässiga "spelregler", som åtminstone på ett ungefär talar om hur omgivningen kan utnyttjas. Det kan vara alltifrån förmågan att uppskatta gångtiden mellan två punkter till att bedöma genomförbarheten av komplicerade handlingskedjor som kanske innebär användande av flera transportsätt, hänsyn till avgångstider och öppethållande, arbetstider etc.

Omgivningskunskaperna avspeglar med större eller mindre avvikelser enligt denna definition den faktiska omgivningsstrukturen, som i viss mån kan sägas vara statisk i så måtto att den innehåller företeelser och konfigurationer av dessa som är bestående under förhållandevis lång tid. Denna faktiska omgivningsstruktur har i figur 1 givits benämningen objektiv omgivning.

Figur 1: Processen behov - handling.

Individens uppfattning om omgivningens "spelregler" avspeglar i stället dynamiska element: händelser, förlopp och kortlivade situationer som äger rum på omgivningsstrukturens spelplan.

Om omgivningskunskaperna är basen för att en individ ska kunna utnyttja sin kännedom om spelreglerna i en (känd) omgivning, kan å andra sidan kännedom om elementära och generella spelregler hjälpa fram fungerande lösningar i en obekant miljö. I spelreglerna ligger nämligen också vägledande principer för orientering och inhämtande av nya omgivningskunskaper.

Vi går tillbaka till "modellindividen". I samma moment som han/hon gör sin genomförbarhetsbedömning och väljer vilket behov som skall uppfyllas, sker också en koppling mellan behov och aktivitet. Vanligtvis kan ett visst behov uppfyllas genom ett flertal olika aktiviteter, som i sin tur, i en given omgivning, kan utföras på ett flertal ställen.

Vi kan alltså tänka oss, som i figur 1, att individen väljer tre steg, hela tiden refererande till sin subjektiva uppfattning om omgivningen och dess möjligheter. Först väljs vilket behov som skall tillgodoses, därefter (egentligen samtidigt) genom vilken aktivitet, och slutligen var/när. Behovet har således artikulerats i form av en konkret handlingsplan, där aktivitetens innehåll och tidpunkt och plats för genomförandet är definierade.

1.2 Möjligheter och begränsningar

Under förutsättning att individen saknar rutiner, kan valprocessen schematiskt beskrivas som en inventering av möjligheter och begränsningar för beteendet. I en omgivning finns alltid en uppsättning strukturella förhållanden, som ger förutsättningar för vad som kan hända. Det kan finnas en uppsättning fasta aktivitetscentra (typ serviceinrättningar etc.), ett eller flera transportsystem osv. Det finns dock inga- och detta är viktigt att konstatera - a b s o l u t a restriktioner. För att förutsättningarna skall bli restriktioner (eller möjligheter) krävs något mera, nämligen en på något sätt definierad situation.

I första hand kan situationen ses som ett begränsat utrymme i tiden. Redan nu dyker situationsrelaterade restriktioner upp: Inom en begränsad tidrymd finns det alltid händelser som är omöjliga, oavsett alla andra förutsättningar. Även om den inte på något vettigt sätt kan definieras, kan vi

konstatera att det finns en möjlighetsgräns för innehållet i de händelser som kan inträffa i situationen.

Vi behöver också, för att något ska hända, minst en aktör. Låt oss anta att aktören är en människa, vilket i så fall ger en ny uppsättning restriktioner som betingats av individens mentala och fysiska kapacitet. Möjlighetsgränsen blir snävare.

Vid situationens början i tiden måste aktören-individen ha en entydigt definierbar position i rummet, vilket ger en antydning om förekomsten av en rumslig möjlighetsgräns. För individen gäller alltid en uppsättning förutsättningar för förflyttning, alltifrån total immobilitet till den maximala rörelsefrihet som för individen tillgänglig teknik medger inom situationens tidsgränser. Vi kan alltså avgränsa ett specifikt område i rummet som individen potentiellt kan röra sig inom.

Det geografiska möjlighetsområdet kan också innehålla en uppsättning företeelser som gör vissa aktiviteter eller händelser möjliga (t.ex. naturföremål, redskap, maskiner, andra individer, aktivitetscentra etc.). Andra företeelser saknas, vilket gör händelser som är absolut beroende av dessa omöjliga.

Individen kan emellertid inte rimligtvis göra denna möjlighetsinventering direkt utifrån den faktiskt existerande omgivningen, utan utifrån sin egen subjektiva bild av den. Den subjektiva omgivningen kan mycket väl avvika från den objektiva, vilket leder till att de subjektiva möjligheterna inte heller är de samma som de faktiskt existerande. Det är emellertid bland de subjektiva möjligheterna som individen väljer aktivitet och tid/plats för denna. Inför det slutliga handlingsvalet kvarstår en del av omgivningens spelplan innehållande potentiellt möjliga händelser och aktiviteter. Men så länge situationen och omgivningsstrukturen (någon/några av deras restriktioner) inte bara medger en utan flera händelser, kan man svårligen uttala sig om vad det var som påverkade individens handlingar. Vi vet inte om det faktiska beteendet var följden av ett absolut och fritt artikulerat behov, som "råkade" gå att uppfylla utan modifikationer, eller om det var en följd av individens anpassning till situation och omgivning, och därigenom de facto styrt av de rådande möjligheterna och begränsningarna.

Problemet är naturligtvis att det inte finns något facit att matcha den registrerade verkligheten och dess händelser mot: hur skulle individen valt i en situation med fullständig frihet? Och hur skulle i så fall denna "fullständiga frihet" definierats?

Det finns ytterligare komplikationer. Vi har hittills bara betraktat en enda situation och individens frihet och anpassningsmöjligheter inom denna, och helt bortsett från att man också kan anpassa och fördela sina aktiviteter mellan olika situationer under en längre tidsperiod. Låt oss säga att en person har tre olika behov som måste tillfredsställas under en dag. Vi kan kalla dem a , b och c . Vart och ett av dessa behov kan tillgodoses genom någon av två aktiviteter. Personen i fråga vet att han under dagen har två fria luckor i tiden (dvs. situationer) att disponera. Under situation 1 skulle han kunna hinna med vilken som helst av de sex tänkbara aktiviteterna, medan situation 2 endast medger aktivitet a_2 . Följaktligen måste han välja b och c - aktiviteter som hinns med under situation 1. Vi förutsätter nu att kombinationen b_2c_1 inte är möjlig. Alltså väljer individen b_1c_2 . Han anpassar m.a.o. b å d e aktiviteternas innehåll och deras inplacering i tiden till de situationer som är för handen. Vi får ett möjligt utfallsrum med en möjlig mängd aktiviteter för varje enskild situation, men också en samlad möjlig aktivitetsmängd för en räkna situationer. Under motsvarande tidrymd har också individen ett antal aktiviteter att genomföra, dvs. passa in på lämplig tid och plats i utfallstidrummet. Det finns emellertid ingen naturlig gräns för vilken räkna situationer som ska beaktas, och inte heller alltid en entydigt definierade tidpunkt då en viss aktivitet senast måste vara genomförd.

1.3 Rutiner

En del av antagandena i föregående avsnitt är inte särskilt realistiska. Det förutsattes bl.a. att individen inför varje handlingsbeslut genomgick en förutsättningslös prövning av sina möjligheter.

I verkligheten är i stället de flesta aktiviteter i någon bemärkelse rutinmässiga. I första steget finns en rutinmässig koppling mellan behov och aktivitet, i andra ledet kopplas lika automatiskt aktiviteten till en viss punkt i omgivningen. Möjligen skulle man kunna säga att dessa rutiner har växt fram under lång tid som ett resultat av en process liknande den som beskrivits ovan. Vi ska emellertid ge ett enkelt exempel på vad som menas med rutinmässiga eller automatiska kopplingar. Låt oss anta att en person känner sig hungrig, vilket alltså är det elementära behovet. Det rutinmässiga kopplingen till en bestämd aktivitet kan då t.ex. bli att laga mat, eller, om skafferiet är tomt, att antingen handla livsmedel eller gå på

restaurang. I samtliga tre fall har individen säkerligen en bestämd rutin för det konkreta handlandet. Han har en bestämd livsmedelsbutik eller en bestämd restaurang som han besöker utan någon större eftertanke, och framför allt, utan att varje gång göra någon inventering och bedömning av till buds stående alternativ.

Det viktiga är, att i en helt annan miljö skulle vederbörande haft helt andra rutiner. Mitt ute i vildmarken skulle han kanske gått på jakt, för att nu ta ett drastiskt exempel. Vi närmar oss på nytt den fysiska omgivningens påverkan på individens beteende, men ur en lite annorlunda synvinkel. Det är inte fruktbart att försöka förklara den enskilda händelsen, serviceärendet eller butiksbesöket, i termer av omgivnings- eller individanknutna restriktioner. I övervägande antalet fall skulle man få svaret att individen handlar rutinmässigt, men inte någon entydig orsak till rutinens uppkomst. Principiellt kan man anta, att rutinen uppstår ungefär som den enskilda handlingen i figur 1. Individen lär sig - under hela livet att koppla vissa elementarbehov till vissa aktiviteter. Denna inläring sker alltid i en fysisk omgivning, som alltså redan här påverkar individens beteende. På sin bostadsort lär han/hon sig, också under förhållandevis lång tid, att i tiden och rummet lokalisera de punkter där aktiviteterna kan genomföras. Om sådana faciliteter saknas, måste individen finna alternativa aktiviteter som både tillfredsställer behovet och är genomförbara. Snarare än att i den specifika situationen styra fram enskilda alternativt omöjliggöra enskilda händelser, påverkar omgivningen - och kunskaperna om den - hela invanda beteendemönster.

2. ANALYSANSATS

2.1 Frågeställningar

Diskussionen i föregående avsnitt leder fram mot en rad konkreta frågeställningar, av vilka en del kommer att behandlas i analyserna.

Det har gjorts sannolikt, att det inte i allmänhet är meningsfullt att söka förklara den enskilda händelsen eller beteendet i termer av restriktioner eller förutsättningar givna av omgivnings- eller individegenskaper. I stället riktas intresset mot några av de faktorer som kan tänkas påverka utformningen av rutiner och vanemässiga beteenden. Ingen av faktorerna betraktas generellt som villkorslöst eller alternativlöst styrande, utan antas i stäl-

let tillsammans definiera mer eller mindre flexibla handlingsramar. Det är framförallt graden av flexibilitet i dessa handlingsramar som kommer att analyseras.

En viktig fråga är hur den fysiska omgivningens möjligheter påverkar individens valfrihet i utformningen av rutiner. Kan rutinerna utformas på flera, någorlunda likvärdiga sätt med hänsyn till tid och plats för aktiviteternas genomförande? Är individernas tidsbindningar så hårda att de tillsammans med omgivningsstrukturen entydigt styr in rutiner och handlingar i bestämda banor? Kan individens subjektiva omgivningsuppfattning utgöra en begränsande faktor, så att en del faktiskt existerande alternativa handlingar aldrig aktualiseras?

2.2 Analysgång

Utgångspunkten för analyserna tas i individens faktiska beteende, där både bakomliggande behov och kunskaper om omgivningens möjligheter kommer till konkret uttryck. M.a.o: i sitt faktiska handlande har individen gjort det "bästa möjliga" med hänsyn till sina kunskaper och vilka möjligheter som finns. Det faktiska beteendet är alltså ett utfall av individens behov, de förutsättningar som omgivningen ställer upp samt av individens uppfattning om dessa.

Antag, för enkelhetens skull, att vi betraktar en individs genomförda program under en arbetsdag. I det enklaste fallet har vi då en period under vilken alla aktiviteter utom arbete är uteslutna; individen är bunden till en viss plats och till vissa aktiviteter. Tiden för arbetsresor är också inbokad. På samma sätt kan viss tid av dygnet reserveras för sömn, måltider etc. Dessa reservationer kan göras på ett tämligen schablonartat sätt. Kvar blir något eller några intervall som är öppna för individens "fria" planering. Kanske delar av dessa tidsluckor upptas av andra tvingande aktiviteter som exempelvis att vid vissa tidpunkter lämna och hämta barn på daghem, vilket i såfall framgår av det registrerade programmet. Med utgångspunkt från detta program bör man således kunna definiera ett antal situationer, luckor i tiden, som individen har kunnat disponera på något sätt.

Givet individens position och rådande transportmöjligheter, kan man också avgränsa ett potentiellt utfallsrum för varje situation och för alla öppna situationer under dagen tillsammans. Med ledning av de registrerade akti-

viteternas innehåll bör man åtminstone i vissa fall kunna dra slutsatser om vilket/vilka behov som legat bakom ärendet, och i så fall undersöka om det fanns andra möjligheter. Besök i en livsmedelsaffär har t.ex. en någorlunda entydig behovsbakgrund. Det räcker emellertid inte att konstatera huruvida individen i just den situation då ärendet faktiskt genomfördes hade några alternativa inköpsställen att välja mellan. Kanske är det t.o.m. inte ens särskilt intressant, då ju ärendet de facto genomfördes framgångsrikt och behovet av alternativ alltså var lika med noll.

Den slags handlingsfrihet vi är intresserade av att undersöka måste mätas i andra termer. Hur många situationer under (i detta fall) dagen hade medgivit detta livsmedelsinköp? Fanns det möjligheter att disponera de genomförda aktiviteterna på andra sätt, eller var individen låst i just den händelsekedja som faktiskt inträffade? I första hand kan man undersöka huruvida man rent tidsmässigt (m.h.t. ärendetider) kan placera om aktiviteterna, därefter hur de olika fysiska och mentala restriktionerna i varje given situation utesluter eller möjliggör sådana omplaceringar.

I praktiken blir det nödvändigt att laborera med längre tidsintervall än en enda dag, där dispositionsmöjligheterna kan vara mycket små eller obefintliga.

Analyserna tänkes innehålla följande moment:

1. Pricka in alla tvingade aktiviteter i tid och rum (arbete, arbetsresor, nödvändig vistelse i bostaden etc.). Till tvingade aktiviteter föres också sådana intervenerande händelser som tillkommit utanför individens egen kontroll.
2. Definiera "fria" utfallstidrum (situationer).
3. Undersök de rent tidsmässiga dispositionsmöjligheterna m.h.t det registrerade aktivitetsinnehållet i de "fria" luckorna (kan aktiviteterna omfördelas, i så fall i vilken utsträckning och med vilka konsekvenser?) Här fås en bild av den handlingsfrihet som medges av de tidsorganisatoriska begränsningarna.
4. Möjliggörs sådana omfördelningar av
 - a. Transportsystemet och individens transportstatus i förhållande till omgivningsstrukturen? Hade det varit möjligt med användande av annat transportmedel?
 - b. Individens omgivningskunskaper?
 - c. Eventuella regelsystem, öppettider etc.?

5. Analysera de registrerade aktiviteterna. Finns (åtminstone hypotetiska) alternativa aktivitetsinnehåll? Kan dessa i så fall passas in med hänsyn till punkterna 3 och 4 ovan?
6. Finns det uppenbara fall där marginella förändringar i någon/några av restriktionerna kunde ha medgivit omdisponeringar som nu är omöjliga? Finns det något "system i galenskapen", så att vissa typer av restriktioner oftare utgör hinder än andra?

För att få ett uttömmande svar på frågeställningarna ovan, borde undersökningen genomföras i olika omgivningar, för att se om och i så fall hur omgivningens innehåll påverkar individernas val av aktiviteter och planeringen av dessa.

Individer med olika hårda tidsbindningar borde också ingå, eftersom det kan misstänkas att starkt inrutade och oflexibla dags- och veckoprogram i betydligt större utsträckning beskär individens handlingsfrihet än de rent strukturella förhållandena i omgivningen.

Fullständigt genomförd blir en analys i konsekvens med ovan förda resonemang ytterligt komplicerad på grund av mängden "rörliga" faktorer, men även i ett mera begränsat utförande bör den kunna ge svar på en rad frågor kring de förhållanden som i det vardagliga perspektivet definierar individens handlingsfrihet och möjligheter att utnyttja service- och aktivitetsutbudet i omgivningen.

I detta sammanhang har det bedömts som tillräckligt att som en test av de teoretiska föreställningar som redovisats i det föregående, genomföra en mindre, starkt individorienterad och tidsmässigt koncentrerad undersökning.

3. UNDERSÖKNINGEN

Enkäten omfattar tio personer, som var och en har fått lämna detaljerade uppgifter i anslutning till sina aktiviteter under två dagar. Totalt har alltså 20 olika dagsprogram registrerats. Respondentgruppen är tämligen homogen vad beträffar utbildning, ålder och bostads-/arbetsort. Resultaten gör självfallet inte anspråk på statistisk signifikans eller generaliserbarhet i enskilda detaljer.

Undersökningen består i princip av fyra delar. I den första har intervju-personerna fått ange sina på förhand (dagen innan) planerade aktiviteter för var och en av de två dagarna. I den andra delen finns de faktiskt genomförda aktivitetsprogrammen redovisade. I båda fallen är aktiviteterna definierade till innehåll, plats och tidpunkt för genomförandet. Dessutom har respondenterna fått ange vilket/vilka transportmedel de planerat respektive faktiskt använt sig av, huruvida aktiviteterna varit "tvingade", på vems initiativ de tillkommit (eget-annans), samt om de varit planerade i tid och rum en längre tid.

Syftet med denna redovisning är att i en jämförelse kunna undersöka överensstämmelsen mellan planerat och faktiskt beteende. En god överensstämmelse tyder dels på att individerna har en god uppfattning om sin omgivning och dess möjligheter, men också på att dessa handlingsplaner är färdiga produkter som på förhand utformats så att de fungerar i omgivningen. Matchningen mellan omgivning och tilltänkta aktiviteter sker i så fall betydligt tidigare i processen, vilket ju är ett antagande i avsnitt 1.3.

I den tredje avdelningen har respondenterna fått ange alla alternativa ställen inom det dagliga aktivitetsfältet de känner till, där de anser att de lika gärna skulle kunnat genomföra sina ärenden. Här fås en bild av de för aktiviteterna relevanta omgivningskunskaperna.

Slutligen har i en fjärde avdelning uppgifter om individernas mera generella servicevanor samlats in. Denna sista del kommer i det följande att redovisas först, som en allmän bakgrund till de övriga analyserna. Därefter följer en undersökning av överensstämmelsen mellan planerade och faktiskt genomförda dagsprogram, en redovisning av individernas omgivningskunskaper samt, slutligen, en analys av de genomförda dagsprogrammen. I denna riktas intresset främst mot den grad av dispositionsfrihet individerna haft. Försök görs också, via enkla "experiment", att visa på vilka faktorer som definierar denna dispositionsfrihet.

3.1 Besöksvanor

För att få en bild av gruppens generella besöksvanor, har respondenterna fått ange hur ofta och var de vanligtvis besöker 25 givna serviceutbud hämtade från olika sektorer. Besöksfrekvenserna finns redovisade i tabell 1, där utbudstyperna dessutom ordnats från högsta till lägsta besöksfrekvens.

Som framgår av tabellen varierar besöksfrekvensen kraftigt mellan olika utbud. Dessa kan grovt delas in i fyra grupper. Den första innehåller sådana utbud som de flesta gruppmedlemmarna besöker nära nog varje dag och i varje fall minst en gång per vecka. Ur grundmaterialet framgår, att dessa servicetyper oftast besöks i anslutning till de dagliga förflyttningarna: På vägen mellan arbetsplatsen och lunchstället eller mellan arbetsplatsen och hemmet.

Tabell 1: Besöksfrekvens för olika serviceutbud.¹⁾ Procentuell fördelning av individer

Serviceutbud	Besök minst en gång per vecka	minst en gång per månad	per halvår	per år	Mindre än 1 g./år	Aldrig
Livsmedelsbutik	78	22				
Postkontor	67	33				
Kiosk	67	22	11			
Varuhus	56	44				
Motionsanläggning	56		22			22
Bok/pappershandel	33	56	11			
Restaurang	33	44	11		11	
Bank	33	33	22		11	
Tobaksaffär	22	33	22		11	11
Bio	11	33	33	22		
Bibliotek		67	22	11		
Konfektionsaffär		44	44		12	
Järn/bosättningsaff.		33	44	11	11	
Teater		11	56	22	11	
Badplats/simhall		22	33	22	11	11
Bilverkstad			67		11	22
Tandläkare			44	44	11	
Möbelaffär		11	22	22	44	
Radio/TV-affär			33	22	33	11
Museum			33	22	33	11
Dansställe			33	11		56
Läkare/öppenvård			22	22	56	
Opera		11		22	11	56
Djurpark					44	56
Daghem						100

1) På grund av viss ofullständighet i svaren baseras denna tabell på 9 individer.

I grupp två finns utbud som utnyttjas minst en gång per månad av flertalet individer. Fortfarande sker detta på bostads-/arbetsorten, men utbudet är mera specialiserade och återfinns ofta i centrum. Ärendena är också av en karaktär som kan tänkas ta något längre tid i anspråk.

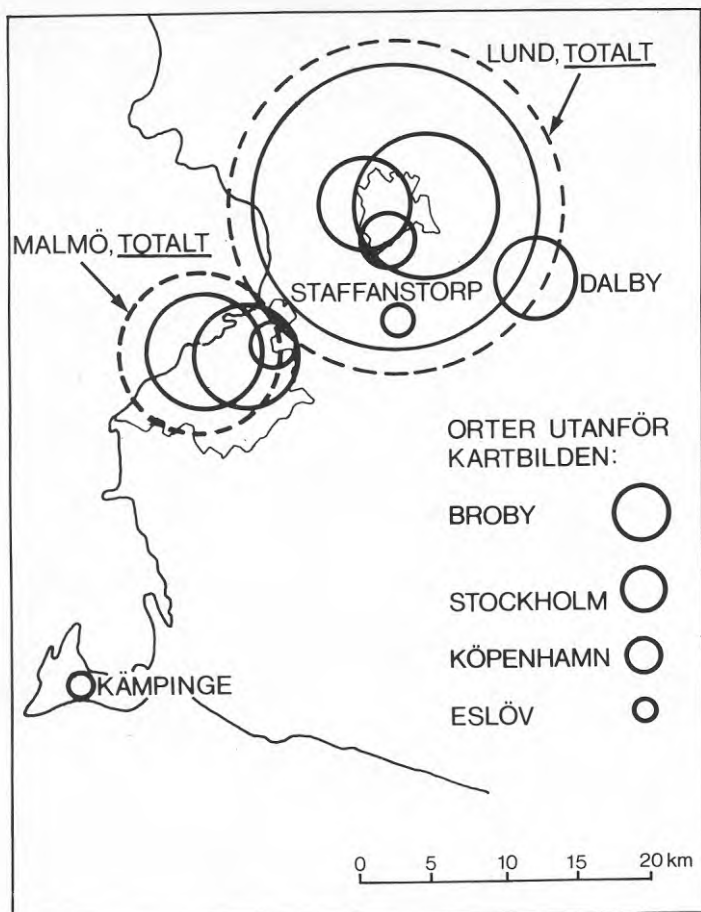
I den tredje gruppen återfinns aktiviteter som ungefärligen återkommer ett par - tre gånger per år: teaterbesök, tandläkarbesök, inköp av möbler etc. Inom denna kategori börjar andra orter än bostadsorten nämnas bland de vanligaste inköpsställena, även om de flesta i den undersökta gruppen fortfarande håller sig inom Malmö-Lundregionen.

Slutligen kommer i grupp fyra aktiviteter som de flesta ägnar sig åt ytterst sällan. Hit hör musei- och operabesök etc. Dessa aktiviteter förefaller oftare än andra ske på betydliga avstånd från bostadsorten.

Undersökningsgruppens besöksmönster finns redovisade i kartform i figur 2. Cirklarnas ytor är proportionella mot individernas samlade besöksfrekvens. En ungefärlig zonindelning av Malmö och Lund har gjorts, vilken framgår av cirklarnas palcering i förhållande till de markerade tätortsgränserna.

Som synes dominerar Lunds centrum (den största cirkeln), följt av stadens östra del. De dagliga ärendena av typ livsmedelsinköp slår här igenom med sina höga besöksfrekvenser, och ger områdena kring individernas bostad höga värden. Bortsett från individer som i någon bemärkelse är dubbelboende (t.ex. bor på annan ort under veckoslut och semester, eller har sommarbostad) härstammar alla markeringar utanför Malmö-Lund från mera sporadiskt förekommande aktiviteter (bad, teater/operabesök, bilverkstadsbesök etc.). Alla vanliga rutinärenden klaras av i Lund eller, i mindre omfattning, i Malmö.

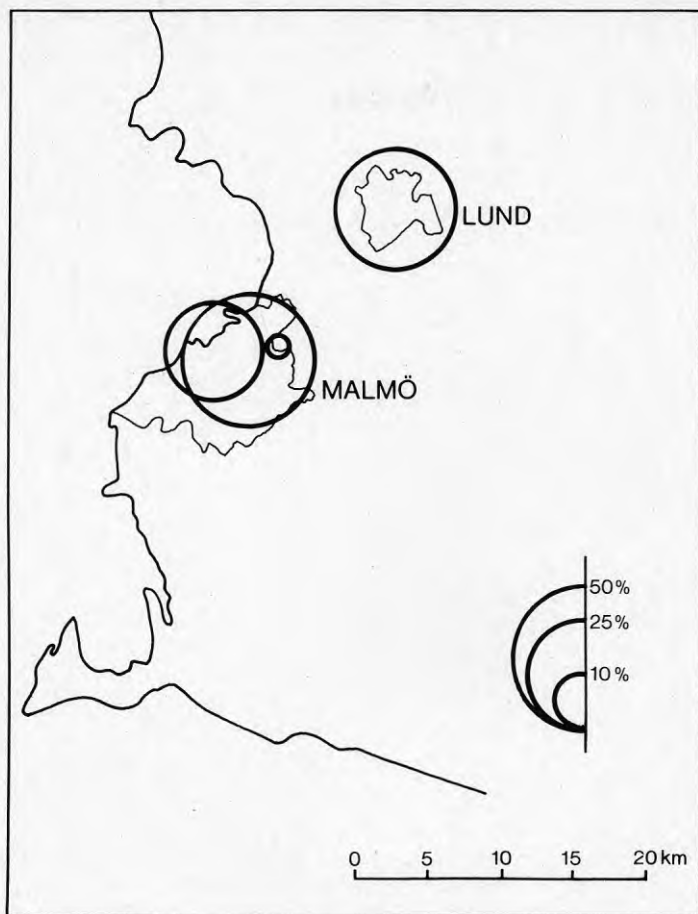
Alla i gruppen arbetar i Lund, och majoriteten bor också där. I figurparet 3 a och b har två individer, den ena boende i Lund och den andra i Malmö, fått exemplifiera hur besöksmönstren skiljer sig. Cirklarnas ytor representerar här den procentuella fördelningen av respektive individs aktiviteter. För båda gäller, att bostadsorten har den största besöksandelen, men även den som bor i Malmö förlägger en stor del av sina ärenden till Lunds centrum. Som tidigare påpekats, beror detta på att åtskilliga ärenden utträttas i anslutning till arbetet, antingen under lunchrasten eller omedelbart efter arbetets slut. Förflyttningen Lund-Malmö (eller annan bostadsort)

Figur 2: Fördelning av servicebesök: hela gruppen

skulle stjäla en god del av affärernas ordinarie öppettid fram till 18.00, och det blir därför mest rationellt att uträtta eventuella ärenden i Lund. Dagliga ärenden som livsmedelsinköp samt typiska kvällsaktiviteter (restaurang-, teater- och biobesök etc.) förläggs dock till bostadsorten. För Lundabon är det mindre ofta förekommande aktiviteter som förläggs till Malmö: Besök i möbelaffär, större varuhus etc.

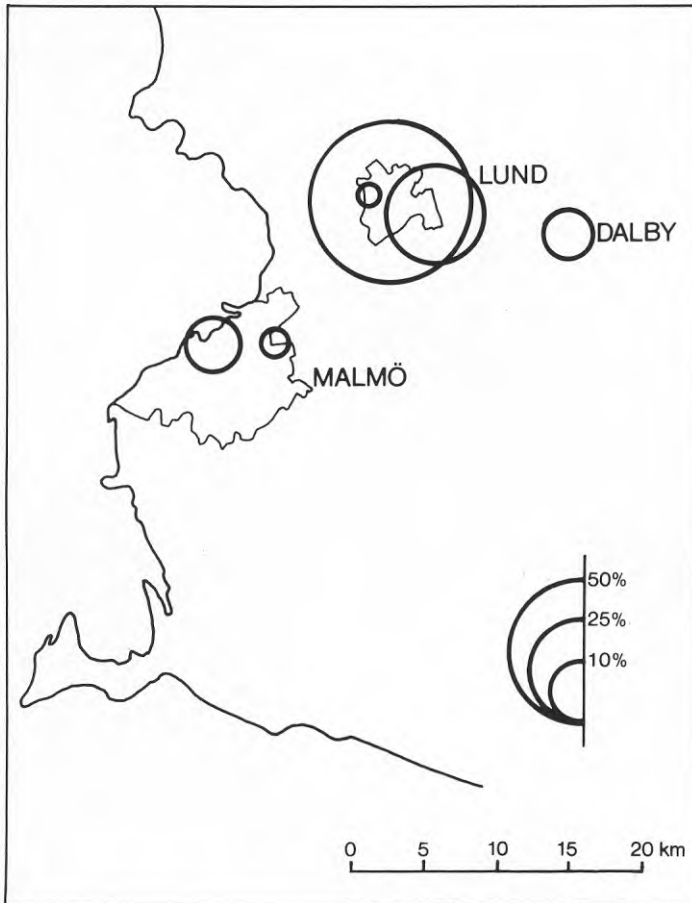
Sammanfattningsvis kan man konstatera, att ingen av individerna i gruppen har någon tvingande anledning att söka sig utanför Malmö-Lund för att finna något av enkätens serviceutbud. Deras faktiska rörelsemönster är rumsligt begränsat därför att alla aktiviteter kan uträttas praktiskt taget "runt hörnet".

Figur 3a: Fördelning av servicebesök för en individ boende i Malmö

Det är rimligt att anta att Malmö-Lundområdet kan erbjuda ett kvalitetsmässigt likvärdigt utbud av i undersökningen förekommande servicetyper jämfört med andra "storstadsområden" i Sverige. Ändå verkar det som om benägenheten att förflytta sig längre sträckor ökar med ärendenas innehållsmässiga "exklusivitet", trots att längre förflyttningar egentligen inte är nödvändiga. Några exempel kan belysa detta förhållande. Inköp av kläder görs av de flesta någon eller några gånger per halvår. Här anges som vanliga inköpsorter förutom hemorten (Lund) även Malmö och Stockholm. Teater- och operabesök sker ännu mera sporadiskt, och även här figurerar mera avlägsna orter som Stockholm, Göteborg och Köpenhamn. Det är så gott som uteslutande i dessa sammanhang som ovannämnda orter finns med bland svaren. Sannolikt

sker dock inte alla dessa långa förflyttningar enbart för att genomföra de registrerade ärendena, utan i samband med exempelvis tjänsteresor o. dyl.

Figur 3b: Fördelning av servicebesök för en individ boende i Lund

3.2 Förplanering

Från de i enkäten redovisade tilltänkta aktiviteterna har uppgifter hämtats om hur stor del av nästföljande dag individerna har planerat. Med planering avses alla noteringar om tilltänkt aktivitet och/eller vistelseort som är tidsangivna. Den planerade tiden har räknats om i procent av hela dagen (07.00 - 24.00).

För vardag ligger medelvärdet för hela gruppen på 80% planerad tid, de individuella värdena varierar mellan 59 och 100%. Gruppens medelvärde för fredag är 46% planerad tid. Här varierar individvärdena mellan 5 och 81%. Ingen i undersökningsgruppen har högre andel planerad tid under fredag än under vardag.

Tidsmässigt - vilket är naturligt - är alltså programmen betydligt öppnare under fredag. En stor del av den planerade tiden under vardag upptas av arbete (47% av hela dagen). Räknar man bort arbetstiden, återstår i medeltal 31% av dagen som planerats för "egna" aktiviteter. De individuella värdena varierar här mellan 13 och 53%.

3.3 Överensstämmelse mellan tilltänkta och genomförda aktiviteter

Innehåll

De tilltänkta respektive genomförda programmen har undersökts med avseende på aktiviteternas innehållsmässiga överensstämmelse. Analysen har skett aktivitet för aktivitet och utan hänsyn till sekvens, tid eller rum. Innehållet i aktiviteterna har ansetts lika om deras syften är lika. Ett planerat livsmedelsinköp i butik X kl. 12.30 har t.ex. ansetts lika med ett genomfört inköp i butik Y kl. 17.30. Vidare anser exempelvis färd till arbetet från punkt a lika med färd till arbetet från punkt b.

Under de två dagar undersökningen omfattar, har totalt 160 aktiviteter planerats, varav 102 under vardag. Av dessa planerade aktiviteter har under vardag 99 genomförts, under fredag 55, alltså totalt 154. Dett innebär att individerna klarat av totalt sett 96% av sina tilltänkta aktiviteter. Skillnaden mellan vardag och fredag är liten, 97 respektive 95%.

Utöver de planerade aktiviteterna har sammanlagt 59 nya tillkommit, i genomsnitt något flera per program under fredag än under vardag. Av det totala antalet genomförda aktiviteter utgör de oplanerade 28%. I stort sett har dessa kunnat genomföras utan att rucka på de tilltänkta programmen.

Sekvens

I nästa steg har den sekventiella överensstämmelsen mellan planerade och genomförda program undersökts. Identifieringen av aktiviteter i de båda

typerna av program har skett enligt samma kriterier som i föregående avsnitt. Fortfarande tas ingen hänsyn till absolut tidpunkt, tidsåtgång eller plats för aktiviteternas genomförande.

För 80% av de redovisade programmen gäller, att den sekventiella överensstämmelsen är total, dvs. planerade aktiviteter återfinns i exakt samma ordning i de faktiska programmen, även om det kan finnas oplanerade händelser insprängda mellan dem. Olikheterna i de återstående programmen är små och består i att endast en eller två sammanhörande aktiviteter flyttats till annan position i dagsprogrammet.

Tidpunkt

Skillnaden i minuter mellan planerad och faktisk tidpunkt för aktiviteternas början har undersökts. Den samlade absoluta avvikelserna har summerats för varje individ och dag och dividerats med antalet aktiviteter, vilket ger en genomsnittlig tidsavvikelse per ärende.

Dessa avvikelser varierar i materialet mellan 12 och 122 minuter. Det högsta värdet kommer från ett program där en tidsmässigt stor sekvensomkastning förekommit (en aktivitet har flyttats från f.m. till e.m.).

Gruppmedelvärdet för vardag ligger på 28 minuter (varierar individuellt mellan 12 och 85 min.), för fredag på 51.5 minuter (variation 24 - 122 min.). Plockar man bort extremvärdet 122, blir gruppmedelvärdet för fredag i stället 33.5 minuters avvikelse.

Sammanfattningsvis är alltså avvikelserna från planerad tidpunkt något större under fredag, vilket förstärker det tidigare intrycket av större flexibilitet gentemot planerna under fredag. Skillnaden är dock som synes inte särskilt anmärkningsvärd.

Tidsåtgång

Överensstämmelsen mellan planerad och faktisk tidsåtgång för planerade aktiviteter som genomförts är hög.

Individmedelvärden har beräknats genom att för varje aktivitet dividera faktisk tidsåtgång med planerad, summera kvoterna samt dividera med antalet aktiviteter. Värdet över 1 anger att mer tid än planerat ägnats åt aktiviteterna, mindre än 1 betyder mindre tid än planerat.

Ganska väntat (med hänsyn till antalet intervenerande händelser) jämnar skillnaderna i tidsanvändning mellan olika aktiviteter ut sig under dagen. Under vardag varierar de individuella värdena mellan 0,65 och 1,31. Motsvarande värden för fredag är 0,70 och 1,55. Gruppmedelvärdet för både vardag och fredag ligger på 0,99.

Ett något annorlunda och möjligen också bättre uttryck för överensstämmelsen fås om man i stället summerar planerad respektive använd tid och där- efter dividerar på samma sätt som ovan. För vardag blir då gruppmedelvärdet 0,92 (extremer 0,73 och 1,05), fredag 1,06 (0,63 och 2,25).

I procent av den totala planerade tiden utgör avvikelserna under vardag 10% i medeltal, under fredag 36%. I absoluta tal är summa avvikelser ungefär lika för vardag och fredag, medan som nämnts den samlade planerade tiden är kortare under fredag.

Om avvikelserna relateras till den totala aktiva tiden per dag (07.00 - 24.00), finner man att de i medeltal utgör 9% för både fredag och vardag. Med färre planerade aktiviteter och kortare planerad tid under fredag, kan man alltså dra slutsatsen att de relativa avvikelserna mellan planerad och faktisk tidsanvändning är större än under vardag. Även denna iakttagelse pekar på en "lösare" planering för fredag.

Rumslig överensstämmelse

Av totalt 154 planerade och genomförda aktiviteter försiggick 11 på annat ställe än det tilltänkta. Avvikelseberör 5 dagsprogram och 4 individer. Några skillnader mellan vardag och fredag kan inte utläsas. Avvikelseberör är små, och består mest i att man exempelvis utträttat något ärende på väg till eller från lunchstället i stället för på hemväg från arbetet och därigenom naturligt valt ett annat utbudsställe.

Sammanfattning

Det viktigaste måttet på överensstämmelse måste vara huruvida syftet med de tilltänkta aktiviteterna kan fullföljas, dvs. den innehållsmässiga överensstämmelsen. För den studerade individgruppen är denna överensstämmelse nära nog fullständig. Även tidsmässigt (sekvens, tidpunkt och tidsåtgång) är överensstämmelsen stor. Gruppens individer har uppenbarligen tillräckliga omgivningskunskaper för de aktiviteter som planerats. Deras handlingsplaner är i högsta grad realistiska.

Framförallt tidsmässigt är dock planerna i viss mån flexibla, även om detta inte direkt framgår. Ärendetiderna är så tilltagna, att vissa förskjutningar och tillstötande händelser kan inträffa utan att innehållet i de planerade programmen behöver ändras. Utan en sådan flexibilitet skulle troligen flera av de planerade ärendena visat sig ogenomförbara, men mera om detta i ett följande avsnitt. Även dessa planerade marginaler kan tolkas som ett bevis på att individernas omgivnings- och situationsuppfattning är realistisk. Man vet på förhand att dagsprogrammet kan störas, och utformar det därför så att effekterna av dessa störningar i hög grad kan elimineras. Självfallet ställer detta krav inte bara på individernas omgivningskunskaper, utan också på omgivningen och situationen i sig själv. Individernas tidsbudgetrestriktioner måste medge omstuvningar. Omgivningsstrukturen tillsammans med tidsbudgeten måste tillåta valfrihet, så att inte varje aktivitet med nödvändighet är bunden till en viss tid och en viss plats. Det är emellertid viktigt att konstatera att varken omgivningsstrukturen eller individens tidsbindningar var för sig är avgörande. En "gles" omgivning kan medge en hög grad av frihet, om individens tidsbindningar är tillräckligt flexibla. På samma sätt kan hårda tidsbindningar kompenseras av en rik och "lättmanövrerad" omgivning.

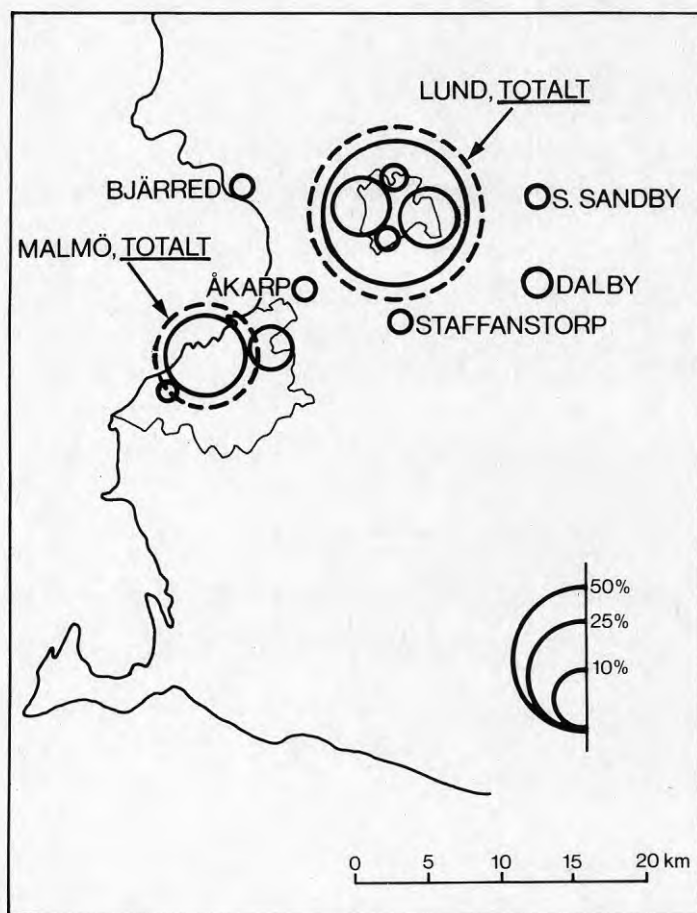
I ett följande avsnitt kommer individernas faktiska dagsprogram att granskas med avseende på just dessa förhållanden.

3.4 Omgivningskunskaper

I anslutning till registreringen av tilltänkta och genomförda aktiviteter har individerna fått ange de alternativa ställen de känner till, där de lika gärna kunde ha utträttat sina ärenden. Frågan formulerades så att alternativen ungefärligen skulle ligga inom det dagliga aktivitetsfältet. Antalet alternativ var inte begränsat, och alternativen behövde inte ligga inom ramarna för individernas faktiska dagsprogram.

Svaren varierar i omfattning. Ett genomgående drag är att alla har uppgett mer än ett alternativ till varje utbudstyp, och att flertalet räknat upp ett stort antal alternativ. Inte ens de mest omfattande svaren kan dock tolkas som en uttömmande redovisning av individernas omgivningskunskaper i samband med de genomförda aktiviteterna. Möjligen kan alternativuppräknningen ses som de utbudsställen individerna skulle kunna utnyttja utan att ägna alltför mycket tid åt att inventera sina kunskaper om omgivningen. En del respondenter har också angett att de känner till betydligt fler alternativ än de räknat upp.

Figur 4 visar den procentuella fördelningen av alternativen. Samma grova områdesindelning av Lund och Malmö som tidigare (avsnitt 3.1) har använts. Lund dominerar som synes, och inom Lund är det stadens centrala delar som väger tyngst. Detta är naturligt av två anledningar. För det första finns här en stor del av de faktiska utbudet, särskilt av mera specialiserade funktioner. För det andra har härigenom alla individer anledning att besöka centrum oftare än någon annan stadsdel (bortsett från det egna bostadsområdet), varför också kunskaperna om utbudet kan förväntas vara goda.

Figur 4: Omgivningskunskaper: fördelning av kända alternativa serviceställen.

När det gäller dagligvaruutbytet, kan detta vanligen sökas i den egna stadsdelen. Här finns en eller ett par livsmedelsbutiker som tillgodoser indivi-

dernas behov, varför de inte har anledning att söka sig till andra stadsdelar i dessa ärenden. Lunds västra och östra delar har ungefär lika stora andelar av de angivna alternativen, och dessa kommer så gott som uteslutande från daglig-serviceutbud i närheten av individernas bostäder.

Motsvarande zonindelning har gjorts i Malmö. Även här dominerar centrum, som liksom i Lund erbjuder det största utbudet. För de servicetyper som finns utanför centrum finns ingen anledning att förflytta sig från Lund till Malmö.

Alternativen har också undersökts med avseende på närhet till respektive individers bostad och arbetsplats. 10 procent ligger i närheten av (i samma ungefärliga zon) som vederbörande individs bostad, 2 procent i närheten av arbetsplatsen. Såväl områdena kring arbetsplatsen som kring de flesta respondenternas bostäder är jämförelsevis servicefattiga. I gengäld finns här serviceutbud som besöks ofta (livsmedelsbutik, kiosk etc.).

Materialet är alltför begränsat för att några generella slutsatser ska kunna dras. För den studerade gruppen kan man dock konstatera att individerna så gott som uteslutande anger alternativ inom den egna orten (bostads- och/eller arbetsort). Grovt sett överensstämmer alternativens fördelning med individernas faktiska besöksmönster. Ännu grövre sett avspeglar den också serviceutbudens faktiska fördelning i den meningen att de flesta alternativen ligger i de servicetätaste områdena. Malmö-Lundområdet, och speciellt städernas centra, erbjuder ett så rikhaltigt utbud av de flesta förekommande service- och aktivitetsmöjligheter, att det sällan finns någon rationell anledning att söka sig utanför detta område.

Även om kunskaperna om denna närmaste omgivning är mycket goda, och framförallt tillräckliga, är de dock troligen inte jämnt fördelade över ytan, ens med hänsyn till den faktiska fördelningen av utbudet. I stället är det fråga om "öar" inom vilka individerna ofta vistas och därför också har goda kunskaper om: Malmö och Lunds centrala delar, områdena i närheten av bostad och arbetsplats.

I enkätsvaren finns också sannolikt en implicit rimlighetsbedömning från respondenternas sida. Eftersom den närmaste omgivningen i det här fallet erbjuder ett stort utbud, måste man prioritera för att inte svaren ska anta ofantliga proportioner. Det är då naturligt att man väljer de alternativ som ligger närmast i rummet och som man i första hand skulle tänka sig att

välja mellan, även om man känner till andra, mer avlägsna.

Man bör därför inte dra slutsatsen, att individernas faktiska rörelser är rumsligt begränsade därför att de bara har kunskaper om sin närmaste omgivning. Även med den största tänkbara "kognitiva räckvidd" i rummet, är det osannolikt att rörelsemönstren skulle se annorlunda ut, just beroende på att den närmaste omgivningen innehåller ett så rikligt utbud.

För att i någon mån illustrera detta förhållande, har en godtyckligt vald individ i gruppen fått skriva ner alla service- och aktivitetsutbud vars exakta belägenhet han kände till (och alltså ansåg sig kunna hitta). Servicetyperna är de som finns uppräknade i tabell 1. Fördelningen av dessa kända service- och aktivitetsutbud framgår av figur 5, där cirklarnas yta representerar den andel av det totala antalet kända utbud som faller på respektive ort. De små cirklarna anger andelar mindre än en procent. Redovisningen gäller bara sådana utbud som personen i fråga kan hitta utan hjälp av karta, förfrågningar etc., och innehåller alltså inga gissningar eller uppskattningar om utbudet i olika orter. Kravet på att utbudet ska ligga inom det dagliga aktivitetsfältet har släppts.

Fortfarande är kunskaperna om den närmaste omgivningen (Malmö-Lund) störst. Liksom i tidigare redovisningar finns ett visst samband mellan det faktiska och för individen kända utbudet. Orter med ett rikt utbud har således chans att representeras av ett större antal alternativ, under förutsättning att individen har några kunskaper om orten i fråga.

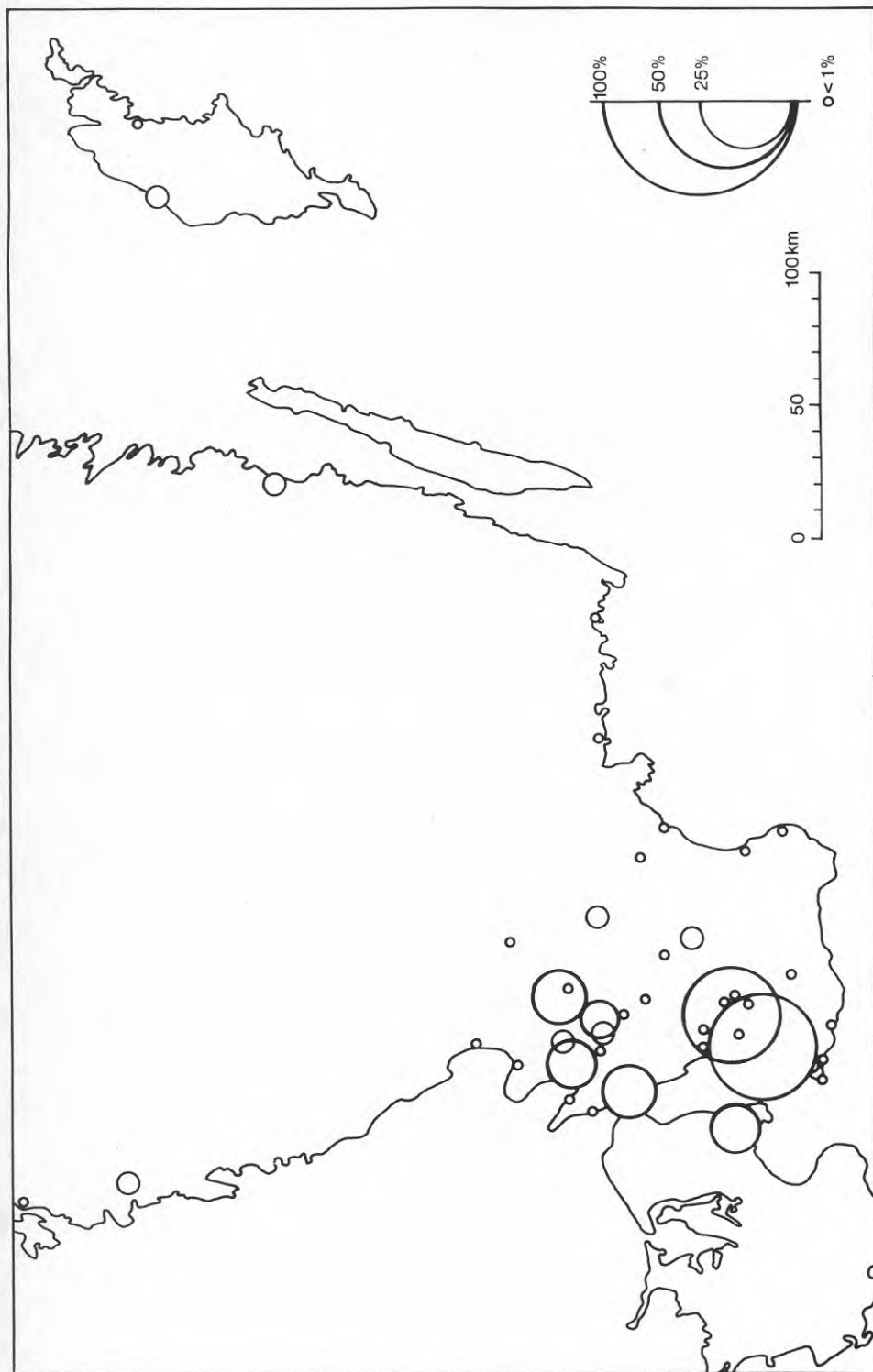
Intervjupersonen fick emellertid också ange på vilka orter han bott, arbetat/studerat och haft anledning att besöka ofta av andra skäl (t.ex. besöka släkt och vänner, tjänsteresor, semester etc.).

Det framgår här att tidigare bostads- eller arbetsorter har höga andelar (olika mindre orter i NV-Skåne). I förhållande till avstånd och ortsstorlek höga andelar har också semesterorter (t.ex. Visby) samt orter där vederbörande har släkt eller vänner.

Som helhet finns det dock inget samband mellan orternas storlek (och därmed serviceutbudets omfattning) och antalet utbud individen känner till. Småorter i NV-Skåne har t.ex. lika stora eller större andelar än Köpenhamn.

Däremot finns ett uppenbart samband mellan kunskaper och den tid individen har vistats på respektive ort. Inte ens ofta förekommande genomresor förefaller dock avsätta några djupare spår i form av omgivningskunskaper.

Kunskaperna inhämtas huvudsakligen genom direkta, praktiska erfarenheter. Upprepade besök på en ort ger kunskaper i första hand om (i detta fall)

Figur 5: Omgivningskunskaper: fördelning av samtliga kända serviceutbud enligt tabell 1. (en individ).

serviceutbud man faktiskt utnyttjat, i andra hand om sådana man iakttagit utan att utnyttja dem. Bäst kunskaper finns om orter som man bott, arbetat eller studerat i.

Sammanfattningsvis pekar denna enkla jämförelse på att man troligen kan få en god approximation av omgivningskunskaperna genom att kartlägga de faktiska besöksvanorna under en längre tid. Att registrera vilka orter en individ känner till (i betydelsen att han/hon vet deras belägenhet), är däremot inte så givande, eftersom det inte behöver innebära några egentliga kunskaper om orterna i fråga. Kunskaperna är inte heller jämnt fördelade över det område inom vilket individen huvudsakligen rör sig. Det förefaller därför inte särskilt meningsfullt att definiera något slags kontinuerligt område för individens kognitiva räckvidd. Avståndsberoendet är svagt, och sambanden är i huvudsak funktionella. En viss uppsättning utbud är nödvändig för den dagliga servicen. Vanligen ligger dessa utbud inom den närmaste omgivningen runt bostad och arbetsplats. Därför, inte på grund av den rumsliga närheten i sig, är kunskaperna om detta närområde goda. Tjänsteresor, semesterresor och besök hos släkt och vänner genererar också kunskaper om andra orter. Inte heller här verkar avståndet ha något avgörande inflytande. Orterna besöks med anledning av specifika funktioner eller individer som finns just där. Kunskaperna om ortens övriga karakteristika fås mer eller mindre på köpet.

3.5 Analys av dagsprogram

Förutsättningar

En noggrann analys av de faktiska dagsprogrammen har genomförts. Syftet har främst varit att undersöka vilka dispositions möjligheter individerna har, dvs. om de varit låsta i de händelsekedjor de varit inblandade i, eller om de tämligen fritt hade kunnat disponera sina aktiviteter på andra sätt utan att detta hade påverkat programmens funktionella innehåll.

Försök har gjorts att belysa vilka faktorer hos individerna själva och i deras omgivning som definierar eller utgör förutsättningar för denna dispositionsfrihet. Förhållanden som är av speciellt intresse är arbetstider, transportstatus, omgivningskunskaper och faktisk utbudsstruktur.

Någon detaljerad redovisning av enskilda dagsprogram kommer inte att ske. Redovisningen kommer i stället att inriktas på för gruppen generella drag och slutsatser.

Analyserna har genomförts på följande sätt: Med utgångspunkt från de genomförda programmen har enkla experiment gjorts, där förutsättningarna stegvis förändrats. Primärsyftet är att undersöka om och i så fall hur sådana förändringar påverkar det funktionella innehållet i programmen, dvs. huruvida de registrerade aktiviteterna även under andra förutsättningar hade kunnat genomföras, dock inte nödvändigtvis på samma tid och plats. Verkningarna på dispositionsfriheten har också undersökts.

I ett första steg har programmen undersökts med avseende på transportstatus hos individerna. Hur skulle programmen påverkas om individerna tvingats använda andra transportmedel?

Därefter har de tidsmässiga förutsättningarna skärpts. Om individerna vore totalt låsta till sin arbetsplats mellan fixerade tidpunkter, vilka konsekvenser skulle detta få för deras aktivitetsprogram? Hur skulle dessutom förändrade transportvillkor påverka situationen?

Andra frågor som ställts i analyserna är: Skulle individernas omgivningskunskaper och/eller den faktiska omgivningsstrukturen kunna utgöra begränsningar i handlingsmöjligheterna under ovannämnda skärpta villkor? Eller omvänt, hur skulle omgivningskunskaper/omgivningsstruktur behöva förändras (försämrats) för att individernas handlingsfrihet skulle beskärmas?

Tidsorganisation (m.h.t. tvingade aktiviteter, främst arbete) transportstatus och omgivningskunskaper betraktas här som individbundna restriktioner. Härutöver uppställer omgivningen ett antal förutsättningar: geografisk fördelning av service- och aktivitetsmöjligheter, dessas öppethållande, kommunikationssystem etc. Dessa förutsättningar verkar och blir restriktioner endast i specifika situationer tillsammans med de individbundna förutsättningarna.

Resultat

Samtliga individer i den undersökta gruppen har möjlighet att uträtta mindre ärenden under ordinarie arbetstid. De kan också i viss utsträckning disponera arbetsinsatsen under dagen, så att ett arbetstidsbortfall till följd av andra aktiviteter under arbetstid kan kompenseras med arbete under ordinarie fritid. Utan att rucka på dessa tidsmässiga förutsättningar, kan man konstatera att dagsprogrammets genomförbarhet i liten utsträckning är beroende av vilket transportmedel som används. De flesta ärenden utförs med

cykel eller bil, och skillnaden mellan de båda transportsätten är liten. Inget av de ärenden eller ärendekombinationer som skett med bil inom Lund hade omöjliggjorts om individerna i stället varit tvungna att cykla eller t.o.m. gå.

Ett mindre antal ärenden förutsätter dock tillgång till bil. Detta gäller främst fritidsaktiviteter, exempelvis motionsverksamhet, som sker på något längre avstånd från bostad/arbetsplats och vanligen utanför tätorten. Det är emellertid viktigt att konstatera att det i samtliga fall finns substitutionsmöjligheter, som innebär att aktiviteterna som sådana hade kunnat utföras på andra ställen, utan tillgång till bil.

Möjligheterna till en fri planering av dagens aktiviteter är goda. Få aktiviteter är med nödvändighet knutna till en bestämd tid och plats. Dagsprogrammen hade i flertalet fall kunnat se ut på ett antal olika sätt utan att det funktionella innehållet hade påverkats.

Att skillnaderna, ceteris paribus, mellan olika transportsätt är obetydliga, beror främst på att omgivningen innehåller ett närbeläget, koncentrerat och väl differentierat utbud av service- och aktivitetsmöjligheter. Under förutsättning av bibehållen flexibilitet i tidsorganisationen, skulle emellertid ärendena i många fall kunna genomföras även utan en så extremt "tät" omgivningsstruktur. Marginalerna skulle självfallet minska, liksom dispositionsfriheten. Ärendena skulle totalt sett kräva mera tid, vilket antagligen i första hand hade inkräktat på den tid som i dagsprogrammen har använts för ospecificerad rekreation. På längre avstånd blir bilen överlägsen alla andra transportmedel, och om man förutsätter att alla hade bil, skulle omgivningsstrukturen antagligen kunna glesas ut betydligt utan att den samlade tiden för ärendena märkbart skulle förlängas. Den slutsatsen kan dras utifrån det faktum, att individerna, med tillgång till bil, faktiskt skulle kunna uträtta sina ärenden i exempelvis Malmö, utan att detta skulle kullkasta deras dagsprogram.

I nästa analyssteg antas individerna vara ovillkorligen bundna vid sin arbetsplats under ordinarie kontorstid. Alla ärenden måste således uträttas antingen före eller efter arbetet, eller under lunchpausen. Påverkan på dagsprogrammen blir ungefär den samma som i föregående analyssteg, där de tänktes genomförda i en betydligt glesare omgivningsstruktur. På samma sätt medför inte en fixering av arbetstiden att flertalet ärenden skulle omöjliggöras. Vanligen skulle de utan våda kunna förläggas till andra

tider, men marginalerna blir mycket snävare. En absolut förutsättning blir att omgivningen kan erbjuda ett närbeläget utbud. Ett fåtal aktiviteter skulle i den faktiska omgivningen inte kunna utföras utan tillgång till bil.

För att i experimentsituationen omöjliggöra individernas hela aktivitetsprogram, eller väsentliga delar därav, krävs både en inskränkning av tidsanvändningens flexibilitet och en utglesning av serviceutbudet. Ingenting är ensamt tillräckligt.

Om de studerade individerna hade bott eller arbetat i en någorlunda utpräglad glesbygd och dessutom saknat möjligheter att lämna sin arbetsplats för kortare ärenden, så hade deras aktivitetsprogram inte kunna se ut som de gjorde.

Det vore emellertid fel att utifrån dessa fakta dra slutsatsen att de inte alls hade kunnat genomföra sina aktiviteter. I analyserna ovan har hela tiden förutsatts att aktiviteterna skulle genomföras samma dag som i de faktiska programmen. Att aktiviteter "omöjliggjorts" innebär endast att detta vilkor inte kunnat uppfyllas. Redan om man tillåter att aktiviteter flyttas över till påföljande dag, skulle samtliga ärenden varit möjliga även med en fixerad arbetstid och gles omgivningsstruktur.

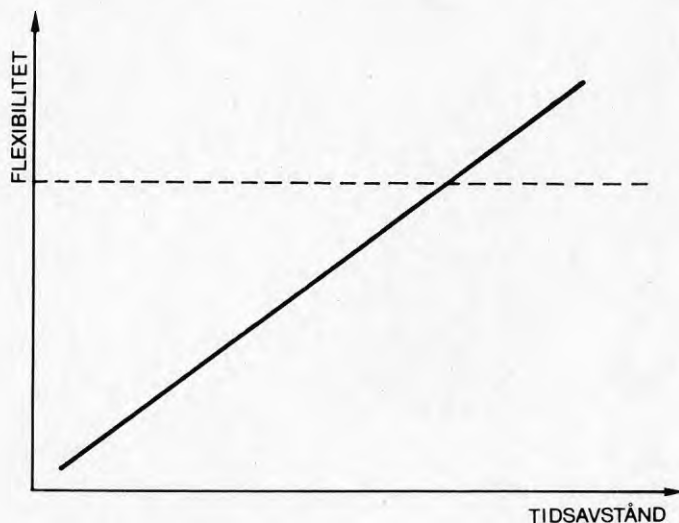
Vissa generella slutsatser låter sig dock dras. Det har konstaterats att en flexibel tidsorganisation minskar beroendet av omgivningsstrukturen (m.h.t. närhet - tillgänglighet). Flexibilitetsbegreppet har knutits till arbetstiden och möjligheterna att omdisponera denna, eftersom arbetstiden för de studerade individerna utgör en mycket tung post i dagsprogrammen. Flexibilitetsbegreppet kan - och bör - emellertid också utsträckas till att omfatta individens hela tidsanvändning. Med flexibilitet avses frihet från tids- och rumsbundna aktiviteter, dvs sådana som med absolut nödvändighet måste ske på viss tid och viss plats. De flesta dagsprogram kan antas innehålla en viss "grundflexibilitet": delar av dagen är fria från tvingade aktiviteter, vissa aktiviteter kan kanske också utträttas på alternativa tidpunkter. Sambandet mellan flexibilitet i tidsorganisationen och den fysiska omgivningsstrukturen kan mycket schematiskt återges som i figur 6.

Diagrammets ungefärliga 45-graderslinje visar hur förhållandet mellan flexibilitet och tidsavstånd till service- och aktivitetsutbud kan tänkas samvariera utan att de faktiska ärendemöjligheterna påverkas.

Ju större tidsavstånd till serviceutbudet, desto större flexibilitet krävs för att ärendemöjligheterna inte ska försämrats.

Kompensationsmöjligheterna är emellertid alltid begränsade. Flexibiliteten

har en övre gräns, definierad av den tid för tvingande aktiviteter (t.ex. arbete, måltider, vila) som minst måste avsättas under en given tidsperiod. Detta flexibilitetstak illustreras av den vågräta, streckade linjen i diagrammet.

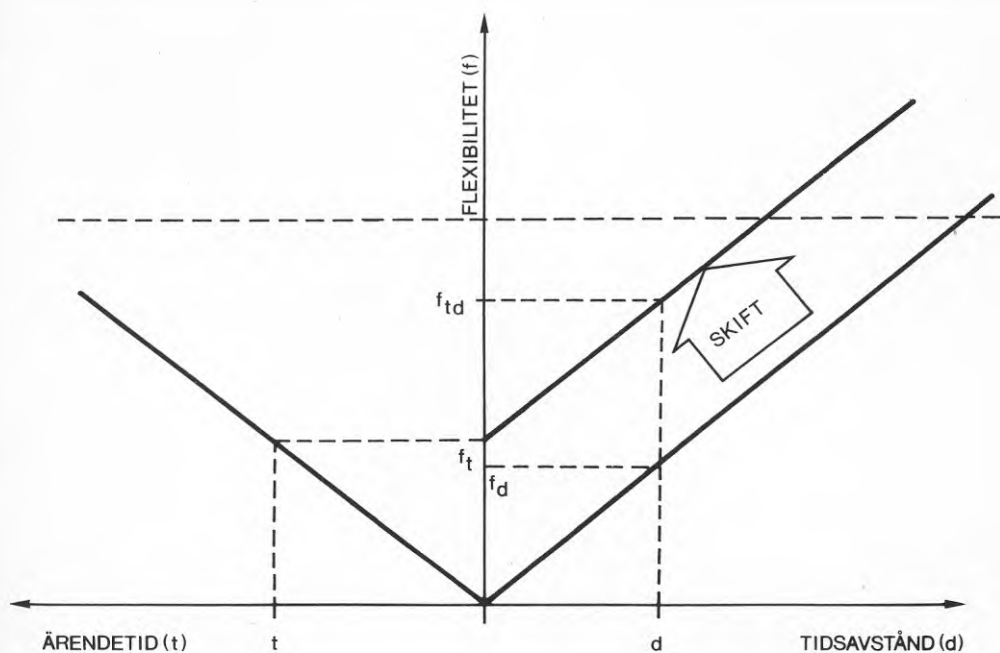

Figur 6: Samband mellan flexibilitet i tidsorganisation och fysisk omgivningsstruktur. Schematisk framställning.

Kompensationsmöjligheterna inskränks också av ärendetiderna. Fortfarande högst schematiskt kan detta illustreras som i figur 7.

Vänstra kvadrantens linje för lika ärendemöjligheter visar sambandet mellan ärendetid och tidsorganisationens flexibilitet. Längre ärendetid, liksom större tidsavstånd, ställer krav på högre flexibilitet. Små, korta ärenden är lättare att passa in än mera tidskrävande sådana.

Ärendetiden "t" i diagrammet kräver alltså en viss minimiflexibilitet (f_t), som inte kan ersättas med fysisk närhet. Linjen för lika ärendemöjligheter i högra kvadranten skiftas i stället uppåt. Det faktiska tidsavståndet d höjer ytterligare kravet på flexibilitet till f_{td} . Figurens exempel visar en möjlig tidsanvändning. f_{td} ligger under flexibilitetstaket. En något längre ärende- eller förflyttningstid hade dock gjort det symboliskt återgivna programmet omöjligt.

Figur 7: Samband mellan flexibilitet i tidsorganisation, fysisk omgivningsstruktur och ärendetid. Schematisk framställning.

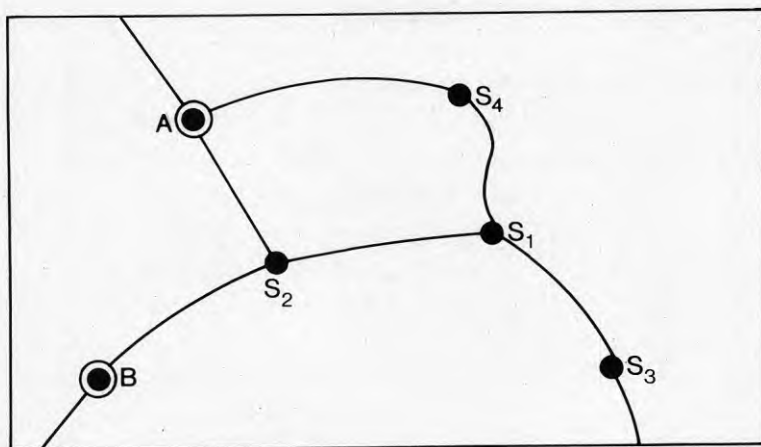
Det är således en mängd faktorer som i samverkan definierar individens möjligheter att uträtta ärenden: Individens tidsorganisation, ärendetiden (givna av ärendets funktionella innehåll, serviceutbudets kapacitet etc.), förflyttningstid (given av fysiskt avstånd och transportsätt).

Att skilja ut vilken eller vilka av dessa faktorer som är speciellt instrumentella i en specifik situation är svårt eller kanske rent av omöjligt. Tillsammans utgör de spelregler för individens beteende, spelregler som först i en redan pågående händelsekedja kan bli till begränsningar eller möjligheter i händelsekedjans fortsättning.

Man kan lätt konstruera aktivitetsprogram som är omöjliga i en viss existerande omgivning. Man kan också ställa upp regler för hur eller när aktiviteterna ska genomföras, så att genomförbarheten varierar i olika situationer. Sådana normativa program eller regler löper alltid en risk att bli konstlade, ibland dithän att de resultat de genererar egentligen blir uteslutande skenbara.

Ett starkt förenklat, hypotetiskt exempel kan illustrera påståendet. Figur 8 visar en schematisk "region" som innehåller fyra olika serviceutbud ($s_4 - S_4$),

en arbetsplats (A) samt bostadsort (B) för en individ.

Figur 8: En schematisk region.

Punkterna sammanbinds av transportleder, i det här fallet bilvägar. För exemplet relevanta delar av den fysiska omgivningsstrukturen är således definierade. Vidare antas individen under ett dygn vara tvungen att vistas i sin bostad 00.00 - 06.00 samt 20.00 - 24.00 (sömn, måltider etc.). Han/hon måste vidare befinna sig på sin arbetsplats mellan 08.00 och 17.00.

För enkelhetens skull antas, att transporttiden mellan varje direkt sammanlänkat par av punkter är 15 minuter. Inga ärenden är möjliga före 08.00 och efter 18.00. Den tid individen kan använda för ärenden är alltså 17.00-18.00. Utan krav på ärendetid, kan nu individen nå antingen S_2 , S_1 och S_4 , S_2 , S_1 och S_3 eller S_4 , S_1 och S_3 . Med en standardärendetid på 10 min., blir följande maximala kombinationer möjliga: S_2 och S_1 eller S_4 och S_1 . S_3 kan besökas med 10 minuters ärendetid endast om inga andra besök ingår i programmet.

Om det normativa programmet innehåller mer än två utbudspunkter, eller om en av två är S_3 , blir det alltså ogenomförbart under en dag. Däremot är alla kombinationer möjliga om man tillåter att ärenden fördelas över två dagar. Poängen är att det inte finns någon anledning att, a priori, utesluta denna möjlighet. Denna konstlade och i sig omotiverade begränsning uppstår så snart man förutsätter att vissa aktiviteter prompt måste ske innanför ett visst tidsintervall. Följden blir alltvarligt bristande realism,

eftersom normativa program inte är erfarenhetsmässigt anpassade till den omgivning i vilken de ska genomföras, i motsats till de handlingsprogram individer i verkligheten ställer upp.

De flesta serviceärenden har en viss periodicitet, speciellt sådana som innebär inköp av förbrukningsvaror. Denna periodicitet sammanhänger med produkternas livslängd och förbrukningstakt. Vissa livsmedel har t.ex. begränsad hållbarhet, medan andra kan lagras under lång tid. Inköp i den första varukategorin måste kanske göras minst en gång per vecka, medan inköp av varor av den andra typen kan ske med betydligt längre intervall. Ju längre tid mellan inköpstillfällena, desto bättre planering krävs, men eftersom intervallen inte är absoluta och alltid inom sig erbjuder dispositionsmöjligheter, finns vanligen stora anpassningsmöjligheter för individen. Man kan därför anta, att omgivningsstruktur och individbundna tidsrestriktioner inte främst verkar så att vissa aktiviteter i realiteten blir omöjliga att genomföra, utan att de i stället styr individernas beteende fram till en under omständigheterna fungerande och acceptabel lösning.

Fundamentalt olika omgivningar och tidvillkor bör följaktligen uppvisa fundamentala skillnader i individernas sätt att använda sin tid. Skillnaderna kan främst väntas ligga inte i aktiviteternas funktionella innehåll, utan i deras periodicitet och planering. Individer i en rik och lättmanövrerad omgivning kan antas uträtta ärenden oftare och mera slumpmässigt än individer i en gles omgivning. De senare skulle i så fall i stället samla sina inköp till färre tillfällen och i övrigt planera sina aktiviteter bättre.

4. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER

4.1 Fysisk tillgänglighet - omgivningsstruktur

I grunden för alla mätningar av fysisk tillgänglighet ligger föreställningen att olika omgivningsstruktur skapar olika förutsättningar för individernas levnadsnivå. För att få ett mått på de möjligheter och begränsningar den fysiska omgivningen erbjuder, har man ofta använt sig av normativa handlingsprogram, vars genomförbarhet testas utifrån olika bostadslägen och under olika förutsättningar vad beträffar exempelvis transportstatus och omgivningsstruktur. De teoretiska funderingarna i anslutning till de i denna rapport redovisade undersökningarna har givit anledning att i någon mån ifrågasätta nor-

mativa handlingsprogram som mått på de villkor den fysiska omgivningen definierar för individer och hushåll.

En första fråga som infinner sig är huruvida det normerade handlingsprogrammet är rimligt i den omgivning i vilken det testas. Att en aktivitetskedja är genomförbar i ett storstadscentrum gör inte att den nödvändigtvis är ett bra mätinstrument i glesbygd med vars hjälp man kan konstatera att levnadsstandarderna (i detta avseende) är sämre för glesbygdsbon. Det innebär inte heller nödvändigtvis, att glesbygdsbon är utestängd från de aktiviteter som ingår i det normativa programmet, bara att just den kombinationen av ärenden är omöjlig.

Behov och aktiviteter är inte heller alltid definitivt knutna till en viss institutionell serviceform. För varje behov finns vanligen flera olika principiella lösningar varav en del innebär kontakt med specifika serviceutbud, medan andra kan genomföras utan sådana kontakter. Ett exempel är behovet av motion. Motion kan naturligtvis utövas vid (någon av flera olika typer av) speciellt inrättade anläggningar, men frånvaro av sådana anläggningar inom individers räckhåll innebär inte att behovet av motion inte alls kan tillgodoses.

Exemplet antyder riskerna med att ensidigt mäta omgivningens villkor i termer av vilka institutionella serviceutbud individen kan besöka. Man får snarare anta, att individer i sin dagliga omgivning arbetar fram fungerande rutiner och lösningar, som är anpassade till rådande förhållande, och som innebär att vederbörandes behov de facto kan tillfredsställas. Det är inte sannolikt att "hårda kollisioner" mellan individens behov-intentioner och den fysiska omgivningen är särskilt vanliga. Bilden av den av tidsbudgetsrestriktioner, utbudsstruktur och dåliga kommunikationer plötsligen lamslagne medborgaren, är, åtminstone i det dagliga perspektivet, kanske inte så realistisk.

De redovisade studierna har i stället riktat intresset mot de faktiska beteenden som individer i olika omgivningar har arbetat fram. Utgångspunkterna för en sådan fokusering skall redovisas i ett följande avsnitt.

4.2 Omgivningskunskaper

Begreppet omgivningskunskap har förts in i analyserna som en bland flera restriktioner/förutsättningar för individens agerande. Konceptuellt är begreppet knutet till den fysiska tillgängligheten. Liksom fysisk tillgäng-

lighet definierar individens möjligheter att exempelvis utnyttja omgivningens utbud av service, tänkes också omgivningskunskap utgöra ett slags "mental tillgänglighetsfaktor". Något annorlunda uttryckt, är fysisk tillgänglighet ett mått på den objektiva faktiskt existerande omgivningen medan kunskaperna, den mentala tillgängligheten, representerar individens subjektiva, inre bild av samma omgivning.

I viss mening kan den fysiska och mentala tillgängligheten sägas vara sinsemellan oberoende som restriktioner för individens beteende. Kunskap om en företeelse innebär inte att den nödvändigtvis är fysiskt tillgänglig, lika lite som fysisk tillgänglighet automatiskt medför kunskap. Principiellt skulle man följaktligen kunna avgränsa ett största gemensamma delområde av omgivningen, där kravet på såväl fysisk tillgänglighet som kunskap är uppfyllt, och inom vilket individer således kan välja handlingsprogram. Restriktionerna är emellertid av fundamentalt olika karaktär. Som tidigare påpekats, blir fysiska förhållanden i omgivningen till restriktioner först i en definierad situation. Omgivningsstruktur, förflyttningstider etc., är inga absoluta begränsningar förrän individen har en begränsad tid att förfoga över. Individens kunskaper är däremot inte i denna mening tids- eller situationsberoende. Även om man principiellt kan jämställa omgivningskunskaperna med andra restriktioner, är det sannolikt inte meningsfullt i det dagliga hushållsperspektivet, där de fysiska restriktionerna till följd av de korta tidsperspektiven vanligen utgör den snävaste begränsningen. Individen slår m.a.o. aldrig huvudet i det kunskapsmässiga taket.

Därmed vare dock inte sagt att individens omgivningskunskaper är ointressanta och betydelselösa. Troligen bör de dock ses i ett något annorlunda perspektiv. Ur geografisk synvinkel kan man se omgivningskunskaperna som uttryck för ett slags individorienterat regionbegrepp: dvs. det område som individen utifrån olika bedömningar betraktar som sitt potentiella aktionsfält. Detta potentiella aktionsfält är naturligtvis inte i konkret bemärkelse avgränsbart, och, som tidigare påpekats, inte heller ett kontinuerligt område. Kanske är det inte heller i dessa avseenden det intressanta ligger, utan snarare i vad man något vagt skulle kunna kalla tyngdpunkter och riktningar inom det potentiella aktionsfältet; Vilka orter är oftast representerade i individens omgivningskunskaper, och vilka kan anledningarna vara? Följer individens kunskaper ortshierarkin (servicerika orter - stora kunskaper), finns något avståndsberoende, någon koppling till transportmöjligheter etc.: Är tyngdpunkten i det faktiska beteendet densamma som i omgivningskunskaperna?

Det är mot frågor av denna typ analyserna i följande undersökningar kommer att inriktas, snarare än att betrakta omgivningskunskap som en "mekanisk" restriktion för individens handlande.

4.3 Faktiskt beteende

Individens och hushålls faktiska aktivitetsmönster kan ses som ett utfall av deras behov och intentioner, filtrerade och formade av olika mer eller mindre flexibla restriktioner i situationer och omgivning och hos individerna själva.

När det gäller dagliga rutinmässiga aktiviteter (exempelvis de flesta serviceärenden), är det inte sannolikt att dessa restriktioner verkar främst i ett kort perspektiv, i den enskilda dagssituationen. Den goda överensstämmelse mellan omgivningskunskaper och faktiska möjligheter, mellan handlingsplaner och möjliga handlingsprogram som konstaterats i undersökningen, tyder snarare på att individernas aktivitetsmönster är resultatet av en jämförelsevis långsiktig tillämpnings- och anpassningsprocess. Principiellt motsäger detta inte de teoretiska skisser som redovisats inledningsvis (avsnitt 1.1). Skillnaden är bara att processerna verkar på betydligt längre sikt.

Den fysiska omgivningens villkor och individernas kunskaper om dessa är fortfarande viktiga element, men istället för att direkt påverka och styra i den enskilda situationen styr de fram rutinmässiga beteendemönster. Antagligen kan man finna särskiljande drag mellan "urbana" respektive "rurala" beteendemönster, där sannolikt konsumtion av institutionaliserad service spelar olika stor roll, utan att man för den skull med säkerhet kan påstå att detta avspeglar någon egentlig skillnad i levnadsstandard.

II. SERVICEBETEENDE, TILLGÄNGLIGHET OCH INDIVIDBUNDNA FAKTORER

1. INLEDNING

Det har i föregående kapitel åtminstone gjorts sannolikt att individens kunskaper om omgivningen inte i någon avgörande omfattning utgör en begränsning i möjligheterna att tillgodogöra sig befintlig service. Inte heller de tidsgeografiska restriktionerna utgör något oöverstigitligt hinder för de studerade individerna. Studien avser visserligen en "tät" omgivning, men situationen skulle inte förändras märkbart om individernas handlingsprogram flyttades över till en glesare region. Vissa av aktivitetskedjorna skulle bli "omöjliga" i just den form de fått, men en temporal och rumslig omfördelning av inte alltför genomgripande karaktär skulle göra deras funktionella innehåll genomförbart.

Intrycket av den fysiska tillgängligheten som en bland flera, kanske likvärdiga komponenter kvarstår. Det är mot en förståelse för samspelet mellan sådana komponenter den följande framställningen syftar.

En vägledande hypotes är, att den fysiska tillgängligheten, avståndet i tid och rum, är av mindre eller i varje fall inte större betydelse för individens serviceutnyttjande än andra faktorer som är av mera individuell karaktär. Det finns dock en principiell skillnad mellan fysisk åtkomlighet och andra, främst individbundna faktorer. Den fysiska åtkomligheten kan verka som en absolut restriktion, dvs. under vissa omständigheter kan vissa händelser omöjliggöras, eller åtminstone bli orimliga. "Kan verka" är en viktig inskränkning, eftersom det inte alls är nödvändigt att tillgängligheten utgör eller en bör betraktas som en restriktion.

De övriga faktorer som kommer att studeras, verkar däremot aldrig som absoluta restriktioner. De bidrar till att utforma individens servicevanor, men frihetsgraderna är stora.

Inom det dagliga serviceperspektiv som undersökningen rör sig, är det emellertid troligt att både fysisk tillgänglighet och individuella faktorer verkar som "villkorliga" restriktioner, och att de därför generellt sett kan jämföras.

Hypotesen kräver emellertid ett par kvalificerade villkor. För det första krävs att omgivningsstrukturen är någorlunda tät. De är givet att det finns oöverstigitliga avstånd i tid och rum, men frågan är om ens en glesbygdsbo

generellt är utsatt för sådana avstånd. Sannolikt krävs ytterligare försvårande omständigheter, t.ex. en extremt hård tidsbudget och/eller bristande mobilitet.

För det andra gäller hypotesen sådana servicefunktioner som kan sägas ingå i ett vardagligt aktivitetsmönster. Termen "vardagligt" ges dock en ganska vid definition i undersökningen, och inkluderar även såpass sporadiska aktiviteter som t.ex. teaterbesök.

På en ännu högre nivå av specialisering blir avståndet med all sannolikhet direkt avgörande. Det kanske enda skälet till att exempelvis den teknikhistoriskt intresserade Malmö-bon inte besöker The Smithsonian Institution i Washington åtminstone en gång per år, kan mycket väl vara avståndet!

Sannolikt förhåller det sig dock så, att vi idag har nått en sådan spridning/fördelning av serviceutbudet och en så hög mobilitet, att flertalet individer sällan eller aldrig stöter på någon egentlig avståndströskel. Det blir därför oftast andra, "mjukare" faktorer som formar servicebeteendet, innan avståndet hinner spela någon avgörande roll.

Att man ändå kan konstatera att antalet servicebesök minskar med avståndet från exempelvis bostaden, motsäger inte detta resonemang. Det framstår naturligt och rationellt för de flesta människor att söka sig till det närmaste serviceställe som uppfyller deras kvalitativa krav. Man går inte över ån efter vatten, även om det inte finns något som hindrar en från att göra det.

2. METODDISKUSSION

Målsättningen för den del av undersökningen som nu skall presenteras, är att ställa faktorer som har med avstånd och mobilitet att göra mot individanknutna sådana, främst då variabler av socio-ekonomisk karaktär. Urvalet av dessa variabler är naturligtvis styrande för resultaten. Variabelvalet har skett utifrån tre huvudkriterier.

- a. De socioekonomiska variablerna ska fungera som ett slags enkla indikatorer på individernas "livssituation", detta med utgångspunkt från hypotesen att individer i olika sådana situationer uppvisar skilda livsstilar, som också kan avspeglas i deras servicevanor.
- b. Variablerna måste med hänsyn till analysmöjligheterna vara åtminstone grovt kvantifierbara.
- c. De bör inte framstå som onödigt inkräktande på undersökningspersonernas integritet.

Tänkbara faktorer enligt a) skulle kunna vara ålder, hushållsstruktur, utbildning, inkomst, yrke, fritidsintressen/sysselsättningar, häslotillstånd och transportstatus.

De flesta av dessa uppfyller också kriterium b). Härutöver kan tidigare bostads- och arbetsorter, geografisk fördelning av sociala kontaktnät tänkas inverka på servicebeteendet.

Det visade sig att punkt c) skulle bli den verkliga flaskhalsen. I en inledande omgång insamlades uppgifter om samtliga variabler enligt a) med undantag av inkomst och hälotillstånd, som från början antogs vara för närgångna.

Trots att respondenterna kontaktades personligen och fick så utförliga motiveringar för enkäten och dess frågor som de ansåg sig behöva, ansåg många att frågorna ändå var "för personliga". Bortfallet blev således stort, ca 50 procent. I en andra omgång skars därför enkäten ned något. Merparten av de socioekonomiska variablerna bibehölls dock, medan registreringen av faktiskt beteende och omgivningskunskaper förenklades. Bortfallet minskade nu till ca 20 procent bland de respondenter som fick en personlig introduktion. Det är därmed sannolikt att man egentligen inte uppfattade de personliga frågorna som integritetskränkande, utan i stället fann hela den ursprungliga enkäten som sådan alltför omfattande och tidskrävande att besvara.

Totalt omfattar undersökningen 90 individer, varav 81 i Skåne och en kontrollgrupp på 9 personer i Västerbotten (Vindelns kommun). Här visade sig de största svårigheterna att få enkäten besvarad, eftersom möjligheterna till personlig kontakt med "offren" var begränsade.

För att rationalisera introduktionsförfarandet, distribuerades enkäten via föreningar och studiecirkel. Respondenterna hade möjlighet att efter en kort presentation av undersökningen gå i genom frågeformuläret och ställa frågor, vilket också utnyttjades. Trots detta förfarande blev fördelningen med hänsyn till använda bakgrundsvariabler tämligen jämn.

Det visade sig i det närmaste omöjligt att få enkäten besvarad utan en personlig introduktion.

2.1 Registrering av servicebeteende

För de 30 individer som besvarade den första mera omfattande enkäten registrerades besöksvanorna för 24 olika servicefunktioner, med avseende på besöksfrekvens och besöksort (se kapitel III). För resten av respondenterna

minskades antalet utbudstyper till 11. 24-urvalet gjordes med syfte att täcka in ett så fullständigt spektrum av service- och aktivitetsutbud som möjligt.

I den mindre enkäten behölls exempel från dagligvaru-, fritids-, nöjes- och kultursektorerna. Sådana institutioner där man genom distriktsindelning etc. är hänvisad till en viss bestämd anläggning (t.ex. sjukvården) eller viss ort (daghem etc.) fick utgå. Utanför dagligvarusektorn togs sådana funktioner med där valfriheten i besöksfrekvens och besöksort är stor. Oftast använda färdmedel noterades för varje utbudstyp.

I den större enkäten registrerades också individernas fritidsaktiviteter, var dessa äger rum och vilket färdmedel man i förekommande fall använder.

Besöksfrekvenserna, som i enkäterna angavs som "någon gång per vecka", "någon gång per månad" osv. kvantifierades genom att de olika alternativen åsatts poäng ungefärligen motsvarande antalet besök per år:

någon gång/vecka	= 80
någon gång/månad	= 15
någon gång/halvår	= 4
någon gång/år	= 2
mindre än 1g/år	= 0,5
aldrig	= 0

2.2 Omgivningskunskaper

I den stora enkäten fick respondenterna ange ett 1:a, 2:a respektive 3:e alternativ till vart och ett av de utbudsställen de vanligtvis använder. Det är här egentligen inte fråga om någon direkt registrering av kunskaper om omgivningen, i varje fall inte i renodlad form. Alternativen avses i stället spegla både kunskaper och omfattningen av vad man kan kalla individernas dagliga aktivitetsfält (jfr. avsnitt 4.2).

Respondenterna fick också ange hur lång tid de ansåg rimlig för en rad ärenden och aktiviteter, detta för att finna eventuella indikationer på att olika individer värderar tidsavstånd på olika sätt, och därmed också möjligen upplever olika avståndströsklar i sin omgivning.

I den avkortade enkäten utgick dessa uppgifter, dels de allmänna skäl som angetts ovan, dels därför att det visade sig att det dagliga aktivitetsfält (eller potentiella aktionsfält) som avslöjades av alternativredovisningen inte kunde påvisas ha något direkt samband med det via faktiskt beteende noterade aktivitetsfältet, mer än att det i samtliga fall var betydligt större.

2.3 Bakgrundsfaktorer

Under denna rubrik insamlades en rad data av individbunden karaktär: ålder, kön, civilstånd, barnantal, utbildning, bostadsort, arbetsort, tidigare bostads- och arbetsort (end. stora enkäten) samt yrke (end. stora enkäten). I analyserna av hela populationen klassificerades bakgrundsfaktorerna i ett antal "antingen-eller-kategorier":

Ålder 18-30

Ålder 31-55

Ålder 56-w

Kön: Man/Kvinna

Civilstånd: Gift, sammanboende/ogift, ensamstående

Barnantal: 0/1 eller flera

Utbildning: Obligatorisk (9 år)/obligatorisk + frivillig (nuv. gymnasienivå och däröver.)

Bostadsort: Mindre ort, glesbygd/större ort (Malmö, Lund, Helsingborg)

Arbetsort: som bostadsort

Bilinhav: Ja/Nej. För "ja" krävs att hushållet/individens på ett eller annat sätt disponerar privatbil samt att den individ som besvarat enkäten använder bilen för merparten av serviceärendena.

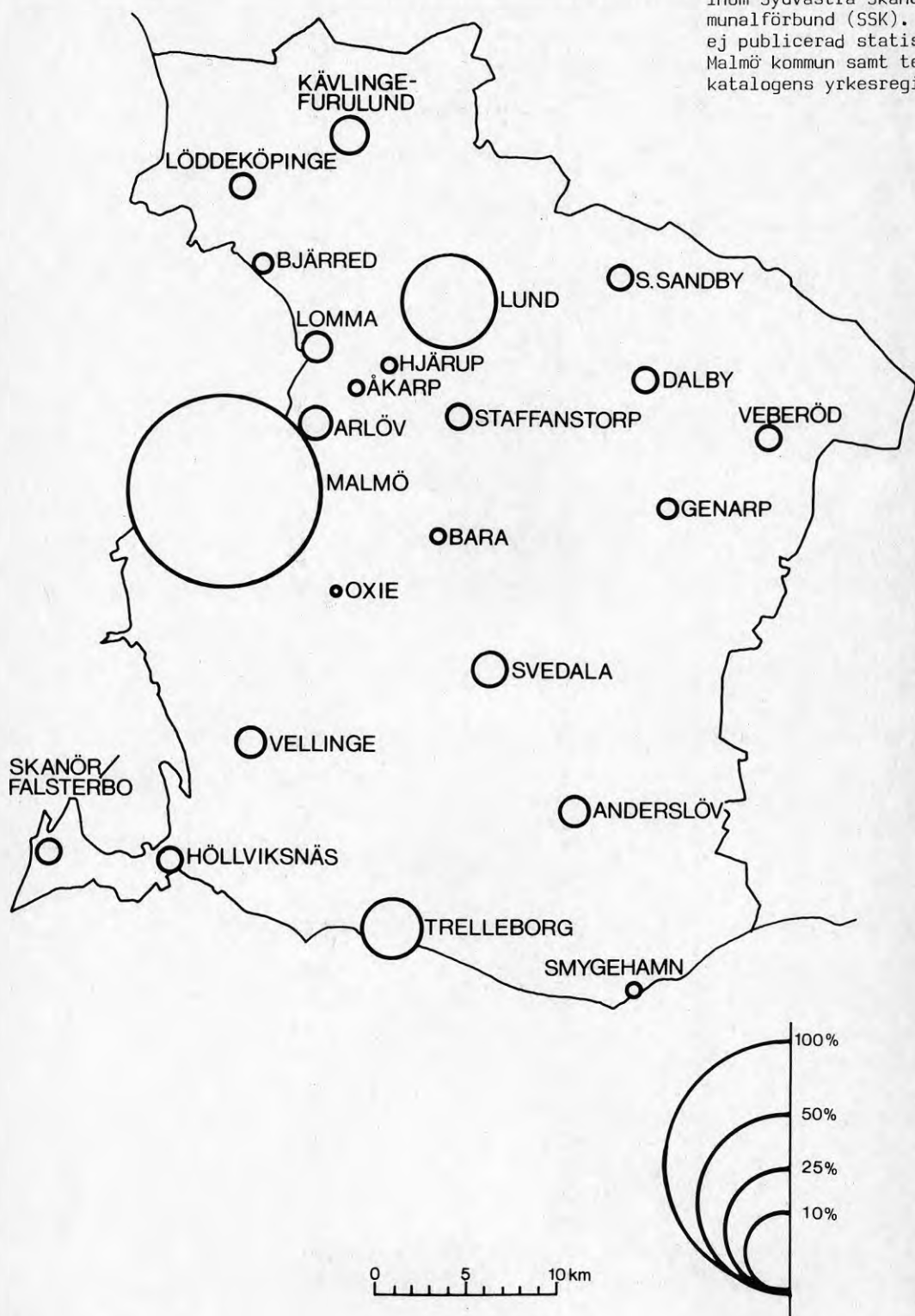
I det följande kommer först resultaten för hela populationen att presenteras. Därefter följer en mera detaljerad redovisning av resultaten från den mera omfattande enkäten. Västerbotten-gruppen ingår ej i totalredovisningen.

3. ALLMÄNT OM OMGIVNINGSSTRUKTUR, POPULATION OCH BESÖKSFREKVENSER

3.1 Omgivningsstruktur

Flertalet individer bor i sydvästra Skåne. Som en allmän bakgrund till de följande redovisningarna, skall en översiktlig bild av servicestrukturen i området presenteras.

Figur 9: Procentuell fördelning av tåtorternas serviceutbud inom Sydvästra Skånes Kommunalförbund (SSK). Källor: ej publicerad statistik från Malmö kommun samt telefonkatalogens yrkesregister.

I figur 9 representerar cirklarnas ytor den procentuella andel av serviceutbudet inom SSK (Sydvästra Skånes Kommunalförbund) som finns på respektive ort. Funktionstyperna är de 24 som ingår i den stora enkäten (se tabell 41, sid. 82).

Som synes har Malmö den särklassigt största andelen (57%) av serviceutbudet i SSK-området. Därefter följer Lund med 14% och Trelleborg med 6%. Trots denna de stora orternas dominans är utbudet väl spritt i regionen, och tätorter med åtminstone elementära basfunktioner finns inom ca 10 kilometers avstånd var man än råkar befinna sig. I orter med de minsta andelarna finns oftast funktioner som livsmedelsaffär, post, bank, bilverkstad och kiosk, i några fall också daghem och bibliotek.

3.2 Population

Totalpopulationen innehåller 90 individer representerande 90 hushåll. 9 individer i Västerbotten ingår ej i denna redovisning, som alltså omfattar 81 individer.

Materialet kan beskrivas utifrån använda bakgrundsvariabler enligt nedanstående tabell:

Tabell 2. Bakgrundsdata för totalpopulationen (81 individer) Procentuell fördelning, avrundade heltal

Ålder	18-30	31%	Barn:	0	59%
	31-55	56%		1 eller flera	41%
	56-w	13%	Bil:	Ja	67%
Kön:	Män	51%		Nej	33%
	Kvinnor	49%	Bostad:	Mindre ort	37%
Civilstånd:	Ens.	21%		Större ort	63%
	Sam.	79%	Arbete*:	Mindre ort	26%
Utbildning:	Obl.	44%		Större ort	74%
		Obl.+friv.	56%		

* För hemarbetande och pensionärer har arbetsort satts lika med bostadsort. Det avgörande är att man vistas på en viss ort, inte varför.

Som synes är fördelningen inom materialet tämligen jämn. Antal boende och arbetande på större ort är dock något större än för mindre ort. Andelen ensamstående är också liten.

Som kommer att framgå ur redovisningarna, påverkar dessa fördelningar möj-

ligheterna att konstruera grupper med flera av ovanstående kriterier gemensamma.

3.3 Besöksfrekvenser

Medelbesöksfrekvensen för hela populationen ligger på 205,0 vilket innebär ca 4 besök per vecka och individ i något av de 11 serviceutbudena. De individuella frekvenserna varierar kraftigt, från 25,0 till 533,0 (ungefär 1 besök varannan vecka respektive 10 besök per vecka).

Medelvärde delar populationen i två nära nog exakt lika stora delar.

Tabell 3. Besöksfrekvensen i hela populationen

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F}	76,0	9,1	38,5	5,8	4,0	0,8	22,8	10,5	6,0	9,8	22,1	205.1
%	37	4	19	3	2	0	11	5	3	5	11	100

Den inte oväntat tyngsta posten utgörs av besök i livsmedelsaffär. Frekvenssiffran motsvarar ca 1,5 besök per vecka och individ. Därefter följer besök i varuhus med strax under ett besök per vecka. Under denna rubrik döljer sig förmodligen ett antal livsmedelsinköp, kanske kombinerade med andra dagligvaruärenden.

Bibliotek och motionsanläggning följer därefter med ungefär ett besök varannan vecka.

Annorlunda uttryckt, utgör livsmedelsinköpen i medeltal 37% av individernas totala antal servicebesök, varuhus 19 samt bibliotek och motion vardera 11%.

En grov uppfattning om ärendenas rumsliga fördelning går genom att undersöka hur många som utförs på bostadsort, arbetsort respektive övriga orter. För hela materialet gäller, att 86% av alla besök görs på bostads- eller arbetsorten (ett stort antal individer arbetar och bor på samma ort). För de individer som arbetar och bor på olika orter, är siffran totalt sett densamma, varav endast 10% faller på arbetsorten. Man kan misstänka att fördelningarna varierar beroende på arbets- respektive bostadsortens storlek. I tabell 4 framgår att de individer som bor i de större orterna utför 94% av sina ärenden på bostads eller arbetsorten. Motsvarande siffra för individer

boende i mindre ort är 74%. För individer med olika bostads- och arbetsort visar tabellen att andelarna för arbetsorten ändå är låg. Individer i mindre orter lägger istället en större andel av sina besök på andra orter än bostads- och arbetsorterna.

Tabell 4. Besöksfrekvens på bostadsort, arbetsort samt övriga orter

a. Individer med bostad i större ort

	F Bost	% Bost	F Arb	% Arb	F Övr	% Övr
Bost ≠ Arb	3 254,5	85,5%	338,5	8,8%	234,0	6,2%
Bost + Arb	11 827,5	89,0%	←————— —————→			
Samtliga	11 489,0	86,5%	338,5	2,5%	1 456,0	11,0%

b. Individer med bostad i mindre ort

	F Bost	% Bost	F Arb	% Arb	F Övr	% Övr
Bost ≠ Arb	1 563,5	62,5%	287,5	11,5%	652,5	26,0%
Bost + Arb	2 396,0	71,9%	←————— —————→			
Samtliga	2 108,5	63,3%	287,5	8,6%	935,0	28,1%

c. Samtliga individer

	F Bost	% Bost	F Arb	% Arb	F Övr	% Övr
Bost ≠ Arb	4 818,0	76,0%	626,0	10,0%	886,5	14,0%
Bost + Arb	14 223,0	85,6%	←————— —————→			
Samtliga	13,597,5	81,8%	626,0	3,8%	2 391,0	14,4%

Det visar sig också, att arbets- och bostadsorternas inbördes storleksförhållande inte spelar någon större roll. Individer som bor i en liten ort men arbetar i t.ex. Malmö eller Lund, väljer ofta att i stället förlägga sina ärenden till andra orter i bostadsortens närhet, eller på vägen mellan arbete och bostad.

Som tidigare visats, är livsmedelsinköp ett av de frekvensmässigt tyngsta ärendena för så gott som samtliga individer. Dessa ärenden utföres praktiskt taget uteslutande på bostadsorten. Räknar man bort livsmedelsärendena, blir totalfördelningen 77% för bostads- och arbetsort (jfr. 86% ovan), 23% för övriga orter (jfr. 14% ovan). En stor del även av de övriga ärendena kan alltså i allmänhet utföras på bostadsorten.

En mera ingående studie av ärendenas rumsliga fördelning redovisas i kapitel III.

Några mera specifika iakttagelser kan vara värda att nämna. Det kan förefalla märkligt att stora orter med rikt och varierat utbud som Malmö och Lund inte får några större besöksandelar annat än i de fall de är bostadsorter, även om de är arbetsorter eller passeras på väg till och från arbetet. En förklaring kan vara att den avståndsmässiga tillgängligheten upplevs som underordnad jämfört med den tidsmässiga. Även om t.ex. Malmö ligger närmare, väljer ett antal individer att i stället göra en stor del av sina inköp i Burlöv Centrum. Köpcentrum där erbjuder ett differentierat och rumsligt koncentrerat utbud, kopplat till goda parkeringsmöjligheter och nära genomfartslederna. Att ta sig in till Malmö Centrum i rusningstid kan vara tidskrävande och innebära parkeringsproblem, vilket i vissa lägen bör kunna medföra att den totala ärendetiden blir längre. Åtminstone är det troligt att individerna upplever rutininköp i Burlöv Centrum som mindre "stökiga". Liknande motiv kan ligga bakom det faktum att små bostadsorter i viss mån tycks "konkurrera ut" närbelägna, större orter, som kanske dessutom är arbetsorter eller passeras under arbetsresan.

4. BESÖKSFREKVENSER KONTRA AVSTÅND OCH INDIVIDUELLA BAKGRUNDSFAKTORER

Som tidigare diskuterats är syftet med denna undersökning att belysa hur olika förhållanden hos individ och omgivning kan påverka nyttjandefrekvensen för ett antal servicefunktioner.

I det följande kommer resultaten från en systematisk genomgång av dessa faktorer att presenteras och kommenteras.

Resultat och slutsatser gör inga anspråk på statistisk signifikans, därtill är materialet alltför litet. Resultaten gäller för de studerande individerna, och generaliseringar bör göras med viss försiktighet. Däremot bör resultaten ge stöd för mera principiella resonemang om hur individernas servicebeteende växer fram som en produkt av olika samspelande faktorer.

För att undersöka olika faktorerers betydelse för servicebeteendet, har populationen snittats i olika grupperingar med utgångspunkt från de variabler som presenterats i avsnitt II:2.3.

I en första omgång kommer enstaka faktorer att undersökas, utan hänsyn till hur övriga variabler fördelar sig. Syftet är att dels göra en grov skattning av hur de olika faktorerna spelar in, dels att presentera detaljerade uppgifter om hur frekvenserna för enskilda servicefunktioner varierar.

I ett följande avsnitt renodlas grupperna successivt så att samtliga bakgrundsvariabler kan hållas konstanta. Detta innebär att grupperna i en del fall blir mycket små räknat i antal individer. Varje individ representerar dock 11 observerade frekvenser. Någon strikt statistisk analys av materialet kommer inte att göras. I den slutliga bedömningen kommer resultaten från analyserna att vägas samman på ett mera diskursivt sätt.

Som ett högst ungefärligt mått på de studerade faktorernas inverkan på besöksfrekvensen, kommer frekvensskillnadens andel av medelbesöksfrekvensen i jämförbara grupper att användas.

4.1 Besöksfrekvens och ortsstorlek

I behandlingen av materialet har storleken på individernas bostadsort tagits som ungefärligt mått på den fysiska tillgänglighetsstrukturen. Mindre orter har i allmänhet ett mindre antal utbud fördelade på färre funktioner. Särskilt vad gäller sådana utbud som saknas på mindre orter eller som erbjuder ett begränsat antal alternativ, bör därför en jämförelse mellan individer boende i större respektive mindre orter visa på eventuella effekter av fysiskt avstånd.

Samtliga tabeller i det följande redovisar dels medelbesöksfrekvenserna per individ och ärendetyp (\bar{F}), dels den genomsnittliga fördelningen av besök per ärendetyp uttryckt i procent av den totala besöksfrekvensen för de 11 ärendetyperna. Procentsiffrorna är avrundade till heltal.

Tabell 5. Besöksfrekvens och ortsstorlek

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Större ort	77,7	9,8	42,5	7,6	4,9	1,0	28,4	8,4	8,0	10,8	24,5	228,4
\bar{F} Mindre ort	71,9	7,2	28,9	1,4	1,6	0,4	9,5	4,2	14,0	7,3	16,4	162,6
% Större ort	34	4	19	3	2	0	12	6	3	5	11	100
% Mindre ort	44	4	18	1	1	0	6	3	9	4	10	100

Medelfrekvensen för samtliga ärenden (total-kolumnen) skiljer sig som synes något. Invånarna i de större orterna gör i medeltal 1,3 besök mer per

vecka. Skillnaden motsvarar 0,33 (eller om man så vill 33%) av medelfrekvensen för de båda grupperna¹⁾.

För servicefunktioner som kan betraktas som typiskt urbana (konfektion, varuhus, bio, teater, konserthus, restaurang) är medelvärdet i större ort 78,9, i mindre ort 43,7, vilket innebär att invånarna i större ort besöker något av dessa utbud något mindre än en gång mer per vecka. Skillnaden är emellertid inte större än för "icke-urbana" funktioner. Sammantaget kvarstår dock intrycket att invånarna i större ort har högre total besöksfrekvens, även om man utifrån de redovisade siffrorna inte direkt kan hänföra skillnaden till avståndet till servicefunktionerna.

4.2 Besöksfrekvens och utbildning

Bland de tänkbara indikatorer på olika "livsstilar" som diskuterats i avsnitt II:2, är utbildning möjligen en av de mera problematiska. Det är inte självklart att, eller i såfall hur, utbildningsskillnader skulle kunna bidra till skillnader i serviceutnyttjande i varje fall inte generellt. Man kan kanske förvänta sig att högre utbildning leder till högre utnyttjande av sådana funktioner som bibliotek, teater etc., men knappast när det gäller andra utbud.

De socioekonomiska indikatorer som används, är emellertid inte entydiga i den bemärkelsen att de inte i sig kan dölja andra faktorer som t.ex. inkomst etc.

Det visar sig också i tabellen nedan, att det föreligger likartade skillnader mellan olika utbildningsgrupper som mellan boende i större respektive mindre ort.

Inledningen i "hög-" och "lågutbildade" i tabellen bygger som tidigare nämnts på en approxiering till nuvarande skolsystem. Som "lågutbildade" räknas individer med en högsta utbildning motsvarande 9-årig grundskola, för "hög" utbildning krävs minst genomgånget gymnasium eller motsvarande.

Som synes har de "lågutbildade" genomgående lägre frekvenser för alla funktioner utom en (Bad). För enskilda ärendetyper är dock inte skillnaderna direkt anslående utom möjligen för bibliotek, konserthus och motionsanlägg-

1) Beräknat som:

$$\frac{2(\bar{F} \text{ större ort} - \bar{F} \text{ mindre ort})}{\bar{F} \text{ större ort} + \bar{F} \text{ mindre ort}}$$

ning. Totalt sett motsvarar frekvensskillnaden 1,3 besök per vecka, dvs. samma som mellan större och mindre bostadsort. Detta får trots allt betraktas som en tydlig skillnad. Jämfört med medelvärdet för hela populationen gör gruppen "högutbildade" 0,6 besök mer per vecka medan de "lågutbildade" gör 0,7 besök mindre. Den relativa skillnaden mellan de båda grupperna motsvarar 0,35, vilket är något mer än mellan grupperna i större respektive mindre orter.

Det bör emellertid noteras att än så länge ingen hänsyn tagits till gruppernas sammansättning när det gäller övriga bakgrundsvariabler.

Tabell 6. Besöksfrekvens utbildning

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Högutb.	77,1	11,3	38,8	9,5	4,1	1,1	32,9	13,1	9,5	9,5	30,3	236,9
\bar{F} Lågutb.	74,7	6,5	38,1	1,4	3,8	0,5	10,8	7,3	1,7	10,1	12,5	167,2
% Högutb.	33	5	16	4	2	0	14	6	4	4	13	100
% Lågutb.	45	4	23	1	2	0	6	4	1	6	7	100

4.3 Besöksfrekvens och ålder

Ålder som indikator på livsmönster och däribland servicebeteende, ter sig enklare att acceptera än exempelvis utbildning. Vi vet att individens intressen och vanor oftast förändras med tiden. Vanligtvis ändras också den sociala situationen i stort i samband med övergång från studier till förvärvsarbete, familjebildning, eventuella barns födelse, uppväxt och utflyttning från hemmet. Alla dessa händelser är åtminstone grovt kopplade till individens ålder.

Med hänsyn till materialets storlek och möjligheterna att i senare analyser göra ytterligare uppdelningar i undergrupper, har det inte ansetts rimligt att arbeta med flera än tre åldersgrupper. Gränsdragningen mellan grupperna söker fånga in de händelser eller skeden i individens liv som antytts ovan. Även här gäller alltså att indikatorn "ålder" är dubbelbottnad i förhållande till andra faktorer.

Tabell 7. Besöksfrekvens och ålder

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
F 18-30 år (1)	80,0	13,6	41,2	13,9	3,6	0,7	33,4	15,5	13,1	8,7	38,3	263,0
F 31-55 år (2)	72,8	6,6	34,3	2,4	3,7	0,9	19,5	8,0	2,9	10,6	18,1	179,8
F 56-w år (3)	80,0	8,8	49,0	1,1	5,6	0,9	12,3	6,6	2,1	8,8	2,0	177,1
% 18-30 år (1)	31	5	16	5	1	0	13	6	5	3	15	100
% 31-55 år (2)	41	4	19	1	2	0	11	4	2	6	10	100
% 56-w år (3)	45	5	28	1	3	0	7	4	1	5	1	100

Totalt sett ligger den största skillnaden mellan grupperna 1 och 2. Grupp 1 gör i medeltal ca 1,6 besök mer per vecka än både grupp 2 och 3, vilket innebär en relativ skillnad på 0,38, alltså större än både mellan grupper med olika bostadsort och med olika utbildning. För enskilda funktioner är skillnaden störst för besök på bio, bibliotek, restaurang, dansställe och motionsanläggning, vilket på det hela taget inte är särskilt uppseendeväckande.

Att skillnaderna mellan grupp 2 och 3 inte är större, är däremot en smula anmärkningsvärt. I själva verket uppvisar grupp 3 högre frekvenser för bl.a livsmedelsbutik, konfektionsaffär och varuhus. Totalskillnaden motsvarar endast 0,02. Relativt ökar andelen besök i livsmedelsaffär och varuhus med ökande ålder, medan däremot andelarna för bio, bibliotek och motion minskar. Det bör emellertid redan nu påpekas, att övervägande delen av individerna i den yngsta gruppen (grupp 1) bor i större ort, vilket kan peka antingen mot att åldern har mindre betydelse, eller att bostadsortens storlek inte är så betydelsefull som de hittills presenterade tabellerna visar!

En annan faktor som kan ligga dold bakom "ålder", är hushållsstrukturen. I nästa avsnitt kommer därför sambandet mellan besöksfrekvens och hushållsstruktur att undersökas.

4.4 Besöksfrekvens och hushållsstruktur

Det ligger nära till hands att anta att hushållets sammansättning påverkar serviceutnyttjandet. En barnfamilj kan åtminstone teoretiskt tänkas behöva

besöka exempelvis livsmedelsaffär oftare än en ensamstående, även om större inköpsvolym inte nödvändigtvis är lika med större antal besök.

"Hushållsstruktur" har i enkäten mätts i civilstånd (sammanboende/ensamstående) samt förekomst av hemmavarande barn.

Tabell 8. Besöksfrekvens och civilstånd. Hushåll utan hemmavarande barn

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Sam.	75,9	11,6	40,4	4,8	2,7	0,8	18,5	9,6	5,3	11,3	22,3	203,2
\bar{F} Ens.	80,0	10,2	55,8	10,8	7,4	0,8	36,4	22,2	17,9	7,3	33,5	281,0
% Sam.	37	6	20	2	1	0	9	5	3	6	11	100
% Ens.	28	4	20	3	3	0	13	8	6	3	12	100

Tabell 9. Besöksfrekvens och civilstånd. Hushåll med hemmavarande barn

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Sam.	73,9	6,1	26,6	4,3	3,5	0,8	20,5	6,0	0,7	9,7	16,8	169,0
%	44	3	16	3	2	0	12	4	0	6	10	100

De samlade besöksfrekvenserna för de tre kategorierna visar att ensamstående utan barn gör över två besök mer per vecka än sammanboende med barn och cirka ett besök mer per vecka än sammanboende utan barn. Den relativa skillnaden mellan sammanboende och ensamstående, oavsett förekomst av barn, är 0,41.

Även om man ser till enskilda funktioner, förefaller det som om sammanboende och barnfamiljer har en genomgående lägre nyttjandefrekvens. Dessutom är den procentuella fördelningen på ärendetyper olika. Speciellt framträdande är skillnaden för besök i livsmedelsbutik, som för sammanboende med barn utgör hela 44% av den totala ärendemängden. Motsvarande andelar är för sammanboende utan barn 37%, för ensamstående 28%.

I absoluta tal är dock de funktionsvisa skillnaderna obetydliga. Flerpersonshushållens eventuella högre konsumtionsvolym avspeglas alltså inte i större

antal inköpstillfällen. Däremot ägnar man mindre antal besök åt servicefunktioner utanför dagligvarusektorn, vilket gör att dess relativa andel ökar. En förklaring som man med viss försiktighet kan tillgripa, är att sammanboende och barnfamiljer ägnar mera tid åt vistelse och aktiviteter i bostaden, vilket medför att vissa andra aktiviteter utgår, minskas eller rationaliseras till ett mindre antal besökstillfällen. Hushållsstrukturen skulle således kunna utgöra en relevant indikator på olika slags livsstilar som i sin tur avspeglas i skilda servicebeteenden.

På samma sätt som i föregående avsnitt döljer gruppindelningen en del andra faktorer som kan bidra till att skillnaderna blir så tydliga. Detta gäller särskilt individerna i gruppen "ensamstående", som till större delen också är högutbildade, unga, och bor i någon av de större orterna.

De båda andra grupperna har en mera blandad sammansättning, men även här framträder skillnaden mellan hushåll med och utan barn, dock inte lika markant. Skillnaderna för enskilda funktioner är inte heller lika entydig.

4.5 Besöksfrekvens och kön

Det vore tänkbart att vissa skillnader i besöksfrekvens mellan män och kvinnor skulle kunna slå igenom i materialet. Exempelvis skulle det inte vara förvånande om sammanboende kvinnor visade sig ha högre frekvenser för dagligvaruinköp än sammanboende män, eftersom det sannolikt ofta är kvinnan som svarar för dessa inköp även om båda är förvärvsarbetande.

Av tabell 10 nedan framgår emellertid inga sådana skillnader. Såväl totalfrekvensen som de funktionsvisa frekvenserna överensstämmer nära nog helt.

Tabell 10. Besöksfrekvens och kön. Samtliga individer

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Män	73,8	7,7	37,5	7,1	3,0	0,5	23,8	12,1	4,9	10,9	23,5	204,9
\bar{F} Kvinnor	78,3	10,5	39,5	4,3	4,9	1,2	21,7	8,7	7,1	8,5	20,6	205,4
% Män	36	4	18	4	2	0	12	6	2	5	11	100
% Kvinnor	38	5	19	2	2	1	11	4	4	4	10	100

För ensamstående individer finns dock viss skillnader. Totalfrekvensen är 52,9 högre för män, vilket exakt motsvarar ett besök per vecka. Skillnaden går igenom i nästan samtliga ärendetyper.

Tabell 11. Besöksfrekvens och kön. Ensamstående

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
̄ Män	80,0	12,6	65,8	10,1	10,3	0,6	43,7	23,0	16,0	8,1	32,6	302,3
̄ Kvinnor	80,0	6,8	47,5	10,2	3,6	0,9	25,5	20,4	18,3	5,9	30,9	249,8
% Män	26	4	22	3	3	0	15	8	5	3	11	100
% Kvinnor	32	3	19	4	1	0	10	8	7	3	13	100

Samtliga män är dock högtbildade och bor i större ort, medan 2 av 8 kvinnor är lågutbildade och bor i mindre ort. Plockar man bort dessa, blir medelfrekvensen för de återstående 304,5, dvs nästan exakt densamma som för motsvarande grupp män.

Även om siffran bygger på ett litet antal individer, gör det hittills redovisade materialet det inte troligt att könstillhörighet spelar någon roll för besöksfrekvensen.

4.6 Besöksfrekvens och bilinnehav

29 individer har uppgett att de helt saknar tillgång till bil, eller att de oftast inte använder bil för de i enkäten ingående ärendena. Merparten av de 29 saknar helt bil, medan några få på allmän fråga uppger att de disponerar bil, som dock vanligen används av andra hushållsmedlemmar, t.ex. för arbetsresor.

Tabell 12. Besöksfrekvens och bilinnehav

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
̄ Bil	75,4	8,2	37,9	5,1	4,1	0,8	22,3	7,9	5,0	10,5	21,1	198,0
̄ Ej bil	77,4	11,1	39,7	7,1	3,7	0,9	23,9	16,6	8,0	8,1	24,4	220,9
% Bil	38	4	19	3	2	0	11	4	3	5	11	100
% Ej bil	35	5	18	3	2	0	11	7	4	4	11	100

Den totala skillnaden mellan grupperna innebär att individer utan bil gör 0,4 besök mer per vecka. Grupperna är dock något olika sammansatta med avseende på bl.a. utbildning och bostadsort, båda faktorer som i det föregående visat samband med besöksfrekvensen.

I gruppen utan bil är 60% högutbildade, och 80% bor i större ort. Motsvarande siffror för gruppen med bil är 52 resp 66%. Det är alltså möjligt att den billösa gruppens frekvens är något för "hög".

Om man nollställer utbildning och bostadsort, finner man dock att högutbildade i större ort med bil fortfarande har lägre frekvenser än motsvarande individer utan bil.

För lågutbildade i mindre orter är förhållandet det motsatta. Här gör "bilisterna" något över ett ärende mer per vecka än de som saknar bil, vilket också är fullt rimligt. Bilinnehav bör påverka serviceutnyttjandet mindre i en större ort där tillgängligheten är god även till fots, med cykel eller kollektivtrafik.

4.7 Enkla gruppkriterier. Sammanfattning

De grupper som hittills har analyserats, har konstruerats i huvudsak från ett av följande kriterier: bostadsortens storlek, utbildning, ålder, hushållsstruktur, kön och bilinnehav.

Nedanstående tabell visar i vilken utsträckning dessa enkla kriterier kunna konstituera grupper med särskilda frekvenser.

Tabell 13. Medelfrekvensskillnader i "antingen-eller-par" av grupper

Grupp-par	Skillnad i Medelbesöksfrekvens	antal besök/vecka
Sammanboende m. barn/ensamstående	112	2,2
Ålder 18-30/56-w	86	1,7
Ålder 18-30/31-55	83	1,6
Högutbildade/lågutbildade	70	1,3
Större ort/mindre ort	65	1,3
Sammanboende u. barn/ensamstående	60	1,2
Sammanboende med/utan barn	36	0,7
Ej bil/bil	23	0,4
Ålder 31-55/56-w	3	0,1
Kvinnor/män	0	0

Samtliga kriterier utom förekomst av barn, bilinnehav (se dock reservationer i avsnitt 4.6: "Besöksfrekvens och bilinnehav") samt kön, visar sig alltså särskiljande med frekvenstal motsvarande mer än ett besök per vecka. Vi vet dock att det föreligger olika grader av "personalunion" mellan grupperna, och att följaktligen frekvensskillnaderna inte entydigt kan hänföras till de faktorer som konstituerat grupperna.

"Dolda" faktorer kan alltså både ha ökat och minskat skillnaderna. Även om det framstår som ganska klart att de använda indikatorerna - med ovannämnda undantag - har samband med besöksfrekvenserna, kan man än så länge inte dra några bestämda slutsatser om de inbördes styrkeförhållandena i dessa samband.

I det följande kommer därför gruppernas sammansättning att renodlas ytterligare. Möjligheterna till en fullständig renodling begränsas dock av gruppernas storlek. I några fall presenteras trots detta resultat baserade på mycket få observationer. Dessa resultat bör givetvis tolkas med ytterlig försiktighet och snarare betraktas som indicier.

5. BESÖKSFREKVENSER I SUCCESSIVT RENODLADE GRUPPER

5.1 Besöksfrekvens och bostadsortens storlek

Av de 57 individer som bor i någon av de tre större orterna (Malmö, Lund och Helsingborg) har 36 en utbildning motsvarande 3-årigt gymnasium eller däröver. 24 individer bor i någon av de mindre orterna. Av dessa har endast 8 motsvarande utbildning.

De tidigare resultaten kan alltså vara missvisande, både när det gäller bostadsortens och utbildningens inverkan.

Genom att jämföra enbart individer med samma utbildning i de båda bostadsortstyperna, kan en mera entydig uppfattning om ortsstorlekens betydelse för besöksvanorna fås.

Tabell 14. Besöksfrekvens: Högutbildade i större respektive mindre ort

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
̄ Större ort	78,2	11,4	42,9	11,2	4,8	1,2	36,4	15,1	11,5	8,6	32,3	253,5
̄ Mindre ort	71,9	10,6	20,4	1,8	1,1	0,5	16,9	4,1	0,4	13,6	21,0	162,2
% Större ort	31	4	17	4	2	0	14	6	5	3	13	100
% Mindre ort	44	7	13	1	1	0	10	3	0	8	13	100

Skillnaden mellan de båda grupperna motsvarar totalt 1,8 ärenden mer per vecka för invånarna i större ort. Skillnadens relativa andel är 0,44. I båda fallen innebär detta en förstärkning jämfört med de enklare beräkningarna enligt tabell 5 som visade på en skillnad motsvarande 1,3 ärenden eller 0,34. Detta skulle alltså peka i riktning mot att ortsstorleken och därmed den fysiska tillgängligheten har en större betydelse än vad de tidigare enkla analyserna antydde. Innan några vidare slutsatser dras, ska emellertid ytterligare några jämförelser redovisas.

Tabell 15. Besöksfrekvens: Lågutbildade i större respektive mindre ort

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Större ort	76,9	7,2	41,8	1,5	5,2	0,6	14,6	9,6	1,9	14,7	11,1	185,2
\bar{F} Mindre ort	71,9	5,5	33,1	1,2	1,9	0,4	5,8	4,3	20,8	4,1	14,2	162,9
% Större ort	42	4	23	1	3	0	8	5	1	8	6	101
% Mindre ort	44	3	20	1	1	0	4	3	13	2	9	100

Här är skillnaden mellan ortstyperna som synes betydligt mindre, ca 0,4 ärenden mer per vecka för stadsborna. Den relativa skillnaden är 0,13. För de lågutbildade tycks alltså bostadsorten spela en betydligt mindre roll än för de högutbildade.

I nedanstående tabell visas mer i detalj skillnaderna i besöksfrekvens mellan boende i större respektive mindre ort.

Tabell 16. Skillnader i besöksfrekvens mellan lika-utbildade i större respektive mindre ort

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
\bar{F} Högutbild.	6,3	0,8	22,5	9,4	3,7	0,7	19,5	11,0	11,2	-5,1	11,3	91,4
\bar{F} Lågutbild.	5,0	5,5	8,7	0,3	3,3	0,2	8,9	5,4-18,8	10,6	-3,0		22,4

Obs. P.g.a. avrundningar är totalsiffran ej lika med summan av skillnader för enskilda funktioner som de redovisas i tabellen.

För gruppen högutbildade är frekvensskillnaden störst för varuhus, bibliotek, motionsanläggning, dansställe och restaurang. De lågutbildade visar störst

skillnader för besök på dansställe (där dock skillnaden är negativ, dvs. invånarna i mindre ort har högre frekvens), badplats/simhall, bibliotek och varuhus.

Helhetsbilden blir alltså inte att de största skillnaderna ligger i exklusivt urbana funktioner.

Slår man ihop resultaten för grupperna hög- och lågutbildade, motsvarar skillnaderna totalt sett 0,30. Jämför man detta med värdet för hela gruppen större respektive mindre ort 0,34 innebär likställning av utbildningen att skillnaden minskat något. De "ortsrelaterade" skillnaderna är dock som visats olika stora inom grupperna hög- och lågutbildade.

I nästa steg skall även åldern likställas. Detta är med hänsyn till gruppernas minimistorlek endast möjligt inom åldersklassen 31-55 år. En av grupperna, "högutbildade i mindre ort", omfattar dock endast 5 individer, dvs 55 frekvensobservationer.

Tabell 17. Besöksfrekvens och ortsstorlek: ålder och utbildning lika

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTAL
̄ Större ort höutbild.	80,0	8,3	41,9	4,6	6,1	2,0	36,9	18,6	7,1	8,2	23,1	236,9
̄ Mindre ort höutbild.	67,0	7,6	23,6	1,9	0,7	0	23,2	2,0	0,2	16,8	17,6	160,6
% Större ort höutbild.	33	4	17	2	3	1	16	8	3	3	10	100
% Mindre ort höutbild.	43	5	15	1	0	0	14	1	0	10	11	100
̄ Större ort lågutbild.	71,3	5,7	44,1	1,6	4,9	0,7	13,9	4,4	2,7	16,4	14,7	180,4
̄ Mindre ort lågutbild.	69,2	5,4	18,4	1,0	1,0	0,3	6,1	3,6	1,6	3,3	17,1	127,0
% Större ort lågutbild.	41	3	24	1	3	0	8	2	1	9	8	100
% Mindre ort lågutbild.	53	4	15	1	1	0	5	3	1	3	14	100

Skillnaderna i totalvärden ökar nu ytterligare, för de högutbildade till ett frekvenstal motsvarande 2 besök per vecka, för de lågutbildade till 1 besök

per vecka.

Medelåldern i de båda utbildningsgrupperna ligger mycket nära varandra (ca 40 år), liksom i undergrupperna större respektive mindre ort.

Större delen av individerna i alla fyra grupperna har bil. Plockar man bort de få billösa, blir totalmedelvärdena som i nedanstående tabell.

Tabell 18. Besöksfrekvenser och ortsstorlek: ålder, utbildning och bilinnehav lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
Högutb. Större ort	226,5	4,4		11
Högutb. Mindre ort	160,6	3,1	1,3	5
Lågutb. Större ort	186,9	3,6		11
Lågutb. Mindre ort	132,2	2,5	1,1	9

Skillnaderna mellan större och mindre ort kvarstår, men blir för de högutbildade något mindre markerad när man också "nollställer" bilinnehav.

Med utgångspunkt från de första översiktliga analyserna finns det anledning att ta hänsyn till ytterligare en variabel, nämligen hushållsstruktur, där det visar sig att grupperna i tabellen ovan är något olika sammansatta. En sådan likställning innebär dock att grupperna blir något mindre.

I följande tabell visas totalfrekvensen och skillnaden för hög- och lågutbildade individer i större respektive mindre ort. Samtliga individer är 30-55 år, sammanboende med barn och har bil.

Tabell 19. Besöksfrekvensen och ortsstorlek: ålder, utbildning, hushållsstruktur och bilinnehav lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
Högutb. Större ort	212,1	4,1		7
Högutb. Mindre ort	160,3	3,1	1,0	4
Lågutb. Större ort	175,2	3,4		7
Lågutb. Mindre ort	141,9	2,7	0,6	8

Skillnaderna mellan individer i större respektive mindre orter har nu minskat något, men kvarstår dock speciellt för de högutbildade. Totalt sett motsvarar skillnaden 0,25, inom gruppen högutbildade 0,28 och inom gruppen lågutbildade 0,21.

Slutsatsen av denna successiva analys blir, att bostadsortens storlek - och därmed serviceutbudets mångfald och åtkomlighet - tydligt påverkar individernas nyttjandegrad. Även då större delen av de övriga bakgrundsfaktorerna "nollställes", har invånarna i de större orterna genomgående högre besöksfrekvenser. Som kommer att diskuteras i ett senare avsnitt, behöver detta dock inte innebära att omgivningsstrukturen fungerar som en restriktion i egentlig mening, dvs. att individer i de mindre orterna tvingas till lägre besöksfrekvenser på grund av den "sämre" tillgängligheten och det mindre antalet alternativa funktioner.

Motsvarande analys kommer nu att genomföras för övriga registrerade bakgrundsvariabler. I de fall siffermaterialet redan presenterats utförligt funktion för funktion, kommer tabellerna att följa den översiktliga uppställning som använts bl.a. i föregående tabell (tabell 19).

5.2 Besöksfrekvens och utbildning

Tabell 20. Besöksfrekvens och utbildning: ålder lika

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
̄ 18-30 Hög	80,0	14,0	41,8	14,9	3,3	0,7	37,1	17,8	14,7	8,5	39,2	272,0
̄ 18-30 Låg	80,0	11,3	36,7	7,0	5,3	0,8	5,8	7,0	1,5	10,2	31,8	197,5
̄ 31-55 Hög	72,7	8,2	37,0	3,9	4,6	1,5	33,1	13,8	5,2	10,7	21,6	212,3
̄ 31-55 Låg	72,8	5,5	32,6	1,4	3,2	0,5	10,4	4,2	1,4	10,5	15,7	158,1
̄ 56-w Hög	80,0	7,7	15,0	1,5	2,8	2,0	6,3	7,7	0	11,3	5,0	139,3
̄ 56-w Låg	80,0	9,3	61,8	0,9	6,7	0,4	14,5	6,3	2,8	7,9	0,6	191,0

Det bör inledningsvis poängteras, att vissa av grupperna är små: "18-30 lågutbildade" och "56-w högutbildade" innehåller vardera endast 3 individer och bygger alltså på 33 frekvensobservationer.

I denna uppställning framgår vissa skillnader mellan utbildningsgrupperna. Jämfört med totalvärdena för hela grupperna hög- respektive lågutbildade (skillnad: 1,3 besök per vecka) medför likställning av åldern ingen större förändring. Ser man däremot på de relativa skillnaderna, visar det sig att

dessa inom åldersgrupperna motsvarar 0,13, vilket kan jämföras med värdet 0,35 då ingen hänsyn till ålder togs.

Delvis beror detta på att lågutbildade 56-w år har högre besöksfrekvens än högutbildade i samma åldersgrupp. Någon plausibel förklaring till detta förhållande kan inte ges. Jämförelsen innehåller dock en grupp med endast 33 frekvensobservationer, varför individuella variationer kan ha påverkat resultatet.

Tabell 21. Besöksfrekvens och utbildning (ålder lika): sammanställning

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Hög	272,0	5,2		22
18-30 Låg	197,5	3,8	1,4	3
31-55 Hög	212,3	4,1		18
31-55 Låg	158,1	2,9	1,0	27
56-w Hög	139,3	2,8		3
56-w Låg	191,0	3,7	- 1,0	8

För en fortsatt analys är det bara den mellersta åldersgruppen (31-55 år) som medger ytterligare likställning av bakgrundsvariabler. Nu försvinner alltså den negativa skillnaden i gruppen "56-w år" ur beräkningarna.

Tabell 22. Besöksfrekvens och utbildning: ålder och bostadsort lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
H-utb. Större ort	236,9	4,6		13
L-utb. Större ort	180,4	3,5	1,1	12
H-utb. Mindre ort	160,6	3,1		5
L-utb. Mindre ort	127,0	2,4	0,6	12

Jämfört med resultaten i tabellerna 18 och 19 är skillnaderna mellan utbildningsgrupper mindre än mellan bostadsortsgrupper. Det kan vara värt att notera, att det på samma sätt som i ovannämnda tabeller tycks vara mindre skillnad mellan hög- och lågutbildade som bor i mindre orter.

Resultatet, mätt i absoluta skillnader, förändras inte märkbart jämfört med tabell 21. Däremot finner man, att likställning av bostadsort medför att den relativa skillnaden ökar från 0,13 till 0,26. Detta kan dock till en del hänföras till att gruppen "56-w" år inte är med. Rimligtvis bör dock större

delen av ökningen bero på likställning av bostadsorten, som i föregående avsnitt visades inverka på besöksfrekvenserna.

I nästa tabell kommer också hushållsstrukturen att likställas. Grupperna krymper härigenom något, men inget av värdena bygger på mindre än 44 frekvensobservationer.

Tabell 23. Besöksfrekvens och utbildning: ålder, bostadsort och hushållsstruktur lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
H-utb. Större ort	212,1	4,1		7
L-utb. Större ort	182,7	3,5	0,6	8
H-utb. Mindre ort	160,3	3,1		4
L-utb. Mindre ort	137,3	2,6	0,4	10

Skillnaderna minskar nu, både absolut och relativt. Totalt motsvarar den relativa skillnaden mellan hög- och lågutbildade 0,15. Ungefär samma värde gäller i både större och mindre ort. Likställningen av hushållstruktur filtrerade uppenbarligen bort en del "ovidkommande" skillnader.

Särskilt vad gäller individer i mindre orter är skillnaden mätt i antal ärenden per vecka så liten (0,4) att man kan börja ifrågasätta om den har någon betydelse.

I en sista sammanställning skall emellertid samtliga faktorer utom kön likställas. Detta kan ske utan någon större "åderlåtning" av grupperna.

Tabell 24. Besöksfrekvens och utbildning: ålder, bostadsort, hushållsstruktur samt bilinnehav lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
H-utb. Större ort	212,1	4,1		7
L-utb. Större ort	175,2	3,4	0,7	7
H-utb. Mindre ort	160,3	3,1		4
L-utb. Mindre ort	141,9	2,7	0,4	8

Mätt i antal ärenden per vecka medför likställning av bilinnehav inga större förändringar jämfört med föregående tabell. Inte heller den relativa skillnaden förändras, bortsett från en svag ökning från 0,15 till 0,16.

Man kan således våga konstatera, att skillnader i utbildning förefaller påverka servicebeteendet mindre än vad bostadsortens storlek gör, men att ett visst "samband" föreligger. Som tidigare påpekats, kan faktorn utbildning dölja andra skillnader, exempelvis inkomst. Det är emellertid fullt möjligt att en eventuell skillnad i detta avseende mellan hög- och lågutbildade inte är systematisk, ens i beaktande av de övriga bakgrundsfaktorer som registrerats.

5.3 Besöksfrekvens och ålder

I de inledande, enkla analyserna visade faktorn ålder ett visst samband med besöksfrekvensen. Tydliga skillnader fanns främst mellan grupperna 18-30 år och 31-55 år.

Ortsstorleken har ju i det föregående visats påverka besöksfrekvensen, varför nu dess betydelse skall reduceras genom likställning.

Tabell 25. Besöksfrekvens och ålder: bostadsort lika

	Livsm.	Konf.	Varuh.	Bio	Teater	Konserth.	Bibl.	Restaur.	Dans	Bad	Motion	TOTALT
18-30 Större ort	80,0	13,5	43,5	14,9	3,9	0,7	35,5	17,6	14,0	8,8	38,2	270,6
31-55 Större ort	75,4	6,9	43,1	3,0	5,5	1,3	24,5	11,0	4,0	12,6	18,6	205,9
56-w Större ort	80,0	9,5	69,2	1,5	6,8	0,5	24,0	7,0	3,3	11,0	0,1	212,8
18-30 Mindre ort	80,0	15,0	15,0	3,0	0,5	0	8,5	4,0	2,0	7,8	40,3	176,0
31-55 Mindre ort	68,5	6,0	19,9	1,3	0,9	0,2	11,1	3,2	1,2	7,3	17,2	136,9
56-w Mindre ort	80,0	8,0	12,8	0,6	4,3	1,2	4,6	8,4	0,4	6,2	4,2	130,6

I större ort motsvarar skillnaden mellan grupperna 18-30 och 31-55 år ca 1 besök per vecka. Ser man på enskilda funktioner (tabell 25) gäller nästan genomgående att den yngsta gruppen uppvisar högre frekvenser. Särskilt markant är skillnaden för bio, dans och motion, vilket knappast är uppseendeväckande.

Tabell 26. Besöksfrekvens och ålder (bostadsort lika): sammanställning

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Större ort	270,6	5,2		23
31-55 Större ort	205,9	4,0	1,2	28
56-w Större ort	212,8	4,1	- 0,6	6
18-30 Mindre ort	(176,0)	(3,4)	(0,8)	2
31-55 Mindre ort	136,9	2,6	0,1	17
56-w Mindre ort	130,6	2,5		5

I mindre ort innehåller gruppen 18-30 endast två individer (22 observationer) varför några slutsatser om enskilda funktioner inte bör dras. Även den samlade skillnaden bör betraktas med försiktighet, även om den inte avviker från resultatet i större ort.

Om man enbart tar hänsyn till huvudgruppen större ort är den relativa skillnaden mellan grupperna 18-30 och 31-55 0,27, vilket innebär en minskning jämfört med tabell 7 där ingen hänsyn till bostadsorten togs.

Skillnaden mellan grupperna 31-55 och 56-w år är mindre entydig. I större ort har den äldsta gruppen något högre absolut frekvens (0,6 besök mer per vecka), medan de båda grupperna i mindre ort är i stort sett lika. Relativt innebär detta att skillnaden i större ort är - 0,03, i mindre ort 0,05, i båda fallen obetydliga skillnader.

För enskilda funktioner är skillnaderna "blandade". Inte oväntat motionerar gruppen 31-55 betydligt mera än de äldre, vilket alltså gör att den negativa skillnaden faktiskt minskar.

Slår man samman skillnaderna mellan åldergrupperna i större och mindre ort (exklusive gruppen mindre ort 18-30), motsvarar dessa 0,27 mellan 18-30 och 31-55, 0,00 mellan 31-55 och 56-w.

Likställer man även utbildning minskar antalet grupper med någorlunda stort individantal (tabell 27). Mellan åldersgrupperna 18-30 och 31-55 år är nu skillnaden 0,9 besök per vecka eller relativt 0,19. Motsvarande siffror för 31-55 och 56-w är - 1,0 besök per vecka och - 0,25. Skillnaden mellan 18-30 och 31-55 har alltså minskat något, medan den negativa skillnaden mellan grupperna 31-55 och 56-w har förstärkts.

Tabell 27. Besöksfrekvens och ålder: bostadsort och utbildning lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Högutb. St.ort	273,8	5,3	0,9	22
31-55 Högutb. St.ort	226,5	4,4		12
31-55 Lågutb. St.ort	177,6	3,4	- 1,0	15
56-w Lågutb. St.ort	227,2	4,4		5

En möjlig orsak kan vara att hushållsstrukturen, speciellt förekomst av hemmavarande barn, följer åldersgrupperingen. Det har framgått tidigare, att sammanboende med barn har betydligt lägre frekvenser än sammanboende utan barn och avsevärt lägre än ensamstående. Därför skall även civilstånd (sammanboende/ensamstående) likställas i nästa tabell (tabell 28).

Tabell 28. Besöksfrekvens och ålder, bostadsort, utbildning och civilstånd lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Högutb.St.ort Sam	259,5	5,0	0,9	11
31-55 Högutb.St.ort Sam	212,1	4,1		8
18-30 Högutb.St.ort Ens	294,9	5,7	0,2	11
31-55 Högutb.St.ort Ens	285,4	5,5		4
31-55 Lågutb.St.ort Sam	178,4	3,3	- 0,9	14
56-w Lågutb.St.ort Sam	272,2	4,4		5

Sammanlagt motsvarar nu skillnaderna mellan 18-30 och 31-55 år 0,11, mellan 31-55 och 56-w - 0,24.

I det första fallet innebär detta, att likställning av civilstånd medför en minskning av skillnaderna, i det andra en förstärkning av tendensen till negativ skillnad. Som framgår av tabellen ovan är skillnaden större för sammanboende än för ensamstående.

Slutligen ska också bilinnehav likställas (tabell 29).

En del av grupperna från föregående tabell faller nu bort på grund av för lågt individantal. Jämför man enbart med de grupper som ingår i båda tabellerna, finner man att skillnaden mellan åldersgrupperna 18-30 och 31-55 år är ungefärligen oförändrad. Med hänsyn till alla grupper har den dock ökat,

från 0,11 till 0,22. För grupperna 31-55 och 56-w har skillnaden minskat något, från - 0,24 till - 0,20.

Tabell 29. Besöksfrekvens och ålder: bostadsort, utbildning, civilstånd och bilinnehav lika

	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Högutb.St.ort Sam Bil	263,4	5,1	1,0	7
31-55 Högutb.St.ort Sam Bil	212,1	4,1		8
31-55 Lågutb.St.ort Sam Bil	190,7	3,7		9
56-w Lågutb.St.ort Sam Bil	232,3	4,5	0,7	4

Den samlade bilden av faktorn ålder blir således något splittrad. Ökande ålder innebär inte entydigt lägre besöksfrekvens. Det omvända förhållandet gäller mellan grupperna 31-55 år och 56-w år, där således den sistnämnda har högre frekvens.

Någon förklaring till detta förhållande ges inte av analyserna. Ser man enbart till grupperna 18-30 och 31-55 förefaller dock ålder påverka besöksfrekvensen mera än faktorn utbildning, men något mindre än bostadsortens storlek, som fortfarande framstår som den mest betydelsefulla faktorn.

5.4 Besöksfrekvens och civilstånd

Den faktor som genererade störst skillnader i de inledande analyserna var civilstånd och förekomst av barn.

I det följande kommer med hänsyn till gruppernas storlek endast civilstånd att beaktas. Den relativa skillnaden mellan sammanboende och ensamstående utgjorde i den första grovanalysen 0,41. Eftersom civilstånd i första hand kan tänkas samvariera med ålder, kommer denna faktor först att likställas.

Tabell 30. Besöksfrekvens och civilstånd: ålder lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Ens	253,7	4,9	0,5	14
18-30 Sam	279,3	5,4		11
31-55 Ens	168,0	3,2	2,3	38
31-55 Sam	285,4	5,5		4

I absolut antal ärenden per vecka är som synes skillnaden störst i åldern 31-55 år. Relativt är skillnaden i åldersgrupp 18-30 endast 0,10, i grupp 31-55 0,52, vilket är den hittills största registrerade skillnaden. Slår man ihop skillnaderna i båda åldersgrupperna, fås värdet 0,29, alltså lägre än i den ursprungliga enkla analysen.

Tabell 31. Besöksfrekvens och civilstånd: ålder och utbildning lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Hög Ens	294,9	5,7	0,8	10
18-30 Hög Sam	256,9	4,9		12
31-55 Hög Ens	270,1	5,2	1,5	5
31-55 Hög Sam	192,4	3,7		13

Antalet individer i grupperna minskar som vanligt något. Enbart undergruppen "Högutbildade" tillåter jämförelser (tabell 31).

Nu är skillnaden i åldersgrupp 18-30 0,14 (dvs. något större), i gruppen 31-55 0,34 (dvs. något mindre). Tillsammans blir den relativa skillnaden 0,23. Likställningen av utbildning har alltså rensat bort en del ovidkommande skillnader mellan grupperna.

I nästa tabell skall ytterligare en faktor likställas, nämligen bostadsortens storlek (tabell 32).

Tabell 32. Besöksfrekvens och civilstånd: ålder, utbildning och bostadsort lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Hög St.ort Ens	294,9	5,7	0,7	10
18-30 Hög St.ort Sam	259,0	5,0		11
31-55 Hög St.ort Ens	285,4	5,5	1,4	4
31-55 Hög St.ort Sam	212,1	4,1		8

Skillnaden i gruppen 18-30 sjunker nu ytterligare något, till 0,13. I åldersgruppen 31-55 ökar den i stället till 0,29. Sammanlagt blir den relativa skillnaden mellan ensamstående och sammanboende 0,21.

Någon ytterligare renodling går inte att göra utan att grupperna blir för små. I gruppen 18-30 kan man även likställa bilinnehav, vilket medför en ökning av skillnaden till 0,15.

Faktorn civilstånd har alltså minskat i styrka jämfört med den första analysen. Den ligger nu på ungefär samma nivå som ålder, strax under bostadsortens storlek.

5.5 Besöksfrekvens och bilinnehav

I de hittills redovisade analyserna tycks inte bilinnehav ha haft någon större inverkan på besöksfrekvenserna. Därför ska den följande analysen göras något mera översiktlig. I den första tabellen (tabell 33) visas skillnader mellan individer med och utan bil. Faktorerna bostadsort, civilstånd och ålder (som visat sig "starkast") är likställda.

Tabell 33. Besöksfrekvens och bilinnehav: bostadsort, civilstånd och ålder lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 St.ort Sam Bil	257,0	4,9	0,0	9
18-30 St.ort Sam Ej bil	252,6	4,9		4
31-55 St.ort Sam Bil	200,8	3,9	0,9	17
31-55 St.ort Sam Ej bil	156,1	3,0		5

Totalt blir den relativa skillnaden mellan individer med och utan bil 0,11. Som vanligt skiljer sig åldersgrupperna åt. I gruppen 18-30 är skillnaden nästan obefintlig, 0,02, medan den i gruppen 31-55 år är större; 0,25.

Vid en likställning av samtliga variabler utom kön fås följande resultat (tabell 34).

Tabell 34: Besöksfrekvens och bilinnehav: bostadsort, utbildning, ålder och civilstånd lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 St.ort Högutb. Sam bil	263,4	5,1	0,2	7
18-30 St.ort Högutb. Sam Ej bil	252,6	4,9		4
31-55 St.ort Lågutb. Sam bil	190,7	3,7	0,7	9
31-55 St.ort Lågutb. Sam Ej bil	156,1	3,0		5

Sammantaget blir skillnaden 0,11, dvs ännu något mindre efter likställning av utbildning. Fortfarande är skillnaderna olika i de båda åldergrupperna. Utan hänsyn till sådana olikheter mellan undergrupper, är bilinnehav den faktor som genererat minst skillnader hittills i analyserna.

5.6 Besöksfrekvens och kön

Slutligen skall faktorn "kön" undersökas. Utan hänsyn till andra variabler kunde så gott som inga frekvensskillnader mellan män och kvinnor uppmätas (avsnitt II:4.5.).

Tabell 35. Besöksfrekvens och kön: bostadsort och utbildning lika

Grupp		Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
Högutb. St.ort	Kv	273,8	5,3	0,6	16
	M	242,6	4,7		18
Lågutb. St.ort	Kv	188,8	3,6	- 0,3	11
	M	203,1	3,9		11
Lågutb. M. ort	Kv	145,2	2,8	0,4	7
	M	112,1	2,2		7

Mätt i antal ärenden per vecka är skillnaden mellan män och kvinnor (då bostadsort och utbildning likställdes) ganska små. Utom för "Lågutbildade i större ort" har kvinnorna något högre besöksfrekvenser.

Relativt motsvarar skillnaden mellan kvinnor och män 0,09 (totalt), för "Högutbildade i större ort" 0,12, för "Lågutbildade i större ort" - 0,07, samt för "Lågutbildade i mindre ort" 0,26. Totalt sett är alltså skillnaden liten, även om värdena för undergrupperna varierar (tabell 35).

Tabell 36. Besöksfrekvens och kön: bostadsort, utbildning och ålder lika

Grupp		Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Högutb.St.ort	Kv	297,0	5,7	0,4	10
	M	277,2	5,3		9
31-55 Högutb.St.ort	Kv	260,9	5,0	0,8	5
	M	219,2	4,2		7
31-55 Lågutb.St.ort	Kv	169,4	3,3	- 0,4	8
	M	193,1	3,7		7
31-55 Lågutb.St,ort	Kv	143,3	2,8	0,7	5
	M	111,6	2,1		6

Efter likställning av ålder är skillnaden i antal ärenden per vecka fortfarande måttlig. I alla undergrupper utom en har kvinnorna den högsta besöksfrekvensen (tabell 36). Den relativa skillnaden för alla grupperna är 0,08, dvs. i det närmaste oförändrat jämfört med föregående beräkning enligt tabell 35.

Tabell 37. Besöksfrekvens och kön: bostadsort, utbildning, ålder och civilstånd lika

Grupp	Total \bar{F}	besök/vecka	skillnad/vecka	antal ind.
18-30 Högutb.St.ort Sam Kv	280,6	5,4	0,7	5
	M 241,9	4,7		6
18-30 Högutb.St,ort Ens Kv	313,3	6,0	0,7	5
	M 276,4	5,3		5
31-55 Lågutb.St.ort Sam Kv	163,8	3,2	- 0,5	7
	M 193,1	3,7		7
31-55 Lågutb.M. ort Sam Kv	102,4	2,0	- 0,2	7
	M 111,6	2,2		6

"Nollställning" av civilstånd förorsakar en del svängningar i resultaten, vilket inte är förvånande eftersom ju denna faktor tidigare visat sig ganska stark. Totalt sett minskar nu den relativa skillnaden mellan kvinna och män till 0,04, vilket gör faktorn kön till den minst särskiljande i analyserna.

Det finns emellertid variationer mellan de olika undergrupperna i tabellen ovan. Den största skillnaden, 0,15, uppvisar gruppen "högutbildade sammanboende 18-30 år i större ort", medan den i absolutvärde räknat minsta skillnaden (-) 0,08 finns i gruppen "lågutbildade sammanboende 31-55 i mindre ort". För båda grupperna lågutbildade 31-55 år gäller att männen har högre besöksfrekvenser. I båda grupperna högutbildade 18-30 år råder det motsatta förhållandet. Ingen avgörande skillnad finns mellan ensamstående och sammanboende.

Om man vågar "pressa" resultaten en smula, kan man kanske våga påstå att faktorn "kön" inte generellt spelar någon större roll för besöksvanorna, men att den under vissa omständigheter, tillsammans med andra faktoruppsättningar kan göra det.

Som har framgått i den föregående analyserna, förefaller detta "dubbla" förhållande gälla även för vissa andra bakgrundsfaktorer.

6. SAMMANFATTNING

I de föregående avsnitten (II:5.1-II:5.6) har en rad faktorer, som kan tänkas påverka besöksfrekvensen, analyserats stegvis. Till följd av materialets ringa storlek innehåller analysen självfallet en hel del felmöjligheter, som dock till en del kunnat elimineras genom att antalet likställda faktorer successivt ökats.

De skillnader i besöksfrekvens som har kunnat konstateras med denna metod, oavsett de uttryckts i absoluta eller relativa tal, bör inte tolkas som exakta uttryck för de olika faktorernas påverkan eller "förklaringsvärde". De bör i stället ses som en någorlunda hanterlig indikation på hur de studerade faktorerna ungefärligen påverkar individernas besöksvanor.

De relativa skillnader som genererats av var och en av faktorerna då "maximalt" antal övriga faktorer hållits lika, sammanfattas nedan i tabell 38. Inget av värdena bygger på jämförelser där någon av grupperna understiger 4 individer, dvs. 44 frekvensobservationer.

Tabell 38. Sammanställning över relativa skillnader då maximalt antal faktorer är likställda

Undersökt faktor	Relativ skillnad	Likställda faktorer
Bostadsortens storlek	0,25	Ålder, utbildning, hushållsstruktur,* bilinnehav.
Utbildning	0,16	Bostadsort, ålder, utbildning, hushållsstruktur,* bilinnehav.
Ålder 18-30/31-55	0,22	Bostadsort, utbildning, civilstånd,* bilinnehav.
Ålder 31-55/56-w	- 0,20	Bostadsort, utbildning, civilstånd,* bilinnehav.
Civilstånd	0,15	Bostadsort, ålder, utbildning.
Bilinnehav	0,11	Bostadsort, ålder, utbildning, civilstånd.*
Kön	0,04	Bostadsort, ålder, utbildning, civilstånd.*

* Likställning av hushållsstruktur innebär att såväl civilstånd (sammanboende/ ensamstående) som förekomst av barn ($0 \geq 1$) är lika.

Vid likställning av civilstånd har ingen hänsyn tagits till förekomst av barn.

Den faktor som starkast påverkar besöksfrekvensen hos de studerade individerna är bostadsortens storlek. I detta begrepp ligger två huvudkomponenter: avståndet till serviceutbuden och antalet funktioner, såväl alternativa som kompletterande.

Vilken av dessa komponenter som är mest instrumentell kan än så länge inte klarläggas. Det har emellertid visats (avsnitt II:5.1) att det inte tycks föreligga några markanta skillnader mellan sådana funktioner som enbart eller huvudsakligen finns i de tre större orterna och sådana som finns i flertalet mindre orter. Detta kan möjligen tolkas som att avståndet i sig har mindre inverkan.

Det är däremot inte omöjligt att själva mångfalden av utbud i kombination med kortare avstånd i de tre stora orterna genererar högre besöksfrekvenser.

En viss fara ligger i att likställa besöksfrekvens och utnyttjande, åtminstone för sådana funktioner som innebär konsumtion av varor. En "tät" omgivningsstruktur kan mycket väl leda till att individerna planerar sina serviceärenden mindre noggrant och således gör fler besök med mindre konsumtionsvolym. I en glesare omgivning krävs bättre planering, vilket kan ta sig uttryck i färre besök med större konsumtionsvolym.

Avståndets inverkan kommer emellertid att bli föremål för en mera detaljerad analys i ett följande avsnitt (III:2).

Strax efter bostadsortens storlek följer faktorn ålder. Som framgått av analyserna är emellertid inte bilden entydig. Olika åldersgrupper uppvisar olika besöksfrekvenser, men högre ålder innebär inte generellt lägre besöksfrekvens. Den yngsta åldersgruppen, 18-30 år, uppvisar högst frekvenser. Därefter kommer den äldsta gruppen.

En möjlig förklaring till detta förhållande kan vara att den yngsta och äldsta grupperna innehåller individer (studerande, pensionärer) som har mera disponibel tid för olika serviceärenden än individerna i gruppen 31-55 år, och att dessa således kan "kosta på sig" en mindre noggrann ärendeplanering vilket leder till fler inköpstillfällen utan att därför själva utnyttjandegraden behöver avvika.

Utbildning och civilstånd tycks påverka besöksfrekvensen ungefär lika mycket. I fråga om civilstånd ter sig förklaringen ganska enkel. Ensamstående disponerar sannolikt mera tid för aktiviteter utanför bostaden än sammanboende och barnfamiljer. Dessutom kan inköp och liknande ärenden fördelas mellan medlemmarna i ett två- eller flerpersonshushåll.

Att besöksfrekvensen skiljer sig mellan individer med olika utbildning kan däremot verka något mera svårförklarligt. Det förefaller dessutom som om skillnaderna var mindre i mindre orter. Detta kan antingen innebära att individer med högre utbildning är mera känsliga för olikheter i servicestruk-

tur, eller att gruppen "lågutbildade" är mindre känsliga, dvs. att de i mindre grad utnyttjar de större möjligheterna eller frihetsgraderna i en rikare och tätare omgivningsstruktur. Olika utbildning kan naturligtvis också leda till olika intresseinriktningar som i sin tur avspeglas i skilda besöksvanor. De funktioner som uppvisar större skillnader mellan olika utbildningskategorier (ålder och bostadsort likställda) är bibliotek, bio, motionsanläggning och restaurang. Även om man betraktar enskilda funktioner är dock skillnaderna mest påfallande i de större orterna.

Faktorn utbildning kan naturligtvis också dölja andra förhållanden som kan tänkas påverka både besöksfrekvens och fördelning mellan olika funktioner, främst skillnader i inkomst. Även själva arbetssituationen kan t.ex. genom en friare tidsdisposition, leda till högre besöksfrekvenser för personer med högre utbildning.

Att bilinnehav inte tycks påverka besöksfrekvensen i större utsträckning kan förefalla egendomligt. Det bör emellertid understrykas att jämförelsen enbart bygger på individer i de större orterna, där den tätare omgivningsstrukturen kan väntas utjämna skillnader i transportstatus. En försiktig jämförelse mellan olika bostadsortstyper ger vid handen, att bilinnehav har något större betydelse i mindre orter. Denna jämförelse bygger dock på mycket små grupper och måste alltså, även om resultatet inte alls verkar orimligt, omgärdas med reservationer. De flesta individer i materialet bor i någon form av tätort, endast ett mycket litet fåtal i glesbygd.

Troligtvis finns inte de markanta skillnaderna mellan bilägare och icke-bilägare i större eller små orter, utan i ren glesbygd.

Skillnaderna i besöksfrekvens mellan män och kvinnor har visat sig mycket små, totalt sett. Dock förefaller högutbildade kvinnor ha något högre frekvenser än motsvarande grupp män, medan motsatta förhållandet gäller inom gruppen lågutbildade.

Överhuvudtaget blir det samlade intrycket av de hittills redovisade analyserna att man å ena sidan kan konstatera hur olika faktorer generellt påverkar besöksfrekvensen olika starkt. Å andra sidan - vilket kanske är intressantare - förefaller det som om faktorerna verkar olika beroende på vilken kombination de förekommer i.

Som exempel kan nämnas faktorn "kön". Generellt kan den inte påvisas ha

någon större inverkan, men i förening med hög respektive låg utbildning förefaller den verka åt olika håll.

Motsvarande förhållande gäller för de flesta andra faktorer: de verkar olika starkt i olika kombinationer.

Den högsta respektive lägsta frekvensen bland de grupper som undersökts uppvisar "högutbildade kvinnor, 18-30 år i större ort" (297,0) respektive "lågutbildade, sammanboende kvinnor 31-55 år i mindre ort (102,4). Skillnadens andel av den sammanlagda besöksfrekvensen är hela 0,97! Det är således vanskligt att enbart betrakta enskilda faktorer utan att ta hänsyn till i vilken kontext de uppträder.

Även om man kan konstatera att den "tyngsta" av de analyserade faktorerna är bostadsortens storlek, måste man komma ihåg att faktorns tyngd varierar mellan olika åldergrupper, mellan individer med olika utbildning och civilstånd.

En liknande men betydligt mera omfattande undersökning har under åren 1972-79 genomförts inom det s.k. SOMI-projektet (Socialstyrelsens levnadsnivå- och miljöundersökning i Stockholms län). Utgångspunkten och frågeställningar är visserligen något annorlunda, men även i SOMI har sambandet mellan olika aktiviteter och avstånd samt socioekonomiska variabler analyserats. Antalet aktiviteter är betydligt större och uppsättningen socioekonomiska variabler delvis en annan. Resultaten från SOMI pekar mot att avståndet till de olika funktionerna genomgående spelar en tillbakadragen roll, medan däremot faktorerna ålder, civilstånd och hushållsnettoinkomst är starka. Utbildning ingår ej i denna analys. (Elmhorn, K: Kontakter Aktiviteter Inköp - beroende av grannskapsfaktorer, avstånd och sociala förhållanden. SOMI redovisar: 3. Socialstyrelsens levnadsnivå- och miljöundersökning i Stockholms län. Stockholm 1979.)

III. EN DETALJSTUDIE AV BESÖKSVANOR OCH AVSTAND

1. INLEDNING

I det följande kommer en mera ingående analys av sammanlagt 30 individer att redovisas. 20 av dessa ingår i det större material som presenterats i föregående kapitel, medan 10 är hämtade från Vindelns kommun i Västerbotten.

Syftet med denna analys är främst att ytterligare belysa avståndets och omgivningsstrukturens inverkan på servicebeteendet mot bakgrund av resultaten i föregående kapitel. Angreppssättet är starkt individcentrerat, vilket naturligtvis inskränker möjligheterna till övergripande, generella slutsatser. Vad som förloras i bredd återvinns förhoppningsvis i djup.

1.1 Population

Populationens sammansättning med hänsyn till använda bakgrundsfaktorer framgår av tabell 39, som avser de 20 individerna i "Skåne-gruppen". Fördelningen mellan olika bostadsortstyper är som synes jämn, och detta var ju också den faktor som visade sig mest särskiljande i de tidigare analyserna. Övriga variabler "haltar" något, men då data i huvudsak kommer att behandlas på individnivå, spelar detta mindre roll. Kommentarererna sker också utifrån resultaten i föregående avsnitt.

Även om omgivningsstrukturen skiftar något inom Skåne-gruppen, bor ändå alla ingående individer i en förhållandevis tät och servicerik omgivning. Jämförelser kommer därför att göras med en kontrollgrupp från Vindelns kommun i Västerbotten, som i servicehänseende skiljer sig markant från Malmö-Lund regionen. Samtliga individer i kontrollgruppen både bor och arbetar i Vindeln, har en högsta utbildning motsvarande 9-årig grundskola och använder/har tillgång till bil. Alla utom en är sammanboende och har barn. Medelåldern är ca 38 år, varierande mellan 28-52. Västerbottengruppen är således mera homogen än Skåne-gruppen.

1.2 Enkäten

Som tidigare nämnts, har i detta mindre urval en mera omfattande enkät använts. I stora drag har följande data samlats in:

- Besöksfrekvens, besöksställe och oftast använda förflyttningssätt för 24 servicefunktioner (se tabell 41).
- Utbudsställen som individerna uppfattar som 1:a, 2:a respektive 3:e alternativ till de oftast använda.
- Frekvens etc. för fritidsaktiviteter utöver sådana som ingår bland de 24 funktionerna (öppen fråga).

(fortsättning nästa sida)

Tabell 39. Översiktlig beskrivning av intervjupersoner i 20-urvalet

Variabel		Andel av populationen (%)	Antal ind.
Bostadsort	Större	50	10
	Mindre	50	10
Arbetsort:	Större	45	9
	Mindre	55	11
Ålder:	18-30	30	6
	31-55	70	14
	56-w	0	0
Kön:	Kvinnor	60	12
	Män	40	8
Utbildning:	Hög	40	8
	Låg	60	12
Civilstånd:	Sammanboende	85	17
	Ensamstående	15	3
Oftast använda förflyttningssätt:			
	Bil	35	7
	Cykel	15	3
	Till fots	50	10
	Kollektivt	0	0
Antal hemmavarande barn:			
	0	55	11
	1	10	2
	> 1	35	7

- Acceptabel maximal förflyttningstid för 19 specificerade aktiviteter.
- Uppgifter om arbetstid, ev. flexibilitet i denna samt möjligheter att uträtta ärenden under dagen.
- Bakgrundsdata enligt tabell 39 ovan.

2. BESÖKSFREKVENNS OCH FÖRFLYTTNINGSTIDER

I avsnitt II:5.1 påvisades att individer boende i större orter genomgående hade högre besöksfrekvenser än individer i små orter. Bakom faktorn "ortsstorlek" antogs ligga främst två förhållanden av betydelse för servicebeteendet: dels närheten till serviceutbuden, dels uppsättningen alternativa och kompletterande funktioner.

I detta avsnitt skall närhetsfaktorn studeras ytterligare. Närhet, mätt i avstånd mellan exempelvis bostaden och serviceutbudet, är inget entydigt begrepp. För en individ i avsaknad av transportmedel kan ett avstånd på 1 000 m i vissa situationer uppfattas som stort. Med möjlighet att använda bil, blir sträckan obetydlig.

Om vi här bortser från kostnaden för förflyttningar, som i det dagliga serviceperspektivet närmast får anses försumbar, är sannolikt förflyttningstiden ett bättre mått på närhet. Besöksfrekvenser och förflyttningstider har noterats för samtliga 24 ärendetyper. De av respondenterna angivna frekvenserna har på samma sätt som i tidigare analyser åsatts poäng ungefärligen motsvarande antalet besök under ett år. Förflyttningstiderna har beräknats utifrån angivna bostadsadresser, utbudsställen och oftast använda transportmedel för respektive ärende. Detta beräkningssätt innehåller en mindre felkälla, i de fall ärenden inte uträttas med bostaden som utgångspunkt. Det har emellertid visats att dessa ärenden är ytterst få. I övrigt torde de beräknade tiderna tämligen väl återge de faktiska.

I tabell 40 nedan redovisas de totala och genomsnittliga förflyttningstiderna för de 20 individerna i Skåne-gruppen. Ortsindelningen är den samma som i det föregående. Orterna är ordnade efter storlek.

Som synes har även i detta mindre material individer i de större orterna högre besöksfrekvenser. Sambandet mellan besöksfrekvens och förflyttningstid per ärende är däremot inte direkt påfallande.

Tabell 40. Förflyttningstider och besöksfrekvenser

Ind.nr	Bostadsort	Total förflyttningstid (min.)	Genomsnittlig förflyttningstid (min.)	Total besöksfrekvens
1	St. ort	3 650,5	10,4	352,0
2	St. ort	3 054,0	13,6	224,5
3	St. ort	3 267,5	13,0	250,5
4	St. ort	9 687,5	14,0	689,0
5	St. ort	8 430,0	10,1	835,0
6	St. ort	6 515,0	12,6	515,5
7	St. ort	1 377,0	12,1	113,5
8	St. ort	4 070,0	12,1	335,0
9	St. ort	2 395,0	13,5	177,5
10	St. ort	3 133,5	11,3	277,5
Totalt	St. ort	45 530,0	12,1	3 770,0
11	M. ort	2 120,0	10,9	194,0
12	M. ort	2 209,0	11,2	196,5
13	M. ort	1 900,0	11,0	172,0
14	M. ort	1 852,5	12,5	148,0
15	M. ort	2 135,0	11,5	186,0
16	M. ort	2 729,0	22,7	120,0
17	M. ort	1 758,0	7,7	228,0
18	M. ort	3 613,0	18,2	198,5
19	M. ort	2 156,0	11,3	190,5
20	M. ort	2 054,0	15,6	131,5
Totalt	M. ort	22 526,6	12,8	1 764,5

Med få undantag är variationen i genomsnittlig förflyttningstid mycket liten. Dessutom överensstämmer medelvärdena i större och mindre ort nära nog exakt (12,1 respektive 12,8 minuter)! Detta tyder således på, att individer i de mindre orterna totalt sett lägger ned mindre tid på förflyttningar i samband med serviceaktiviteter, men att detta främst beror på lägre frekvenser. Fördelningen av olika förflyttningssätt skiljer sig inte nämnvärt mellan de båda kategorierna.

Det blir nu intressant att undersöka hur olika individers samlade aktivitetsmängd är sammansatt med hänsyn till enskilda funktioner. Det har tidigare

visats, att mindre-ortsbornas lägre totalfrekvenser inte entydigt kan härledas till sådana funktioner som saknas i deras bostadsort. Det är emellertid möjligt att det större antalet funktioner i denna undersökning kan modifiera bilden något. I så fall skulle de överensstämmande genomsnittliga förflyttningstiderna kunna tolkas som att invånarna i mindre servicerika orter i viss utsträckning avstår från ärenden och aktiviteter som inte finns på deras bostadsort och som därmed innebär längre förflyttningstider. En annan, parallell tolkning är att det kan finnas en - möjligen inte exakt definierbar - "tidströskel" vid vilken benägenheten att utnyttja service minskar, och att denna tröskel är relativt oberoende av i vilken omgivning man råkar befinna sig.

Innan dessa tolkningar prövas, ska emellertid en hastig jämförelse med Västerbotten-gruppen göras. Kontrollgruppens omgivningsstruktur skiljer sig markant från Skåne-gruppens. Serviceutbudet i Vindeln motsvarar visserligen utbudet i de mindre Skåne-orterna, men avståndet till mera kvalificerad service är betydligt större. Närmaste ort med ett utbud i klass med Malmö-Lundområdets är Umeå, som ligger på ett bilrestidsavstånd om 47 minuter (vid en genomsnittshastighet av 70 km).

Trots detta visar det sig att den genomsnittliga förflyttningstiden per ärende även i Västerbottengruppen ligger på 12,0 minuter. Det lägsta värdet är 10,0 minuter och det högsta 15,0. Gruppen har något högre besöksfrekvenser än motsvarande individer i Skåne-gruppen, och lägger alltså ner sammanlagt längre tid på förflyttningar i samband med serviceaktiviteter.

Denna förvånansvärda överensstämmelse i förflyttningstid skulle kunna bero på att individer i en glesare omgivning kompenserar sig genom att koncentrera sina aktiviteter kring och i bostadsorten. Att döma av de resultat för hela materialet som presenterats i tabell 4 (avsnitt II:3.3), är det snarare så, att invånarna i de mindre orterna har en något större geografisk spridning på sina aktiviteter. I genomsnitt 63,3% av ärendena faller på bostadsorten, medan motsvarande siffra för större ort är 86,5%. Visserligen finns det större avstånd att övervinna inom de större orterna, men skillnaden är inte så stor att den kan förklara likheten i förflyttningstid.

Med hänsyn till alla 24 funktionerna lägger Skånegruppen i medeltal 58,4% av ärendena på bostadsorten. För individerna i de större orterna är siffran 66,7%, i mindre ort 49,2%. Skärper man kravet på "bostadsort" till att i de

Tabell 41. Besöksfrekvenser och andelar i större respektive mindre ort

	Livsmedelsaffär	Postkontor	Bank	Större varuhus	Bibliotek	Konfektionsaff.	Biograf	Idrottsanl.	Järn/bosättning	Läkare/öppenvård	Restaurang	Daghem	Tandläkare	Systembolag	Radio/TV-affär	Bilverkstad	Teater	Försäkr.kassa	Konserthus	Motionsanläggning	Tobaksaff./kiosk	Badplats/simhall	Bok/pappersh.	Dansställe	Totalt
St.ort	80,3	31,8	10,6	31,7	22,0	11,6	6,6	17,5	7,0	1,4	10,6	0	2,0	12,8	1,3	3,2	5,0	0,2	1,4	21,5	50,5	8,0	17,9	1,3	356,1
M.ort	69,6	20,7	11,1	16,7	8,0	7,1	2,1	2,0	3,3	2,1	4,5	0	2,7	4,2	0,7	1,8	1,5	0,2	0,4	0,5	15,2	1,7	2,6	1,2	183,9
% St.ort	24	9	3	9	6	3	2	5	2	0	3	0	1	4	0	1	1	0	0	6	14	2	5	0	100
% M.ort	39	13	6	9	4	4	1	1	2	1	3	0	2	2	0	1	1	0	0	0	8	1	1	1	100

större orterna endast omfatta den egna ungefärliga stadsdelen, blir andelen ärenden 62,8%, dvs. bara obetydligt lägre.

Man frågar sig då hur individerna i de små orterna "bär sig åt" för att hålla förflyttningstiderna nere. Svaret kan möjligen sökas i en detaljstudie av ärendefördelningen (tabell 41). Av denna jämförelse framgår att invånare i mindre ort lägger en mindre andel av sin totala besöksfrekvens på besök i bibliotek, idrottsanläggning, systembolag, motionsanläggning, kiosk och bok/pappershandel, och en större andel i livsmedelsbutik, post och bank. Fördelningen är således något olika mellan ortstyperna, och dessa olikheter kan åtminstone till en del härledas till servicestrukturen.

En ytterligare indikation fås genom att undersöka funktioner som aldrig besöks. Förflyttningstiderna till det närmsta av varje sådant utbud har beräknats vid användning av det förflyttningssätt vederbörande individ vanligen använder för sina genomförda ärenden. Daghem (som ingen i materialet utnyttjar) har ej räknats in, inte heller Bilverkstad för de individer som ej har bil.

Det genomsnittliga tidsavståndet till sådana outnyttjade funktioner är i hela materialet 18,4 minuter. För invånarna i mindre ort är det 20,2 minuter (variation: 14,0 - 47,3 minuter), i större ort 16,6 minuter (variation 11,9 - 20,0). Antalet outnyttjade funktioner är färre bland större-ortsborna, och har delvis annan karaktär. Det är också här frågan om längre bort belägna funktioner, som t.ex. badplats och motionsanläggning, eller sådana funktioner vars nyttjandegrad är beroende av intresse (t.ex. idrottsanläggning). I Västerbottengruppen ligger genomsnittsrestiden till närmsta icke-utnyttjade funktioner på 28,9 minuter. Här är det sådana utbudstyper som närmast måste sökas i Umeå som drar upp medelvärdet. Flertalet "nollfunktioner" ligger dock på 10-20 minuters avstånd.

Sammantaget tyder detta på att tidsavståndet kan ha en viss bromsande effekt på besöksfrekvensen, även vid de förhållandevis små avstånd som förekommer i undersökningen. Precis som i tidigare analyser är emellertid besöksfrekvenserna i mindre ort lägre även för sådana funktioner som inte generellt är mera avlägsna än i större orter, t.ex. livsmedelsbutik, post, bibliotek etc.

Av någon anledning förefaller det alltså som om stadsborna har en högre "aktivitetsbenägenhet", i stort sett oberoende av avståndet till funktionerna. En förklaring till denna högre "aktivitetsbenägenhet" kan vara, att individer i större ort slumpmässigt exponeras för ett större antal utbud, vilket

skulle kunna leda till en högre besöksfrekvens. Behovet av att planera inköp etc. skulle också kunna upplevas som mindre av samma anledning. En liten indikation åt det hållet ges av att 40% av större-ortsborna, men 70% av mindre-ortsborna uppger att de "planerar sina inköp och rutinmässiga serviceärenden långt i förväg" och "vid ett fåtal tillfällen genomför ett flertal ärenden på en gång".

Tyvärre innehåller inte materialet några direkta mått på det faktiska utnyttjandet (t.ex. inköpsvolymen etc.), vilket också hade varit svårt att åstadkomma för flertalet funktioner. Därför kan man inte heller med säkerhet uttala sig om huruvida lägre besöksfrekvenser faktiskt avspeglar ett i reell mening lägre utnyttjande, eller om de är uttryck för en noggrannare planering.

Data har även samlats in för individernas fritidsaktiviteter. Här visar det sig, att mönstren är tämligen osystematiska med hänsyn till avstånd. En stor del av de noterade aktiviteterna försiggår på den ort där individerna av olika anledningar brukar tillbringa sin fritid, t.ex. där de har fritidshus, släkt eller vänner.

Här finns också en koppling till tidigare bostadsorter. Så är det t.ex. vanligt att man fortsätter att frekventera badorter som ligger nära en förutvarande bostadsort, trots att detta innebär förhållandevis stora reseavstånd. Denna "traditionsbundenhet" har noterats också för vissa andra aktiviteter utanför fritidssektorn, främst tandläkarbesök, men också i en del fall bilverkstadsbesök, där på liknande sätt värdet av en kontinuerlig och personlig kontakt med en viss serviceinrättning tydligen anses uppväga stora uppoffringar i förflyttningstid.

3. SUBJEKTIVA MÅTT

3.1 Värdering av tidsavstånd

Om det är så att tiden för förflyttningar är begränsande även vid så korta tidsavstånd som förekommer i undersökningen, borde detta återspeglas i individernas uppfattning om vad som är den högsta acceptabla förflyttningstiden i samband med de olika ärendena.

Respondenterna har därför fått ange sådana maximala tidsavstånd för 19 specificerade aktiviteter i anslutning till motsvarande antal funktioner. Me-

ningen är självfallet inte att försöka fastställa något slags absolut gräns för förflyttningstider, utan i stället att ytterligare belysa hur de olika tidsavstånd som förekom i föregående avsnitt kan ha påverkat besöksfrekvenserna. Särskilt intressant är det att undersöka om de avstånd som noterats i samband med icke-utnyttjade funktioner i någon mening är kritiska, dvs. ligger nära eller över den "gräns" som individerna angett som den övre.

Det bör påpekas att de uppgivna maximala tiderna innehåller en felmöjlighet. Trots att det i enkäten underströks att respondenterna inte skulle ta hänsyn till sina faktiska förflyttningstider till de olika servicefunktionerna, kan det inte uteslutas att en sådan påverkan har förekommit i en del fall.

Tabell 42. Maximalt acceptabel förflyttningstid i en riktning (Skåne-gruppen)

Aktivitet	Max.tid (min.)
Göra dagsinköp i livsmedelsaffär	11,3
Göra in- eller utbetalning på posten	11,1
Gå på biblioteket	15,1
Göra mindre klädinköp i konfektionsaffär	18,2
Gå på bio	27,8
Besöka idrottsevenemang	32,5
Köpa möbler	46,0
Rutinmässigt läkarbesök (ej akut)	28,0
Äta en bättre middag på restaurang	53,8
Uträtta rutinärenden på bank	12,3
Gå på teater eller konsert	55,0
Rutinmässigt tandläkarbesök (ej akut)	41,0
Lämna bilen på verkstad	21,0
Besöka motionsanläggning eller simhall	19,1
Köpa böcker	21,5
Besöka badstrand	41,6
Köpa kvällstidning och/eller tobaksvaror	9,8
Göra veckoinköp av livsmedel	26,0
Samtliga aktiviteter, medelvärde:	27,3

Överlag är alltså de maximalt acceptabla tiderna väl tilltagna jämfört med den medelförflyttningstid på 12 minuter som individerna i materialet faktiskt har. Variationen mellan olika aktiviteter är dock stor.

Runt 10 minuter finner man typiska dagliga ärenden, runt 20 minuter något mera lågfrekventa ärenden. Vid 30 minuter och däröver hamnar typiska kvälls-

och weekendaktiviteter plus läkarbesök som är av den karaktären att det får "ta den tid som behövs".

Tandläkarbesök intar i viss mån en särställning. Anledningen till den höga acceptabla restiden kan i åtskilliga fall förklaras med att de flesta respondenter håller sig med en "livtandläkare" som man inte byter även om man flyttar från orten. Värdet av att kunna behålla sin tandläkare anses så högt att man är beredd att offra ganska mycket i restid.

Bland de högsta värdena hittar man "exklusiva" aktiviteter som restaurang- och teaterbesök och inköp av möbler, som dels sker sällan och dessutom kräver längre tid för genomförande.

Värdena speglar alltså flera olika förhållanden. Dels finns ett samband med ärendefrekvens: ju oftare ett ärende normalt förekommer, desto kortare restid är man benägen att acceptera. Detta är således ett utslag av att individerna värderar förflyttningstiderna på ett rationellt sätt. Dels kan man också skönja en koppling till ärendenas inplacering i dags- och veckoprogrammet. Ärenden som vanligen genomförs (eller måste genomföras) under dagtid, har lägre värden än fysiska kvälls- och weekendaktiviteter.

Delar man upp materialet i större respektive mindre ort, skiljer sig inte medelvärdena för samtliga aktiviteter åt nämnvärt (tabell 43).

För enskilda funktioner finns däremot skillnader som dessutom är ganska systematiska: Invånarna i de mindre orterna accepterar längre restider för sådana aktiviteter som är förknippade med servicefunktioner som bara eller huvudsakligen finns i de större orterna (t.ex. bio, restaurang, teater), medan stadsborna i stället accepterar längre tider för "icke-urbana" aktiviteter som motion och bad.

Tiderna är fortfarande väl tilltagna, och överstiger i så gott som samtliga fall de genomsnittliga restiderna till icke-utnyttjade funktioner i båda grupperna. Generellt finns det således inget som tyder på att några förekommande tidsavstånd skulle betraktas som prohibitivt stora, och därmed förklara varför man inte utnyttjar vissa funktioner.

Förhållandet mellan maximala restider och faktiska restider till icke-utnyttjade eller lågutnyttjade funktioner skall emellertid granskas i detalj eftersom de medelvärden som presenterats innehåller stora variationer. I sammanställningen i tabell 44 visas förhållandet mellan faktiska och acceptabla förflyttningstider för funktioner som besöks mindre än 1 gång per år. Ärenden som läkar- och tandläkarbesök, besök på försäkringskassa

samt bilverkstadsbesök är ej med i sammanställningen, eftersom deras utnyttjande i första hand får antas styras av andra faktorer än avstånd.

Tabell 43. Maximal acceptabel förflyttningstid i större respektive mindre ort (Skåne-gruppen)

Aktivitet	Max. förflyttningstid (min)	
	Större ort	Mindre ort
Göra dagsinköp i livsmedelsaffär	11,0	11,5
Göra in- eller utbetalning på posten	11,0	11,1
Gå på biblioteket	15,5	14,7
Göra mindre klädinköp i konfektionsaffär	15,0	21,5
Gå på bio	20,8	34,7
Besöka idrottsevenemang	32,8	29,0
Köpa möbler	53,5	38,5
Rutinmässigt läkarbesök (ej akut)	30,5	25,5
Äta en bättre middag på restaurang	41,0	66,5
Uträtta rutinärenden på bank	11,5	13,0
Gå på teater eller konsert	48,0	62,0
Rutinmässigt tandläkarbesök (ej akut)	27,3	54,7
Lämna bilen på verkstad	17,8	26,2
Besöka motionsanläggning eller simhall	21,0	15,3
Köpa böcker	16,0	27,0
Besöka badstrand	49,7	33,4
Köpa kvällstidning och/eller tobaksvaror	7,6	11,0
Göra veckoinköp av livsmedel	31,5	20,5
Samtliga aktiviteter, medelvärde:	25,6	28,7

Då acceptabel tid är mindre än, lika med eller maximalt 4 min. längre än den faktiska förflyttningstiden, har värdena förts till kategorin "acceptabel tid \leq faktisk".

Som synes (tabell 44) är det ingen påfallande stor andel "nollfunktioner" där acceptabel tid understiger faktisk restid. Generellt kan man således inte finna stöd för att anledningen till de låga frekvenserna skulle vara att individerna betraktar restiderna som ett hinder.

Mot detta talar också fördelningen av funktioner. Av 73 frekvensnoteringar mindre än "en gång per år" svarar konsert/teater, idrottsevenemang, bad, bio, motionsanläggning och restaurang för 59, vilket tyder på att det i första hand är individernas intresseinriktning som förklarar det låga ut-

nyttjandet. Resterande 11 noteringar fördelar sig tämligen jämnt över funktionerna järn/bosättning, bokhandel, bibliotek, konfektionsaffär och kiosk, som vardera har mellan en och fyra noll-markeringar. Motsvarande förhållande gäller också i det stora materialet, där dock inga jämförelser mellan acceptabel och faktisk restid gjorts.

Tabell 44. Lågutnyttjade och icke-utnyttjade funktioner: faktiska och maximala acceptabla restider¹⁾

Totalt antal låg- och icke-utnyttjade funktioner	73
Därav fkn. för vilka acceptabel tid > faktisk	42
Därav fkn. för vilka acceptabel tid ≤ faktisk	81
Medelskillnad för fkn. med acceptabel tid > faktisk	+ 19,1 min.
Medelskillnad för fkn. med acceptabel tid ≤ faktisk	- 4,5 min.
Medelskillnad för samtliga låg- och icke-utnyttjade funktioner	+ 9,1 min.

I Västerbotten-gruppen är den genomsnittliga maximalt acceptabla förflyttningstiden betydligt lägre: 18 minuter, detta trots att man borde kunna vänta sig att de större faktiska avstånden skulle leda till en högre toleransnivå.

3.2 Daglig omgivning

För att åstadkomma en bild av vad individerna uppfattar som sin dagliga omgivning, dvs. den ungefärliga zon inom vilken man potentiellt kan tänka sig att förlägga sina serviceaktiviteter, har de för varje funktion fått ange tre alternativa utbudsställen utöver det oftast utnyttjade.

Denna kartläggning av daglig omgivning kan ses som ett komplement till registrering av maximala acceptabla förflyttningstider. Syftet är fortfarande att undersöka om det subjektivt uppfattade avståndet kan tänkas påverka nyttjandefrekvensen.

I tabell 45 visas individ för individ hur stor andel av alternativen som faller på den egna bostadsorten, medelavståndet till samtliga alternativ, till alternativ utanför bostadsorten samt det högsta förekommande avståndet.

1) Tabellen avser Skåne-gruppen

Tabell 45. Alternativa utbudsställen (Skåne-gruppen)

Ind.nr	Ortstyp	Andel alternativ på bostadsorten (%)	Medelavstånd samtliga alternativ (km)	Medelavstånd exkl. ärenden på bostadsort (km)	Max. förekommande avstånd (km)
1	St.ort	40	20	34	115
2	St.ort	83	4	25	63
3	St.ort	55	22	48	74
4	St.ort	75	28	110	173
5	St.ort	75	5	19	46
6	St.ort	83	4	24	45
7	St.ort	58	5	12	18
8	St.ort	87	3	22	55
9	St.ort	88	2	16	20
10	St.ort	35	18	28	95
Totalt	St.ort	68	10	34	70 (medelvärde)
11	M. ort	20	8	10	13
12	M. ort	12	12	14	126
13	M. ort	21	7	9	13
14	M. ort	25	8	11	13
15	M. ort	5	10	11	77
16	M. ort	0	59	59	78
17	M. ort	31	15	22	34
18	M. ort	10	8	9	10
19	M. ort	7	37	39	615
20	M. ort	0	10	10	52
Totalt	M. ort	13	17	19	103 (medelvärde)
	Samtliga	41	14	27	87 (medelvärde)

Helt naturligt finner invånarna i de större orterna en betydligt större andel av sina alternativ på den egna bostadsorten. Dessutom, vilket kanske ter sig mera svärförklarligt, anger de övriga alternativ (exkl. bostadsort) på i medeltal längre avstånd än invånarna i mindre ort. De förefaller alltså ha en något större potentiell aktionsradie - trots att de har en betydligt större alternativuppsättning på nära håll. Även om man bortser från individ nr 4 som har extremt högt medelavstånd (110) blir medelvärdet för större ort 25 km, alltså fortfarande något högre än i mindre ort.

I Västerbotten-gruppen faller hella 44% av alternativen på den egna bostadsorten. Medelavståndet till alternativa utbudsställen utanför bostadsorten är 64 km. I detta medelvärde ingår emellertid ett par alternativ i Stockholm som knappast kan sägas ingå i det dagliga potentiella aktivitetsfältet. Plockar man bort dessa, blir medelvärdet i stället 53 km, vilket fortfarande är betydligt högre än i Skåne-gruppen.

Västerbottengruppens alternativ fördelar sig på ett fåtal orter, varav den närmsta större orten, Umeå, får lika stor andel som bostadsorten. De större avstånden till de alternativa utbudsställena avspeglar här helt enkelt en glesare Ortsstruktur, som gör att man tvingas längre bort för att hitta tre alternativ till varje funktion.

Som framgått av redovisningen av faktiska medeltidsavstånd till genomförda ärenden, påverkar inte detta det faktiska beteendet, i varje fall inte på något urskiljbart sätt.

Detta tyder sammanfattningsvis på att individers uppfattning om sitt "potentiella aktionsfält", definierad som det område inom vilket han/hon kan tänka sig att söka alternativ till de oftast använda utbudsställena, inte står i något direkt samband med fördelningen i rummet av de faktiska aktiviteterna. Individer kan ha ett (i denna mening) vitt potentiellt aktionsfält, men ändå uträtta sina ärenden inom en begränsad radie.

Skillnaderna mellan olika bostadsortstyper i Skåne-materialet skulle emellertid kunna tyda på att individerna i de större orterna har en annorlunda avståndsuppfattning - dvs. om man fortfarande förutsätter att avståndet eller den subjektiva uppfattningen av det, är styrande för aktivitetsfrekvensen. Respondenterna har fått bedöma restidsavstånden med bil mellan 10 par av orter i Skåne, och det visar sig här att de som bor i större ort i genomsnitt överskattar avstånden med 8%. Den genomsnittliga överskattningen hos mindre-ortsborna är dubbelt så stor 16% av den faktiska restiden. För hela Skåne-gruppen är medelöverskattningen 14%.

Avvikelserna är visserligen inte stora, men visar ändå på en skillnad mellan ortstyper. Vad kan då en överskattning av (tids-)avstånd innebära för servicebeteendet?

Om individer uppfattar avståndet som en hindrande faktor, kan man tänka sig att en överskattning av faktiska avstånd leder till att vissa förflyttningar upplevs kräva sådana uppoffringar att de inte genomförs. Det är emellertid tveksamt huruvida de små överskattningsfel som noterats i materialet är tillräckliga för att förhindra ärenden eller avsevärt inskränka det potentiella aktionsfältet. Felprocenten är inte heller helt linjär för olika avstånd. Vid

de kortaste faktiska tidsavstånden, 25 min, gäller för hela gruppen en medelöverskattning på 9,5%, dvs. något lägre än för samtliga avstånd. Detta innebär sannolikt att felprocenten för de ännu kortare avstånd som vanligtvis förekommer vid dagliga serviceärenden är så liten att den rimligtvis inte kan spela någon avgörande roll.

Medelfelet i Västerbottengruppen är för motsvarande skattningar 11%, dvs. något högre än för individer i motsvarande mindre orter i Skåne.

4. SAMMANFATTNING

I det föregående har intresset riktats mot olika aspekter av den fysiska omgivningsstrukturens möjliga inverkan på servicebeteendet. Utgångspunkten har varit den konstaterade skillnaden i besöksfrekvens mellan invånare i större respektive mindre orter. Det har visats, att de faktiska genomsnittliga förflyttningstiden för de studerade ärendena inte tycks skilja sig märkbart mellan olika ortstyper.

Individernas subjektiva uppfattning om acceptabla förflyttningstider och om vad som är deras potentiella aktionsfält har undersökts. Vissa skillnader kan här skönjas. Invånarna i större orter anger något lägre acceptabla förflyttningstider, men i gengäld verkar deras potentiella aktionsfält vara något större.

Genom att studera funktioner med låga faktiska besöksfrekvenser, har det dock inte kunnat påvisas att de acceptabla förflyttningstiderna utgör någon egentlig begränsning för servicefrekvensen. Sambandet mellan potentiellt och faktiskt aktionsfält är också svagt.

Intrycket av stadsbornas högre generella aktivitetsbenägenhet kvarstår, samtidigt som det framstår som mera osäkert i vad mån denna högre aktivitetsgrad direkt kan hänföras till en enkel avståndsfaktor.

IV. SLUTSATSER OCH UTBLICKAR

1. SLUTSATSER, ERFARENHETER OCH SPEKULATIONER

Huvudsyftet med de i denna rapport redovisade undersökningarna har varit att belysa sambanden mellan individens servicebeteende och den fysiska omgivningsstrukturen, samt att sätta in detta samband i ett något vidare perspektiv där även andra, främst individanknutna, faktorerers inverkan på servicebeteendet beaktas.

En ursprunglig hypotes - eller snarare misstanke - var att omgivningsstrukturen, sådan den tar sig uttryck i fysisk tillgänglighet till ett utbud av servicefunktioner, spelar en mindre framsträdande roll än eller åtminstone kan jämföras med andra faktorer.

Det har visats att individens kunskaper om sin dagliga omgivning inte på något som helst avgörande sätt kan sägas utgöra en begränsning för serviceutnyttjandet. Individerna i undersökningen uppvisar goda kunskaper om förekomst och belägenhet för ett stort antal alternativa och kompletterande funktioner. I inget fall antyds ett samband mellan lågt serviceutnyttjande och bristfälliga omgivningskunskaper.

Det bör emellertid understrykas att denna slutsats naturligtvis är avhängig av det sätt på vilket omgivningskunskaperna mätts. Att individerna har mycket goda kunskaper om var de kan finna de servicefunktioner de söker, innebär inte med nödvändighet att de aldrig misslyckas i sina planerade aktiviteter. Bristande kunskaper om detaljer i serviceutbudet kan fortfarande utgöra ett hinder, t.ex. att man inte vet exakt vilken av 5 välkända järnaffärer som har en viss speciell artikel. Kunskaper av denna detaljerade natur faller dock knappast inom begreppet "omgivningskunskaper" och inte heller inom ramar för denna undersökning, även om det snarast är på denna extrema mikro-nivå som kunskaper om serviceutbudet kan verka som en restriktion.

Undersökningen har också kretsat kring individernas dagliga välkända omgivning. I en främmande eller ovan omgivning är det på samma sätt naturligt att bristande kunskaper kan utgöra ett hinder i genomförandet av tilltänkta aktiviteter. Omgivningskunskaperna existerar och verkar lika litet som någon av de andra studerade faktorerna frikopplade från ett specifikt och ofta komplext sammanhang.

I Del I av denna rapport, där intresset främst riktades mot omgivningskunskaper och tidsmässiga restriktioner, förenklades detta komplexa sammanhang till begreppet "situation". Situationen är ett definierat utrymme i tiden. Den begränsas och definieras vidare av en fysisk omgivning med givna egenskaper, och dess utnyttjande av aktörens/aktörernas egenskaper. Först i en mycket klart definierad situation, där alla variabler är under kontroll, kan man egentligen uttala sig om hur olika förhållanden hos individ och omgivning verkar. Uttalandet gäller dessutom endast för identiska situationer. Bortsett från den uppenbara svårigheten i att hålla kontroll på samtliga relevanta förhållanden i en given situation, är det dessutom ofta orealistiskt att i det dagliga serviceperspektivet entydigt koppla samman specifika situationer med specifika aktiviteter.

Det finns sällan något imperativ som hindrar en flexibilitet i fördelningen av aktiviteter i tid och rum. Att en aktivitet inte går att genomföra den ena dagen innebär inte att den är omöjlig på följande dag eller att den genom att skjutas framåt i tiden förlorar sitt värde. Att i generella termer tala om tidens och rummets villkor som absoluta, ovillkorliga restriktioner, blir i de flesta fall meningslöst.

I konsekvens härmed framstår det också som mindre meningsfullt att söka beskriva individens möjligheter att tillgodogöra sig service i termer av fysiska möjligheter och begränsningar, utom i de sannolikt få och ganska extrema fall då dessa möjligheter och begränsningar verkligen är ovillkorliga. Utom i dessa fall, som för övrigt inte förekommer i undersökningen, tycks inte serviceutnyttjandet i det dagliga perspektivet entydigt kunna hänföras till sådana fysiska förhållanden.

Naturligtvis är det alltid sant att en absolut grundläggande förutsättning för att man ska kunna utnyttja ett serviceutbud är att det ligger inom räckhåll i tid och rum, men för det första är inte begreppet "inom räckhåll" särskilt entydigt. Sannolikt kan det ges en så vid definition att få individer någonsin tvingas avstå från någon aktivitet som de har starkt behov av att genomföra.

För det andra är inte heller ordet "utnyttja" helt klart. I denna undersökning har serviceutnyttjandet mätts i antal genomförda besök, vilket inte alls är odiskutabelt, åtminstone inte för alla servicefunktioner. Ur tillgodogörandesynvinkel kan tio besök i livsmedelsbutik eller bibliotek vara likvärdiga med ett, beroende på hur respektive individ planerat sina aktiviteter. Den typiska mindre-ortsbon i undersökningen, med sin lägre besöks-

frekvens, kan således de facto utnyttja servicefunktionerna mera intensivt och rationellt än stadsbon med sin höga besöksfrekvens.

Under förutsättning att en aktivitet överhuvudtaget är "fysisk möjlig", finns det inga direkta belägg för att större eller mindre lättillgänglighet leder till större eller mindre utnyttjande, mätt varken i besöksfrekvens eller något slags volymmått.

Även om den generella bilden blir att invånarna i de tre stora städerna har högre besöksfrekvenser än de som bor i små orter, finns det enskilda exempel på motsatsen. "Sambandet" mellan ortsstorlek (taget som mått på fysisk tillgänglighet) och besöksfrekvens kan försvagas eller rent av kullkastas av andra individbundna faktorer som ålder, civilstånd och utbildning. Sådana socio-ekonomiska faktorer har i analyserna använts som en grov indikation på vad som i brist på bättre begrepp kan kallas olika livsstilar hos individerna.

Den uppsättning faktorer som använts är med all sannolikhet både för liten och för oprecis. Faktorerna griper in i varandra och döljer i många fall andra, kanske mera grundläggande förhållanden. Trots detta vågar man utifrån de redovisade analyserna påstå, även i ett förhållandevis ytligt perspektiv, att individbundna förhållanden är av stor betydelse för omfattningen och inriktningen av serviceutnyttjandet.

Ett av undersökningens viktigaste resultat är att olika kombinationer av faktorer leder till olika beteendemönster. Högutbildade individer uppvisar större frekvensskillnader med hänsyn till bostadsortens storlek än lågutbildade. Skillnaden mellan ensamstående och sammanboende är olika stor beroende på vilken åldersgrupp man studerar, osv.

Det förefaller alltså mindre meningsfullt att försöka fastställa de enskilda faktorernas generella "styrka". I en viss faktorkombination kan faktor A vara stark, i en annan svagare. Faktorerna och de förhållanden de indikerar existerar inte oberoende av varandra. De förenas i en viss individ, i en viss tidrumslig kontext, till en helhet som inte alltid är lika med summan av dess enskilda delar.

Med reservation för det begränsade material som använts, framstår det klart att vissa kombinationer av faktorer kan förknippas med vissa beteenden. Hög utbildning, låg ålder (18-30), avsaknad av familj och barn, boende i storstad, kan tillsammans tydligt förknippas med ett högt serviceutnyttjande. På

samma sätt uppvisar individer i medelåldern (30-55) med låg utbildning, familj och barn och bostad i mindre ort låga besöksfrekvenser.

Även om var och en av faktorerna kan visas ha en motsvarande verkan, är det inte troligt att deras sammantagna effekt är enkelt additiv. Snarare förstärks respektive försvagas den enskilda faktorns inverkan beroende på i vilket sällskap av andra faktorer den uppträder. I en övervägande "negativ" faktoruppsättning blir således effekten av en "positiv" faktor mindre. Sannolikt innebär detta, under samma förutsättningar, att marginaleffekten av en förbättring av någon faktor, t.ex. fysisk tillgänglighet, blir mindre än i en övervägande "positiv" faktoruppsättning.

Det finns anledning att dröja något vid ortsstorlekens betydelse för besöksfrekvensen. Analyserna har pekat mot att denna faktor har störst verkan av de studerade. Det har antagits att de verkningsfulla komponenterna i faktorn främst är närhet och utbudets mångfald. Trots detta kan inte mindre-ortsbornas lägre besöksfrekvenser entydigt härledas till sådana funktioner som saknas eller förekommer i obetydlig omfattning på deras bostadsorter. Tvärtom förefaller deras frekvenser genomgående vara lägre. Detta tyder på att komponenten närhet inte har så stor betydelse.

Det kan emellertid inte uteslutas, att själva mångfalden utbud och den därigenom större och mera slumpmässiga exponeringen för dessa, leder till ett mera högfrekvent utnyttjande. Som tidigare berörts, behöver detta inte innebära en reellt högre tillgodogörandegrad. Vissa indicier, visserligen svaga, antyder att stadsborna i mindre utsträckning planerar sina dagliga serviceaktiviteter. Ett större antal icke-detaljplanerade inköp skulle således kunna dölja en ungefär likvärdig inköpsvolym. Annorlunda uttryckt, skulle invånarna i mindre orter kompensera sin glesare omgivningsstruktur med en rationellare planering.

Detta kan emellertid inte förklara alla skillnader. En rad funktioner (t.ex. bio, teater, motionsanläggning, restaurang) är inte av den karaktären att de kan utnyttjas mer eller mindre "effektivt" med hänsyn till antalet besök.

En annan förklaring kan därför ligga i att invånare i större respektive mindre orter skiljer sig åt i fråga om den allmänna inställningen till utnyttjande av institutionella servicefunktioner. Antingen påverkas individerna av sin omgivning, eller så söker sig individer med olika inställning till olika boendemiljöer och ortstyper. I valet av bostadsort skulle således ingå en tämligen rationell och medveten bedömning av konsekvenserna i fråga om servicestandard och andra faktorer knutna till bostadsorten. Individer

som värderar ett rikt och närbeläget serviceutbud högt (och som också är typiska högfrekvensutnyttjare) skulle enligt detta resonemang i större utsträckning söka sig till storstäderna, medan de som värderar exempelvis möjligheten till villaboende, renare fysisk miljö och närhet till natur i stället skulle välja mindre orter eller glesbygd, väl medvetna om att detta innebär en "sämre" servicestandard. Tillgången till ett rikligt och närbeläget serviceutbud spelar dock en betydligt mera underordnad roll för dessa människor, vilket också avspeglas i deras lägre faktiska serviceutnyttjande.

Någon heltäckande kartläggning av attityderna till service i detta avseende har inte gjorts. Däremot har attityder och faktiskt beteende när det gäller fritidsaktiviteter undersökts, dock endast i det mindre urvalet. Merparten av individerna ägnar sig åt fritidsaktiviteter som är relativt typiska för den ortstyp de bor i. Detta kan dock bero både på fritt val och nödtvång. 39% av invånarna i mindre ort uppger att de anser att någon eller några möjligheter till fritidsaktiviteter saknas på deras bostadsort. I större ort anser hela 50% att något sådant utbud saknas. 39% av mindreortsborna tror också att de hade fått ge upp eller ägna sig i betydligt mindre utsträckning åt någon av sina nuvarande fritidsaktiviteter om de i stället hade bott i en större ort. Motsvarande andel av individerna i större ort är 70%. 61% av de som bor i någon av de mindre orterna tror i stället att de hade kunnat ägna sig åt någon ny aktivitet (eller någon nuvarande i större omfattning) om de hade bott i större ort. Nästan samma andel, eller 60%, gäller för större-ortsborna. Dessa anger nästan uteslutande aktiviteter i bostaden eller ospecificerad naturvistelse som alternativa sysselsättningar om de hade bott i glesbygd eller mindre ort.

Underlaget för dessa siffror är litet, men de kan möjligen ändå tolkas som att invånarna i de mindre orterna verkar vara mera tillfreds med aktivitetsutbudet på sin bostadsort. Större-ortsborna har också större krav och tror vidare att de hade fått ge upp en större del av sina fritidssysslor om de hade bott i mindre ort, samt att de hade fått kompensera bortfallet med egna aktiviteter utan koppling till någon särskild funktion.

Detta motsäger i varje fall inte att attityderna till service skulle skilja sig mellan invånare i olika ortstyper. Man kan möjligen också tänka sig att personer som bosatt sig i en liten ort i flertalet fall har gjort detta som ett medvetet någorlunda fritt val och därför också accepterar den lilla ortens servicestandard, medan däremot en del av storstadsborna "tvingats" att

bosätta sig där, för att exempelvis finna arbete, bostad etc. och att de därmed inte i lika stor utsträckning är tillfreds med förhållandena. De skillnader som i undersökningen framkommer mellan små och stora orter kan således till en del ha sin grund i vad som närmast får hänföras till de individbundna faktorerna. I brist på bättre faktaunderlag får detta dock betraktas som en spekulering som kan vara värd ytterligare prövning.

Överhuvudtaget är intrycket av de genomförda undersökningarna att de genererat fler frågor än de besvarat. Individens och hushålls dagliga servicebeteende, som vid en första anblick kan te sig tämligen trivialt och lätt att förklara i generella termer, har visat sig ingå i en komplex väv av förhållanden hos individen, hushållet och omgivningen. Entydiga, enkla förklaringar och samband lyser med sin frånvaro. I stället understryks nödvändigheten av att försöka tränga in i de komplicerade och mångfacetterade förhållanden som styr beteendet. Det räcker inte att studera enskilda faktorer var och en för sig. Helheten, sammanhanget är viktigare än summan av dess delar.

En viktig aspekt som nästan helt måst lämnas åt sidan, är vilken betydelse olika möjligheter till (och faktiskt) utnyttjande av service har för individen. Innebär högt serviceutnyttjande automatiskt högre välfärd?

En delvis olycklig följd av att vissa övergripande synsätt och metoder i denna undersökning "ärvt" från tidigare, har varit att begreppet serviceutnyttjande från början givits en definition som är alltför knuten till besök i institutionella servicefunktioner, mindre till genomförandet av faktiska aktiviteter. Fritidsverksamheter, t.ex. kopplas "slarvigt" till fritidsanläggningar av olika slag, trots att dessa i själva verket inte särskilt ofta är en absolut förutsättning för aktiviteternas genomförande. I stället för att fråga respondenterna hur ofta de besöker en motionsanläggning, borde man fråga hur ofta de motionerar, osv. Den distinktionen var inte lika självklar vid undersökningens uppläggning.

Det är kanske inte alltför långsökt att tänka sig att den individ som på ett eller annat sätt (kanske rentav tvingats) upptäckt möjligheten att själv eller tillsammans med andra sysselsätta sig under fritiden har större behållning av sina aktiviteter än den som konsumerar "färdiglagad" fritid. Avsaknad av servicefunktioner skulle således kunna innebära högre välfärd, åtminstone inom en del områden, och under förutsättning att individen förfogar över sådana personliga resurser att det institutionella utbudet kan substitueras med egna aktiviteter eller egen produktion.

2. MOT ETT VIDGAT PERSPEKTIV

I ett läge då ytterligare stora utbyggnader av service inte längre bedöms aktuella, samtidigt som en generellt sett god fördelning av servicen uppnåtts, kan det ifrågasättas om fortsatta studier av servicetillgänglighet är särskilt relevanta, utom för speciella grupper, t.ex. handikappade och äldre, som kan uppleva den nuvarande servicestandarden som mindre tillfredsställande. Denna och tidigare, likartade studier kan i viss mån sägas ha tillkommit i ett ursprungligt syfte att förbättra planeringsförutsättningarna, med speciell inriktning på lokalisering av bostäder, arbetsplatser, serviceutbud och kommunikationer, i ett allmänt utbyggnadsskede.

Även om själva tillgänglighetsaspekten i samband med servicestudier vid det här laget är tämligen väl analyserad och problematiken som sådan möjligen en smula överspelad, återstår en rad frågetecken som kan vara värda att rätta ut. De mekanismer som styr och påverkar individernas aktiviteter in i vissa banor - däribland ett visst servicebeteende - är, som bl.a. framgått av denna undersökning, komplicerade. Den viktiga grundläggande frågan om servicens betydelse för individerna har inte behandlats. Naturligtvis är det bekvämare att ha sin livsmedelsbutik på fem minuters avstånd än på 20, men därmed är inte sagt att skillnaden är särskilt betydelsefull i ett vidare perspektiv. Närhet till ett rikt differentierat serviceutbud medför ovillkorligen andra konsekvenser förknippade med den stora tätorten eller staden. Har man låt oss säga samtliga 24 i undersökningen ingående servicefunktioner på högst 10 minuters gångavstånd, är det nästan givet att tillgången till en rad andra omgivningskvaliteter är betydligt sämre.

Det är med andra ord inte tillräckligt att enbart betrakta individens relation till omgivningens serviceutbud. Sannolikt är det önskvärt att sträva bort från synen på individen som (passiv) servicekonsument och i stället försöka nå fram till ett samlat perspektiv på den totala välfärdssituationen. I ett sådant perspektiv ingår inte bara möjligheterna att utnyttja ett antal institutionella servicefunktioner, utan också sådana faktorer som hälsa, sociala relationer, en psykiskt och fysiskt acceptabel miljö, möjligheter till utveckling och kreativitet. Det måste vidare ingå ett accepterande av att olika individer prioriterar olika mellan dessa och andra välfärdskomponenter - utan att sådana olikheter med nödvändighet innebär en sämre eller bättre välfärd.

En tänkbar och sannolikt framkomlig väg är att sätta samhällsplaneringens instrument - däribland serviceplaneringen - i fokus. Planeringens paradig när det gäller formandet av den fysiska miljön i vid mening är knappast axiomatiska. De borde prövas genom att deras konkreta effekter analyserades i ett brett välfärdsperspektiv. Sektoriella analyser - t.ex. renodlade servicestudier - tenderar att bli cirkelresonemang. Närhet till service antas vara en tung välfärdskomponent. Något slags definition av närhet postuleras, varefter man konstaterar att denna närhet (läs: välfärd) är bra, dålig eller mittemellan. Bevisföringen står och faller med det första (obevisade) antagandet och med de godtyckliga närhetsdefinitionerna.

Grundläggande frågor som bör besvaras är bl.a.:

Vilken roll spelar förekomsten av olika slags service för individers välfärd? Är det alltid önskvärt att öka florán av färdiga tjänster, färdigplanerade aktiviteter? Vilken betydelse har närhet till sådana funktioner i samma perspektiv? Är inriktningen mot urbana strukturer och livsmönster rimlig och önskvärd i ljuset av dess otvivelaktigt negativa bieffekter?

Mera specifikt: är exempelvis välfärdsvinsterna i ett utbyggt, välplanerat bostadsområde, med all upptänklig samhällelig och kommersiell service inom bekvämt gångavstånd, till stora delar skenbar eftersom den kanske uppnåtts till priset av en steril, överraskningsfri och "total" boendemiljö parad med avsaknad av eller långa avstånd till andra omgivningskvaliteter eller till arbetsmöjligheter?

Kort sagt: är våra planeringsparadigm och prioriteringar av vissa välfärds-komponenter riktiga och rimliga, eller är de uppblandade med obevisade myter om relationer mellan planeringsåtgärder och välfärdseffekter?

LITTERATURFÖRTECKNING

Elmhorn, K.: Kontakter, Aktiviteter, Inköp- beroende av grannskapsfaktorer, avstånd och sociala förhållanden. SOMI redovisar:3. Socialstyrelsens levnadsnivå- och miljöundersökning i Stockholms län. Stockholm 1979.

Lundin, G. och Persson, T.: Individer och hushåll. Särtryck ur Öresundsförbindelser, bilaga B. SOU 1978:20. Stockholm 1978.

Olander, L-O. och Persson, T.: Hushåll och omgivning. En metod för inomregionala studier av transporter och åtkomlighet. BFR Rapport R51:1976. Stockholm 1976.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 760067-4
från Statens råd för byggnadsforskning till Tekniska hög-
skolan i Lund, LTH.**

R75: 1981

ISBN 91-540-3530-9

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6700375

**Abonnemangsgrupp:
Ingår ej i abonnemang**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm**

Cirka pris: 35 kr exkl moms